

DELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KALÁSZ MÁRTON versei 97
TOLNAI OTTÓ: Briliáns (elbeszélés) 99

*

SÁNDOR IVÁN: Napló a *másvilágból* 115
VÉGEL LÁSZLÓ: Bevezetés az elbeszélésbe (III.) 121
TAKÁCS ZSUZSA versei 128
SÖTÉR ISTVÁN: A jegyesek (regényrészlet) 130
MAKAY IDA versei 141
FUTAKY HAJNA: Színészportrék pécsi háttérrel 7.
– *Turay Ida* 143
P. MÜLLER PÉTER: Pécsi színházi esték 150
RÓNAY LÁSZLÓ: Idill és tragédia (*Antik vonzódás a harmincas évek magyar lírájában*) 156
FÜZI LÁSZLÓ: Elmozdulások – avagy az irodalmi pörök természete (*Grezsza Ferenc és Sándor Iván könyve Németh Lászlóról*) 170

*

NEMES ISTVÁN: Újragondolt irodalomtörténet (*Rába György: Csönd-herceg és a nikkell számovár*) 177
LUKÁCSY ANDRÁS: „Elherdált, fényes nemzedékért” (*Szécsi Margit: A Betlehem-blues*) 180
DEMETER MÁRIA: „Csak csillagok az ég helyett” (*Keszthelyi Rezső: Katalekták*) 183
LACZKÓ ANDRÁS: Ne hiányozzék a megszállottság (*Sumonyi Zoltán: A trójaiaknak*) 185
TÜSKÉS TIBOR: Befejezetlen számvetés (*Haraszti Sándor emlékiratáról*) 188
BALASSA PÉTER: Archaikus történelemkritika (*Kalász Márton: Téli bárány*) 191

1987

FEBRUÁR

KÉPEK

A pécsi Modern Magyar Képtár rajzaiból 11.

VILT TIBOR: Önarckép 120, FEKETE NAGY BÉLA: Megzavart
harmónia 140, Menedék III. 149, ZEMPLÉNYI MAGDA: Kompo-
zíció II. 182, BENE GÉZA: Nő galambbal 190

Nádor Katalin fotói

JELENKOR

XXX. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÖZÖ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HALLAMA ERZSÉBET,
KALÁSZ MÁRTON, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: dr. Jádi János

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)
Budapest V., József nádor tér 1. – 1900 – közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj 1 évre: 192,- Ft. Megjelenik: havonként.

82-4423 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

TÉR ÉS TÁRSADALOM címmel február végén Pécsen megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központjának országos folyóirata. A szerkesztők a folyóiratot évi négy számmal tervezik. A *Tér és Társadalom* elsősorban a multidiszciplináris jellegű terület- és településfejlesztési kutatások elméleti, illetve gyakorlatközeli eredményeiről tájékoztatja olvasóit. Foglalkozik a társadalom térbeliségével, a tér társadalomra gyakorolt hatásaival, közreadja a bonyolult kölcsönhatás-rendszer vizsgálatának eredményeit. Szívesen közöl az ország különböző régióinak sajátosságait és gondjait, a településfejlesztés, a város- és falufejlesztés problémáit, a társadalom és környezet kölcsönhatását, a társadalom területi szervezetét és irányítási kérdéseit elemző tanulmányokat. Az első számban többek között *Faragó László*, *Böhm Antal*, *Bánlaky Pál* és *Erdősi Ferenc* tanulmányai olvashatók.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában január 16-tól február 8-ig látható *Kelemen Károly* festőművész tárlata. Február 13-tól március 8-ig ugyanitt *Pauer Gyula* szobrászművész kiállítását rendezik meg. A Pécsi Kisgalériában január 9-én nyílt meg *Ducki Krzysztof*, *Orosz István*, *Pinczehelyi Sándor* és *Pócs Péter* plakáttervező grafikusművészek közös kiállítása; ez február 8-ig tekinthető meg.

*

KÉT MAGYAR VONATKOZÁSÚ, SZERB NYELVŰ KÖTET Jugoszláviából: megjelent *Végel László* *Odricanje i opstajanje* (Megtagadás és megmaradás) című esszéköteté az újvidéki Književna zajednica kiadónál. – A szabadkai Életjel és a Subotičke novine kiadásában

Kosztolányi Dezső válogatott verseskötete látott napvilágot. A gyűjteményt *Lazar Merковиć* válogatta és fordította, utószavát *Thomka Beáta* írta.

*

BERZSENYI DÁNIEL EMLÉKEZETE címmel, a Kaposvári Kiskönyvtár 4. darabjaként tanulmányfüzet jelent meg, *Laczkó András* szerkesztésében. A kiadványban *Papp János*, *Takáts Gyula*, *Csetri Lajos*, *Szilágyi Ferenc*, *Laczkó András*, *Vargha Balázs*, *Orosz László* és *Szász Ferenc* írásai kaptak helyet.

*

FELOLVASÓ ÜLÉST rendez a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, a Janus Pannonius Tudományegyetem Művészettudományi Intézete, a Pécsi Akadémiai Bizottság és a TIT Baranya megyei szervezete január 22-én. *Péter László*, dr. *Pál Endre* és *Szendi Zoltán* tartanak előadást.

*

A **PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ** két új előadása: január 30-án mutatják be Hernádi Gyula *Dogma* című drámáját, a szobaszínházban február 6-án *Peter Handke* *Kaspar* című beszéd-kínvallatásának bemutatóját tartják.

*

A **KAPOSVÁRI CSIKY GERGELY SZÍNHÁZ** legújabb bemutatója január 30-án lesz: *G. B. Shaw* *Szent Johanna* c. színművét adják elő.

*

December közepén megjelent a **HATÁR** című folyóirat második száma, melyet debreceni egyetemisták írásaiból állítottak össze.

KALÁSZ MARTON

Odú

*vétve, kopogva, még nem mozdulatlan –
 éjszakai lélek leszek
 várva, hogyan húz magára egészen
 bennem az öklömnyi hideg*

*lehet csöndben, mindig megkisebbedni
 rám lapítva vékony öltözetet
 magam – párkányon, csonthéjra orzott redőkkel
 vélni: már gurulás a vétlen üzenet*

Éhség

*s megtöretett a holtak
 kenyere, itt van a kezemben
 fölmutathatom: holnap
 ha szétoosztom köztük, nem lesz mit ennem*

*véletlen éhezni kívánok
 de hallok nyelvünk a csöndes falásban
 aki most földre rántott
 övé a nyüszítése, a létem, a hátam*

Az utolsó érintés

*ne sóhajts, ne romolj, ne rémülj
vedd e megszűnés távlatát
szem voltál: a fényt döntik át
végsőként, létünkre emlékül*

*földbe fordított fáklya, ha kihuny
fájna is, szóltak, míg lent sisteregne
rá lett lökve nagy féreg-kerekerekre
nem robogtak, majd révedtek alul*

Zsoltár

*én az, ki kényem jártatom
megvékonyítom a lidércet
rajtam az eleven karja kísértet
vele képem most taroltathatom*

*véllek, megtakaratlan
s döngnünk kellene, vártnak a falakban
föl se rengeni: úgy ne kapjanak
mondtad, halál, szinte hallottalak*

Kis csont

*ujjunk emelve szélirányba
mi tapad: rest por, rángó klorofil
foszlánya fényre, levegőtlen ágra –
ne ülhess, ül*

*vagyis üllő-képed némán a képben
s létünk didergő ujjacskáddá válva
ne üthessen rá szél iránya
kis csontra, mégsem*

Briliáns

„*En orditoztam a dobozban*”
(Pilinszky)

Nem, nem akarom meggyújtani. Jobb így, a homályban. Csak azt akartam megmutatni – elmesélni, milyen is: *a spárga*.

Pontosan ilyen, mint ez a gyertyaszál. Egy szörnyű viaszcsíra.

Ez tetszene a diáknak: a spárga szörnyű viaszcsíra.

Kislánykoromban szerettem nézni a pincében, ahogy csirázik, mocorog, viaszlábain szinte elindul, felmászik a salétromos falra a krumpli.

Tetszene a diáknak, hiszen tőle hallottam, hogy a spargel, az *asparagus officinalis* igazi magyar neve: *a csirág*.

Szóval: szörnyű, már-már karvastagságú viaszcsíra.

Voltam kint Németben. A nyugdíjamat intéztem a férjem után. De még mindig hiányzik valami okmány. Akármilyen okmányt is viszek innen, mindig belekötnek.

Ha kerek pecsét van ráütve, akkor szögletes kell, ha szögletes van, akkor kerek, ha kerek van, akkor nem a jobb sarkába kellett volna ütni, hanem a balba, ha a balba van ütve, akkor a felső sarokba, ha a felsőbe van ütve, akkor középre kellett volna . . . Kikaptam a nagy rézbélyegzőt a kis klottkönyökvédős hivatalnok kezéből, és mind telepecsételtem az aktát, a jobb, a bal sarkát, a közepét, a szélét – még az élet is végighúztam a lila pecsétárnán . . .

Megismert a főnöke, a férjem főnöke, a her Hartmann. És az egyik kollegája is. Az a kis olasz. Az, aki levágta mind a tiz ujját, és azt mondta, úgy érzi, bokszesztyűt húztak a kezére, és nem engedik, hogy levegye, bokszesztyűben kell cigarettáznia, az a legszörnyűbb, hogy bokszesztyűben kell cigaretta, pisálnia.

Megismert. Két puffadt tenyere közé fogta az arcomat. Vártam, hogy orron vágjon. Nagyon megörültem neki. Évek óta senki sem érintette meg az arcomat. De azt hiszem már csak úgy tudtunk volna közölni egymással valamit, ha teljes erőből orron vág. Nem vágott orron. A nadrágjához kapkodott, de nem tudta kigombolni a sliccét.

Igen, a férjem kint halt meg. Öt éve. Tíz évet voltunk kint. Én takarítani jártam. Egy vállalatba. Meg délelőtt privát. Meg május végén mindig beálltam a Zombor környéki asszonyok közé spárgázni. Spárgelt szűrni. Meg aztán ősszel szőlőt szedni a Rajna mellett. Kint halt meg. De hazahozattam.

Meztelen adták ide. Fehér ingmell volt rajta, csokornyakkendő.

Csak néztem.

Egyszer azt mondta, néhány év múlva ő is csokornyakkendőt fog viselni. Pillenyakkendőt, ő így mondta. Pillenyakkendőt, mint a her Hartmann. Hát végül is kapott. Pillenyakkendőben volt az utolsó napokban. Pillenyakkendőben. És meztelen. Mintha csak sietett volna valahová. Első pillantásra azt hittem, sze-

gény maga kötött pillenyakkendőt, csak már nem volt ideje fölkapni a gatyát, meg a pantallót, csak már nem volt ideje fölöltözni.

Álltam ott vele a hideg alagsori betonfolyosón, és azon tűnődtem, hogyan viszem haza. Volt, aki azt ajánlotta, üljek be vele egy taxiba, és nyomás haza. Mindenki így csinálja. Jegeljem a pléd alatt, hogy ne kezdjen el bűzleni a határ előtt. A határnál pedig játsszuk meg, hogy alszik. Taxiba ültem vele, és elvittem a hullaszállító vállalatához. Egy óriási világtérkép csüngött a falon.

Kis piros műanyagzászlókat szurkáltak bele. Volt zászló beszúrva Afrikába meg Ausztriába is. Épp akkor szúrtak bele egyet Ankarába. Beleszúrták a férjem zászlócskáját is. Azt mondták, hogy ha abba az irányba (Bácska – Balkán) lesz elég hulla, indulnak. Mindig ki kell várni, amíg megtelik egy nagy hűtőkoszi. Betették a frizsiderükbe. Úgy meztelen. Pillenyakkendővel a nyakán. Gondoltam, még azt hiszik, azzal a nyakkendővel fojtottam meg, de nem volt merszem leoldani. Gyorsan meg akartam fésülni, de a halálverejték már ráfagyott a koponyájára. Mindig úriember szeretett volna lenni. Most valahogy éppen úgy nézett ki ott, a jéggel teli fiókban. Nagy gigáján a fekete pillenyakkendővel éppen úgy, mint egy úriember.

Szegény.

Voltam kint megint. Úgy mentem, hogy ha már kint leszek, spárgázok is egy idényt.

A spárgára még adnak engedélyt. Ezt nem vállalják se az olaszok, se a törökök. A világon még csak egyedül a bácskaiak hajlandók spárgázni. Nem tudom, miért. A diák erre egyszer azt felelte, azért, mert ott a legtöbb öngyilkossági hajlamú ember a világon. Igen, a spárgára még adnak engedélyt. Meg tán a szőlőre is adnak még. Ősszel. Ott volt velem a sámlí, de már nem mentem el a Rajna mellé.

A szőlőt sámliról szedtük. A spárgánál lefelé kell fúrni, kaparni, a szőlőnél viszont állandóan felfelé kell gebeszkedni. A bal kezeddal arrább húzod a sámlit, a jobbal meg már nyúlsz is a következő fűrt után.

Bal sámlí, jobb szőlő, jobb puttony, bal sámlí, jobb . . . Sorban vagy száz sámlí. Száz sor sámlí. És szinte vezényszóra mozdulnak. Sosem is hangzik el vezényszó. És mégis állandóan ott viszhangzik. A német vezényszó. A spárgásoknál is. A német vezényszó állandóan a levegőben lóg.

Bal sámlí, jobb, bal, jobb . . .

Amikor kislánykoromban először voltam városban, egy nagy templomba vezetett szentfazék keresztanyám. Szép volt benn. Sok szép fehér apáca csoszogott hangtalanul ide-oda. Végtelen csipketerítők ropogtak az oltárokon. Festetlen-érintetlen gipsz Szűz Máriák. De rosszul lettem a liliomillattól (a diák azt magyarázta, a spárga is a liliomok családjába tartozik), és ki kellett mennem a levegőre, s kint töméredek koldus várakozott. A koldusok között volt egy, aki sámlin közlekedett. Borzasztóan ügyesen kezelte kissámliját. Ment, lépegetett, futott, ugrabugrált vele. Fürge volt, mintha csak négy lába lett volna. Fürge volt szegénykém, mint a nyúl. Csak őt néztem. Néztem, ahogy a mise után elindul haza, a városban túlra. Követtem. Valami borzalmas külvárosba értünk. Mélyen sáros terepen vergődött el-elgurulva. Elrepült tőle a sámlí. Mászott érte, de sehogy sem tudta elérni. Elindultam érte, de én is hasravágódtam.

Végre elértem. Fényes volt, akár egy kristályzsámoly. Megérintettem. Magamhoz öleltem. Odanyújtottam neki. Megiramodott, próbált elszökni előlem. Otthon egy részeg ember mohón kizsebelte. Egy másik durván feldobta valami

kuckóba. Egy harmadik pedig megvizsgálta a sáros sámlit, éket vert az egyik lába mellé. A sámlit aztán egész éjszaka ott állt a rideg, hideg szoba közepén. És ismét csillogni kezdett. Ismét az a kristályzsámoly volt.

Ott, a Rajna mellett állandóan arra az altestében béna koldusra gondoltam. Kapaszkodnod kell, anélkül, hogy felemelhetnéd az üleped a sámliról; fel, fel kell kapaszkodnod az égre. Kapaszkodsz a súlyos, a mind súlyosabb fűrtökbe, s közben az eső, a harmat, a szőlőlé, a szőlőmocsok állandóan szivárog, folyik a karodon végig, a hónod alá, le a bugyidba, úgyhogy állandóan totyogsz, mint aki bepisilt, mint akinek hasmenése van. És ott a szőlőnél állandóan hasmenésed is van. Egy kicsit állandóan részeg vagy. Részeg, mint a fronton a katonák.

Bal, jobb, bal...

Hányszor gondoltam arra, a sámlin elindulok a városba, fel sem emelkedve a sámliról elindulok a városba, se szó, se beszéd, elindulok haza. A sámlin elindulok Európán át: Bácska – Balkán! És többé sosem adom a fejemet ilyen örülségre: németekhez menni dolgozni! Legfeljebb nyár elején még egyszer: spárgára – hogy jól kinyújtóztassam az inaimat. Legfeljebb még egyszer – utoljára: spárgára.

A homokbuckák között hajlongva állandóan azokról a sámlikról meséltünk. Azokról a kristályzsámolyokról álmodoztunk. Ha csak néhány percre letotytyanhatnánk! Soha többé a németekhez, ismételtgettük kórusban. Legfeljebb még egyszer szőlőre a Rajnához, hogy egy kissé kipihenhessük magunkat a sámlikon. Az igazság az, hogy rászoktunk a mustra...

Bal sámlit, jobb szőlő, bal, jobb...

Hat éve nem spárgáztam. Azt hittem, meghalok. Tán azért is mentem. Nem a nyugdíj miatt. Hogy ott haljak meg Heidelbergben, mint a férjem. Az egyik nemesmilitári asszony meg is halt. Egyedül vállalt fel egy holdnyi spárgát. A gazda reggeltől estig figyelte, fixálta, míg végül szegény szó nélkül át nem bukott a buckán.

Hol esett az a hideg német eső, fojtogatott bennünket a köd, hol meg kánikula volt, párologtak a műtrágyával tömött buckák. Állandóan csak arra gondoltam, engemet ki fog hazavitetni? Ki fog hazavitetni, ha átesek, ha beleesek a késbe. Ha megcsinálom az utolsó *spárgát*. És máris láttam azt a nagy térképet tele piros műanyagászolókkal. Láttam a férjemet. Meztelen. Nyakán csokorba kötött olcsó fekete szalaggal. Meg mellette magamat. Anyaszült meztelen a jeges fiókban.

Tizenöt éve mentünk ki dolgozni, de én valójában már húsz éve vagyok vendégmunkás. Vagy ha jobban meggondolom, még több. Még sokkal, de sokkal több.

Amikor édesapám felakasztotta magát, édesanyám még fiatal volt. Szép. És kiment Németbe. Szinte másnap. Kiment dolgozni. És ott hamarosan férjhez ment.

Egyedül maradtam a tanyán. Pont tíz éves voltam.

A nagy tanya hirtelen kiürült.

Édesapám az istállóban akasztotta fel magát. A lovak közé. Olyan volt, mintha csak lovagolni akart volna. Szeretett lovagolni. Csak úgy szőrén ülve meg a kancát. Szinte naponta kiügetett a legelőre, megkerülte az akácost. Vagy beugratott az iskolaudvarba, mind felszedve a felénk lakó gyerekeket. Én olyankor mindig a nyakában ültem.

Pontosan olyan volt, mintha csak lovagolni akart volna akkor is. Azzal a különbséggel, hogy most előbb a gerendához erősítette a kötőféket. Sokáig csu-

takolhatta a kancát, mert úgy csillogott az állat szőre, mint a gyémánt. Nyugtatta, mert a ló biztosan megérezte valamit. Felült. Nyakába akasztotta a hurokot. És a sarkával egy kicsit megbökte a jószágot. Éppen csak melléje csúszott. A ló azt gondolhatta, áll mellette. Lehet, a ló észre sem vette, hogy a lábai nem érik a földet. Állt a ló mellett. A gyémántkanca mellett. Két-három centiméterre a föld felett. A szomszéd szaladt át levágni. Azt mondta, az ő apja zsámolyra állt.

A nagy tanya hirtelen kiürült. Az örökösök – a zsiros és a vörös familia – pillanatok alatt elvittek mindent. A kancát is elvezették. A gyémántkancát is. Szidták az anyámat, hogy miatta történt az egész. Szép asszony volt az édesanyám.

Csak a kecske maradt velem. Meg a kutya. Meg a háromlábú macska. A görénycsapda szakította le térd alatt a jobb hátsó lábát. A szomszéd, aki levágta édesapámat a gyémántkanca mellől, ha meglátta a macskámat, mindig azt mondta, olyan, akár egy hadirokkant. Meg az a tömérdék fehér galamb maradt velem a korhadt dúcban. Mindig megtapsoltak, ha az udvarba léptem. Volt, amikor nyaranta napokra felköltöztem hozzájuk a forró dúcba. A mennyországban lehet olyan forró tollszag. Nem volt mit enni. Nyaltuk a sókristályt az állatokkal. Habzsoltuk a mákot, a zsiszikes nullást. A kecsketejet is testvériesen elosztottuk a kutyával meg a háromlábú macskával. Volt amikor meg a nagypadlásra húzódtam fel. Néztam a pókokat. Meg a darazsakat. A külön-külön rezgő porszemeket. Szerettem, most is szeretem gyömöszölni a puha darázsfészkeket. Mindig tele volt a kötényzsebem csörgő darázsfészkekkel. Szerettem kinyomkodni, mint a mitteszereket, a gennyszerű keserű mézet. Édesapám mondta egyszer a szomszédoknak, akkor, amikor megkérdezték tőle, miért nem tart méheket, hisz ott az akácos egy köpésre: én darázspárti vagyok. A méheknél túl nagy a rend, sok a formáság, a szabály, túl szigorú a rezsim, túl sok a munkás, a rabszolga. Az én kasaim ezek a kis formátlan, keserű papírpogácsák, mondta. Nézze, milyen karcsúak! Ilyesmiket mondott. Nem nagyon értettem, de azt éreztem, hogy szövegével egy kicsit a vörös meg a zsiros familiát is bosszantani akarta.

Jó volt, hogy sosem nézett felém senki. Még a tanító néni se. Akkortájt erőszakolták meg ugyanis a traktorosok a mislingben. Idegösszeroppanást kapott. Sokszor csak úgy elsírta magát. Ha netalán feleltetni akart, a komisz fiúk a szoknyája alá lestek, és ő felzokogott, kiszaladt a tanteremből, ki a mislingbe, a kukoricásba. Ahogy bejöttek a hidegek, egész nap a kemence előtt ültem a kissámlin. Nem raktam fel az elötétet. Bámultam a kemence izzó boltját. Csak ültem a kissámlin. Ezen. Egész nap ültem a kemence előtt. És piszkáltam a parazsat. Az állatok is mind ott heverték körülöttem az üres liszteszsákokon. Sokszor úgy is aludtam, ott a sámlin, a kecskének dölve. Most is. Most is ezen a sámlin alszok. Nincs már hely a priccsen. Letúrt a *papundekli*. Letúrt, kitúrt mindenhol. Anyukám mindenféle színes ruhákat, színes bonbonokat, színes játékokat küldözgetett Németből. De én mindent beleszórtam a kútba. Csak egy selyempapirost tartottam meg. Ezt a selyempapirost.

Mandarin volt belecsavarva. A mandarint, azt megettem. Egy béka van rajta. Egy zöld béka. A békakirály. Mindent beleszórtam a kútba. A békakirály meg mintha éppen a kútból ugrott volna a tenyerembe. A selyemre. És azóta itt van velem. Amikor én is kijutottam Németbe, állandóan ezt a fajta mandarint kerestem, de nem találtam.

Anyukám elküldte az esküvői fényképüket is. Egy behemót szőke sváb lett

a férje. Piros autó előtt álltak. Anyukám térdig érő piros kabátban. Mindig szép térdei voltak. Pedig sokat sikált ő is. Ott állt a piros autó előtt, kezében nagy csokor vörös rózsával. A képet is beledobtam a kútba.

Akkor – nagy puha pelyhekben éppen leesett a hó –, megírtam anyukámnak, ha karácsonyra nem jön haza: pontban éjfélkor felakasztom magam.

Az volt életem legszebb napja. Legszebb karácsonya. Reggel vizet melegítettem. Beleültem a dézsába. Az állatok körülálltak. Először láttak meztelen. A kecske megbökte a mellbimbómat. Levágtam a körmeimet. Hosszúak voltak már, mint a karvaly karmai. Szépen befontam a hajamat. Úgy, ahogy a zsiros nagyanya fonta a kalácsot, a fokhagymát. Felmázoltam a konyhát. Amikor megszáradt a föld, behintettem liszttel. Hoztam egy zöld ágat. A mozsárba állítottam és nagy gypjúpelyheket szórtam rá.

Amikor mindennel elkészültem, felvettem a vörös nagyapa szőrcsizmáját és kísétáltam az akácosba. Imádtam az akácost. Kicsi volt, nem volt tele nehéz árnyakkal, át lehetett látni rajta. És mégis erdő volt. Akkor pedig még fogalmam sem volt, milyenek is a német erdők.

A varjak gyémántkéken csillogtak. Az egyik varjú egészen közelről nézett. Hirtelen arra gondoltam, ő többet tud rólam, mint én róla. Addig sosem vettem igazán szemügyre a varjakat. Igaz, egyszer végignéztam, ahogy megevett a barázdában egy még vak tejes kisnyulat. De akkor inkább azt néztem, milyen ügyesen bontja fel a csöpp jószágot. A varjút nem vettem szemügyre igazán. Pedig semmi sincs a behavazott mezőn, csak a varjak.

A kecske meg a kutya messziről követtek. Érezték, készül valami.

Izzott a határ. Parázslott a hó. Egy nagy kristály volt a világ. Egy nagy tiszta kristály.

Rettegni kezdtem, beállít anyukám és öszemaszától, összenyálaz, összeszutykol mindent.

Szibériában lehetett ilyen pontos minden. Mert nyáron kiterjed, meghízik, rezgő pontokra hull, pontatlanná lesz a világ. Boldog voltam, hogy a vörös nagyapa szőrcsizmájában vagyok. A vörös nagyapa szocialista volt. Meg a nagyanya is. Meggyőződéses. A rokonság kiközösítette őket. Kettőjükön kívül mindenki ájtatos manó, apáca, harangozó, ministráns, sekrestyés, kántor, imacédula-váltó, halottsirató szentfazék volt. Én egyformán szerettem a vörös meg a zsiros nagyszüleimet is. Szerettem velük templomba járni. Szerettem felkapaszkodni a toronyba, szerettem nézni harangozó nagybácsimat, ahogy térdepel; egyik kezét imára tartja, a másikkal huzigálja a fényes kötelet, harangozik. De szerettem a vörös nagytatáménál is. Pedig ott legtöbbször még enni sem volt mit. Csak néhány elnyűtt könyv, brosúra, meg egy Lenin-kép hányódott az egérszaros almáriumban. Volt ott egy Sztálin-kép is, magyarázta zsiros nagytatám. Mintha csak vörös nagytatád csinálta volna a bajuszát. Vörös nagytatám eredeti foglalkozása ugyanis kefekötő volt. Csak, folytatta zsiros nagytatám, azzal a vadkansörtebajszúval megjárták egy kicsit. Elmentek hozzá Oroszországba. Moszkvában még valami iskolába is jártak, kominternátusba vagy mibe. Szóval Sztálin szépen kitette őket a fagyra.

Akkor Németben, amikor ott álltam meztelen férjem előtt, vörös nagyszüleimre gondoltam.

Vörös nagyanya mesélte: nem sokkal azután, hogy 37-ben nagyapát az utcán letartóztatták és elvitték, őt is száműzték Moszkvából Novoszibirszkbe.

Nagyapa 10 évet töltött az egyik uhtai táborban. Uhta Komi országban van. Csak tundra meg tajga. Egy kicsit hasonlít a mi szikes Járásunkra. Meg hát plusz a 40 fokos hideg. A komik (zürjének) finnugor nyelven beszélnek.

Sztálin halála után kiengedték a táborból, de még 8 évig Uhtában kellett maradnia mint száműzöttnek. Mivel se lakása, se pénze nem volt, éjjelre visszajárt a táborba aludni, enni. Ezeregy fortélyt kellett kitalálnia, mesélte, hogy éjszakára visszaszökhessen a táborba.

Miután a törvények lehetővé tették, hogy a száműzöttek családjukkal élhessenek, a táborparancsnokságnál kérvényezte, hogy nagyanyát helyezték át Novoszibirszkból Uhtába.

46-ban, évekig tartó kilincselés, kérvényezés után nagyanya végre megkapta az engedélyt. És kis batyujával Uhtába utazott. 10 évig nem látták egymást. Az utcán találkoztak, teljesen véletlenül, mesélte nagyanya. Úgy látszik, mondta nagyanyám, az utcán tartóztatták le szegényt, az utcáról hurcolták el, az utcán is kellett újra találkozniuk. Már ahogy megérkeztem, mesélte, feltűnt, mennyire rongyosak az emberek, de csak a páromat megpillantva vettem észre, hogy azok az olajjal összemaszatolt emberek ott, abban az istentelen hidegben, valójában meztelenek. Valami rossz kabátféleség volt a nagyapámon, meg valami rongy a lába között, de kilógott mindene. Ott állt a nagyanyám előtt, a járókelők között, pucéran. Szinte a bőr is lerongyolódott róla. Sok mindent megélt a nagyanyám Novoszibirszkban, de Uhta maga volt a pokol. De még hogy pokol, azon sem lepődött volna meg túlságosan, ám azon, hogy ebben a pokolban is természetesen viselkednek az emberek, mennek ide, mennek oda, az, hogy észre sem veszik, hogy valójában meztelenek, az megdöbbenetette. Ő sem volt jól öltözve, senki akkortájt Oroszországban, de rajta legalább volt bugyi, bekecs, kendő.

Még sosem volt olyan kínos helyzetben életében, mint akkor ott, azon a széles uhtai utcán.

Hirtelen lehajolt, és lekapta magáról a bugyiját. És térdére ültetve nagyapát gyorsan ráhúzta, mint ahogy a kisgyerekekre szoktuk ráhúzni a tiszta bugyit, ha összekakálják magukat.

Igen, vörös nagyanyámnak az a hirtelen mozdulata, amit ezerszer elmesélt, megmutatott, eljátszott, jutott eszembe ott Németországban. Az, ahogyan lekapta magáról a bugyit, és ráhúzta, ahogy ő mondta, *momentál* a férjére. És én is lekaptam az egyik hullárol a lepedőt, és becsavartam a férjemet.

Mondom, akkor karácsonykor nagyon boldog voltam, hogy ott az akácokban, nagyapa szibériai szőrcsizmája van a lábamon. Egész nap kint álltunk az állatokkal a hóban. Amikor már kezdtem megfagyni, a kecske hátbabökdösött, hazavezetett.

Otthon jó teletömtem a kemencét. És a sámlira ülve néztem a parazsat, a lebbenő pörnyét. Pontosan úgy izzott a kemence boltja, mint kint az ég. Majd lassan kialudt. Az állatok elbóbiskoltak. A kamrát, a kerítést mintha kátránnyal kente volna be valaki. És mintha a havat is áthúzta volna kátránnyal. A csillogó havat is. A kötőfék, amelyikkel édesapám a gyémántkancán felkötötte magát, ott volt a sáml alatt.

Bal sáml, jobb, bal, jobb...

Bal sáml, jobb, jobb...

Bal...

Arra gondoltam, a szépírásfüzetbe bele kellene írnom, szépen bele kellene firkálnom azt a gyönyörű napot. Azt a karácsonyt. Azt, hogyan szikrázott minden. Azt a gyémántta fagyott nagy madarat. A varjút. Mozdulatlanul nézett. Várta, hogy én is megfagyjak. Hogy engemet is feltépjen, mint azt a még tejes kis nyulat. Ha nem kezd el bökdösni a kecske, én is gyémántta fagyok ott a havon. Beleirkafirkálni a kis akácot. Vagy legalább egy akácfát. Azt, ahogyan

a törzs kormossága jelzi csak, hogy még él. Az ég, meg a kemence égő boltját. És azt, hogy aztán hogyan meszelte át valaki az udvart kátránnyal. Hogyan aludtak el az állatok körülöttem. Hogyan aludt ki a tűz. Azt, hogy végül már csak a kötél, az a zsíros kötél csillogott. Tizenegy elmúlt. Egy egér szaladt fel az asztalra, és rámnézett. Még egyszer utoljára meg akart nézni magának. Két jégcsepp volt a szeme. Két homályos jégcsepp. Két ólomszín könnycsepp. Két nullás sörét. Pontosan. Senki sem tudta olyan pontosan, hogy mekkora is a nullás sörét, mint én. Mert amikor a vadászok meglőtték édesapámat (a nagy fekete autós városiaknak kellett hajtania a vadat), én szedtem, piszkáltam ki a melléből a söréteket. Pontosan akkorák voltak, mint az egér szeme. És elneveztem őket nullásoknak, nullás söréteknek. Hirtelen kettérepedt a fagytól a zöld vizesüveg, és a kisegér megijedt, még csak egy morzsát sem volt ideje bekapni, viasszaladt a lukba. A macska felérezte, utánairamodott, de három lábával nem győzte, nekivágódott a falnak. Az ablaküveg is megrepedt. Hallottam, ahogy szép lassan hasad, nyílni, zsúfoltan bomlani kezd a jégvirág. Mintha csak a falak is hasadozni kezdtek volna a fagytól. Előbb csak a mész kezdett peregni... Pontosan éreztem, a varjú még mindig ugyanott áll. És néz. Ugyanúgy néz. Várja, hogy megfagyjak a kialudt kemence sötét szája előtt, a sámlin. A varjú várja, hogy kilebbenhessen a kemence sötét száján. Értem. Hallottam, a tisztaszobában hármat üt a falióra.

Láttam a varjút. Már napok óta nem evett. Már az ürüléke is üres volt, fehér volt, árnyék volt a havon. Már napok óta nem evett, csak fente a csőrét a havon, csak fente a jégen. Pontosan érezte, még néhány pillanat. Az egér is érezte, hajszálnyi körmei megfeszültek a luk fényes földjén, testében is megfeszültek a hajszálnyi inak, a hajszálnyi rugók. A mennyezet alatt üveggént pattant el a pókfonal. Tán benn a tisztaszobában, az órában is elpattant valami, és az utolsó, a legutolsó pillanatokat már képtelen mutatni.

Éppen lenyúltam megtapogatni a kötelet, amikor erős reflektor világította meg a vizes kerítést, a kamra fekete oldalát. Bevilágított rám.

Megállt az autójuk az udvar közepén. Az a piros. És kiszállt belőle anyukám, abban a rövid piros kabátban. Csak az a vörös csokor nem volt a kezében.

Gyorsan bedobtam a kötelet a kemencébe. A kecske mekegni, a kutya ugatni kezdett.

Nem, mondom, nem akarom meggyújtani. Jobb így a homályban. Simogatja, selyemként simogatja az arcomat. Istenem, milyen régen érintettem, simogattam meg magamat. Tán az a szegény szicíliai simogatta meg utoljára az arcomat. Pontosan olyan volt a tenyere, csak tenyere volt, hatalmasra puffadt tenyere, mint a békakirály hasa. Akkor, ahogy két puffadt tenyere közé fogta az arcomat, szerettem volna, ha teljes erőből orron vág. Ha puffadt csoknjaival szétveri az arcomat. A her Hartmann is le akart feküdni velem. Azt mondta, akkor okmányok nélkül is elintézi a nyugdíjamat. Én nem akartam nem lefeküdni vele, de lefeküdni sem akartam. Megkínált likőrrel. Azzal, amit én vittem neki ajándékba. És azzal a szeplős kezével benyúlt a szoknyám alá. De én elkaptam a csuklóját. És szorítottam. És ő szűkölni kezdett. Könyörgött, engedjem el. Nem engedtem el, de közben arra gondoltam, én nem akarok nem lefeküdni vele, de lefeküdni sem akarok. És ő csak szűkölt. Nagynehezen lefeszigette az ujjaimat. Töltött magának. És csak a kezemet bámulta. Milyen erős keze van, ismételtette.

Csak most látom, egész életemben túl erős kezem volt.

Képtelen voltam megsimogatni magamat.

A férjemet is már csak ott simogattam meg a jégén. Szöcskecombját, homorú hasát, harmonika bordáit, csapzott halálverejtékes homlokát.

Ez a homlokom. Az orrom. Az ajkam.

A férjem egyszer azt mondta, olyan az ajkam, mint a négereké. Az iskolában egy színdarabban bekentek kenőccsel, kisuvickoltak és tényleg olyan voltam, mint egy született néger.

Ez volt a mellem. A combom.

Úgy ásol, mint a pockos kutya, mondták a spárgás asszonyok.

Tényleg, az első években úgy éreztem, ujjaimmal át bírnám döfni a földet. A földgolyót, mondaná a diák. Ha megpillantottam a bucka tetején a hajszálszál-repedést, vagy ahogy a lányok mondták, a viaszfütyűrű lila hegyét, két ujjammal szinte egyből leszúrtam a tövéig, a tökéig, ahogy a lányok mondták. És a vésőkéssel máris alászurom, a tapasztoKANÁLLal máris behánytam, elsímitottam. Igen, így kell keresni, mint ahogy a nőgyógyász, két ujjal. Női nemiszervbe nyúlsz, kotorászol, kotorászol és benn férfi nemiszervet találsz, férfi nemiszervet vágysz, csonkolsz, veszel ki. Ezt is a lányok mondták, szegények. Kínjukban, nagy kínjukban, ugyanis spárgát nem szűrnak férfiak. Jobb is tán. A férfiaknak túl nehéz munka a spárgaszűrés. Csak elvétve látni a végtelen rőt spárgaföldeken egy-egy hajlongó férfit. Volt velünk utoljára egy diák. Persze ő sem bírta ki végig. Nem csoda. Csak az bírja ki, aki sokat kapált életében. A diák, nagyon szerettük, megsirattuk, amikor elment, csak azt ismételtette, mint én, most utoljára: belehal, ha még egyszer le kell hajolnia, belehal. Meg azt, hogy ha már ilyen nehéz munkát kell végezni, akkor inkább bányába megy, elmegy az ausztrál opálbányákba, ott legalább van remény, hogy talál valamit, itt meg csak állandóan: lóizét!

A Sára mondogatta, úgy döfök, mint az a karatés, aki éles tenyerével beüt, beszúr egészen a bika szívéig. Beszúr egy ütéssel. És kitepi, felmutatja az állat szívét. . . Persze én nem hiszem, hogy van ilyesmi, mert én sok marhavágást láttam életemben. Én jól tudom, mi az. Sokszor láttam, milyen nehezen verik szét az állat fejét a taglóval. A húsmozdony fejét. És hogy szúrják még aztán, amikor térdreesik, szíven. Hogy engedik ki a vérét. És nem egyszer még akkor is képes felugrani, nekirohanni a falnak. Egyszer ott álltam egészen közel, és a böllér hirtelen a tenyerembe nyomta a bika szívét. Szaladj a konyhába vele, mondta. Ekkora volt! Nyomott vagy öt kilót. Még élt. Vert egy utolsót. Vagy az már az én szívem volt? Látszott, hol szaladt bele a kés. Még az élet forrósága volt benne. Odanyomtam az arcomat a diófára aggatott nagy húsokhoz, félmázsás combokhoz. Még az élet süttött belőlük. Semmi sem olyan sütős. A hentes azt mondta, vigyázz, kislányom, leégeted az arcodat!

Milyen erősek is voltak az ujjaim.

Valaki egyszer azt mondta, nézd, szegénynek milyen durva a keze. Pedig gyengédebb, mint az ő kezük. A gyengéd kéz valójában csak gyenge. Csak maga felé hajlik gyengédségében is. Önző, üvegcsontozatú madárkarom. Milyen emberfeletti erőre van szükség, hogy az ember adni bírjon valamit, hogy a gyengéd kéz ne csak magafelé hajoljon, hogy az adásban megfeszüljön, mint az íj.

Az én ujjaim között sosem tört el a spárga. Ha naccságák jöttek szűrni (olykor naccságák is jöttek, gondolták, egy kis potya pénz, egy kis expressz valuta), az ő finom ujjacskáik között állandóan elpattant a spárga. Nem tudták így, gyöngéden kiemelni. Így, pontosan így, mint ahogy a szentképeken tartják, emelik átlósan a gyertyaszálát az angyalok. Szegény naccságák megijedtek, és mind megették az eltört nyers termést.

A tapasztalt spárgás, mintha mi sem történt volna, észrevétlenül visszatemeti vagy széttapossa a tört anyagot. Igaz, vannak svábok is, akik nyersen eszik a spárgát.

Tizenöt órát dolgoztunk, most utoljára is.

Még sötétben keltünk. Mindenki jajgatott. Legtöbben a kezüket fájlalták. Meg a lábukat. Derekukat. Egész éjszaka váltogattuk magunkon az ecetes borogatást. Nekem csak most, utoljára szakadtak meg ujjaimban az inak, törtek össze a porcogók.

Én a derekammal bajlódtam. Éppen úgy, mint az a bajmoki asszony, aki hajnalonta mindig arról mesélt, hogy egész éjszaka szült, s a halott gyerekekkel együtt mindent kiszaggattak belőle. Szinte naponta megbénult, naponta többször is meg kellett taposnunk a homokban. Magunkra kapkodtuk a gúnyát, elkötöttük a csuklónkat, és már szaladtunk is a FORD-hoz, mert a gazda már rég begyújtotta a motort. Ő már éjfél körül felkelt. Az előző napi termést készítette az átadásra, köszörülte a késeket, takarította a műhelyt. Nem egyszer megtörtént, hogy 5–10 perccel előre állította a műhely óráját, este pedig 5–10 perccel vissza. A gazdának ez a percekért, pfennigekért való emberfeletti harca esett tán a legnehezebben. Éreztük, a percek is problematizálódnak (ez a diák szava), a pfennigek is kérdéssé válnak, nemcsak az órák, nemcsak a márkák. Percekre hullott a nap és a 15 óra valóban maga lett a mozdulatlan végtelen.

Mindig nagyon megijedtem, ha elüvöltötte magát valamelyik asszony. De aztán egy napon én is felüvöltöttem.

Mindig csak azért imádkoztam, hogy az első sor elején ne legyen hirtelen sok spárga. Ha rögtön tömérdek az anyag, akkor nem ébredhet fel igazán az ember, begörcsöl, elkapja a pánik.

Akkor az egész nap katasztrófa. Mert ráadásul legtöbbször éppen olyankor örülnek meg a nemesmiletici, meg a monostori asszonyok. Hajtanak, mint az ördögök, szegények. Pedig az indításnál nincs jelen a gazda. Akkor adja át az előző napi termést. Igaz, ha hét óra felé kijön, azonnal látja, hány sort csináltunk meg, hogy indítottunk.

Volt néhány szép hajnal. Szinte üres első sor. Amikor nem fájt semmi. De most utoljára, szinte minden hajnalban zsúfolt első sort kaptam.

És aztán a hirtelen eső, a hirtelen erős nap. Az erős pára. Már az orvosságokkal megmérgeztem magam, és aztán még az a pára! Az asszonyok szinte minden sor végén bekaptak egy-egy pirulát, fájdalomcsillapítót. Mondják, indulás előtt mindig kiüritik a nemsmiletici, monostori, bajmoki, zombori gyógyszertárakat. Igen, az a sok hajnaltól késő estélig hajlongó asszony mind nyaklő nélkül szedte a gyógyszert. Mondta is a diák, sokáig nem értette, miért olyan álomszerű, balettszerű ez az egész. Miért mesélnek olyan különös történeteket munka közben. Aztán őt is teletömték pirulákkal az asszonyok. Ő is rákapott a drogra. Ő is lebegni, balettozni kezdett a hosszú késekkel a kezében. Jobb a börtönben, mondta, bár ott tudod pontosan, mikor van a reggeli, az ebéd, a vacsora. Persze, tette hozzá minden egyes alkalommal, nem olyan börtönre gondol, ahol német, az ő. Itt csak hajtás van. Állandóan fokozódó hajtás. Mert csak jön, csak jön, csak jön a csirág. És hát a spárgalégy. Meg a farkaskutyák. A svábok a spárgaföldek mellé hordták futtatni a kutyáikat. És csak jön, csak jön, csak jön a csirág. Csak a dzsungel jöhet ilyen könyörtelenül, csak a dzsungel, mondogatta a diák. Csak a dzsungel.

Igaz, minden nap elsetált mellettünk egy törpe is. Azt mondják, tönkrement a cirkusza. Aztán hivatalnokként dolgozott. Majd nyugdíjazták. Nyugdíjas

törpe. Egykor túl sima lehetett az arca, most meg túl ráncos volt. Milyen ijesztő valami is az ember, gondoltam mindig, ha így a lábam között megpillantottam a hangyaléptekkel közeledő Adolfkát, a nyugdíjas törpét. Mert mindig így, a lábam között pillantottam meg, a középső résznél. De azért jó volt, hogy éppen a spárgaföldek mellé járt sétálni. Biztosan szerette nézni a hajlongó, görcsös arccal dülleszkedő asszonyokat. Legalább volt kit várni. Ahogy befejeztük az első részt, s belekezdünk a salakos, akárha zsillett-pengével teleszórt második részbe, mindig azt gondoltuk magunkban, mert hát kellett valamibe kapaszkodni, hogy el ne vágódjunk, nemsokára jön az Adolfska. Ahogy megpillantottuk, a monostori lányok azonnal azt kezdték magyarázni, mutatni a spárgával, hogy a törpéknek rövid a kezük és valaki másnak kell kivenni a füttyűrűjüket, másnak kell megpisíltetni őket. Ám, mondták, mindig rendkívüli méretű spárgát tartalékolva ehhez a jelenethez, a törpék füttyűrűje nem töpörtyű, sőt!

Tömerdek ilyen és hasonló mesére, játékra volt szükség, hogy ne örüljenek meg.

Egyszer egy véres kést találtunk a buckák között. Egy néger katona leszúrt egy német tanítónőt. És a buckák közé dobta a kést, hogy ránk, idénymunkásokra – mert minket jobban utáltak, mint a négereket – terelje a gyanút.

A gazda állandóan vakondra vadászott. A kezdő spárgás azt hiszi, őt vadássza bonyolult, németesen precíz csapdáival, s könnyen beleőrülhet.

Valójában őt is vadássza. És mégis, ettől függetlenül, éppen a gyémántbundás állatkának (meg hát az Adolfskának) hála, túl lehet élni, valahogy túl lehet élni. A vakond nem eszi a spárgát. Csak levegőt enged a buckákba. És meglilul az anyag. Nem eszi a spárgát, de nagyon szeret a buckákban lubickolni. Nem kell külön kis dombokat csinálnia, a buckák végtelen sora mind az övé. És ebből kifolyólag felettébb boldog. Ha egy buckába bemegy, mint valami hosszú, furdanccsal, végigfúrja. Oldalt kis lesőlyukakat csinál magának.

Lesi a szentjánosbogarakat.

A gazdától hallottuk először, hogy a vakond eszi a szentjánosbogarat. Egyszer aztán megvizsgáltam a vakond ürülékét. Mert, mondtam, kell valamit csinálni, valami mást, kell valami másra gondolni munka közben, mert különben eldobja a kést az ember és üvöltve rohan a ködös, sötét német hegyek irányába. Megvizsgáltam. És tényleg világított! Olyan volt, mint a drágakő. A vakond ürüléke olyan, mint a drágakő. Mint a briliáns.

Ürüléke *briliáns*.

(Az igazság az, hogy ezek a diák szavai, a szavak többnyire a diák szavai, mert az asszonyok némán birkóztak a gazdával, és akkor még én is néma voltam – nem járt a szám.)

Ürüléke *briliáns*.

Gyorsan becsomagoltam. Selyempapirosba.

JAFFA GOLD

És elkezdtem gyűjteni. A vakondbriliánst. Azt hiszem, ha nem kezdtem volna el gyűjteni a vakondbriliánst, megőrültem volna. Én is eldobom a műszereket (a hosszú kést, a tapasztókanalat) és üvöltve rohanok én is a buckákat ugrálva a ködös, sötét hegyek irányába, rohanok ugrálva, mint a farkaskutyák üzte őzek. (Igen, néha az őzek is lejönnek spárgázni.)

Telegyömösöltem a zsebeimet narancsselyemmel, és ha vakondbriliánsra bukkantam, villámgyorsan becsomagoltam, kebelembe rejtettem. Egy egész ridikül vakondbriliánssal érkeztem haza utoljára is. Mondtam rokonaimnak, hoztam jócskán briliánst is. Úgy tettek, mintha meg sem hallották volna, mintha

nem érdekelné őket. Mintha őket egyáltalán nem érdekelné a briliáns. Sőt egyeseken megvetnék, utálattal töltené el őket. Hadd keressék, ha meghalok. Hadd keressék a szarevők! Vagy valóban briliáns, igazi briliáns a szentjánosbogárral élő vakond ürülete? Nem tudom. Nem tudom. El kellene vinni az ékszerészhez felbecsültetni őket...

Ez az ajkam?

Jó beszélni. Most, az utolsó spárgázás közben kezdtem el hangosan beszélni – *hangosan magamban*.

Már kislánykoromban is sokat beszéltem magamban (amikor édesapám felakasztotta magát, meg azon a karácsonyon), de nem hangosan. Most jó hangosan beszélni. Hangosan magamban.

Valamikor mennyire féltem azoktól az asszonyoktól, akik mennek az utcán és gesztikulálva magyaráznak, kiabálnak, pörölnék valakivel – olykor magával az istennel. Csak most kezdem becsülni, megszeretni őket. Most, hogy már értem, most, hogy már magam is beszélem azt a másik beszédet. Azt a fontosabbat. Igen, csak most néhány éve érzem, milyen jó is ez. Különben már rég szétrobbant volna a fejem. Amióta hangosan beszélek magamban, megszűnt a fejfájásom, nem zabálok az aszpirint.

Jó ideje már csak az orvosságos dobozokat gyűjtöm.

Hajnalonta elsőnek mindig a gyógyszertárak központi raktárához megyek. Milyen finomak, könnyűek ezek a kis dobozok! Félek, kiröppennek az ujjaim közül, mint a pillangók. Lehet, hogy majd ezekbe a dobozokba fogom szétosztrozni a vakondbriliánst.

Külön gyűjtöttem a BAYER ASPIRIN zöld dobozait. Németben egyszer berohantam a Bayer-gyár udvarába. Körülfogtak a rendőrök. Én meg csak üvöltöttem, szétesik a fejem, szétesik a fejem!

Amióta így, megállás nélkül beszélek, nem érzem a fejemet. Olyan, mint a billiárdgolyó.

Csak ez a tömérdek papundekli, ez a papírpulpa, ez a sok doboz, dobozka, narancs- meg mandarinselyem tudja, milyen gyengédek is valójában az én ujjaim. Mennyi simogatás van ebben a kamrában felhalmozva. Beépítve. A simogatás, a gyengédség tonnái. Simogatással épített piramis. A simogatás papírmásépiramisa. A diáktól tanultam meg ezeket a különös szavakat.

Csak most utoljára volt nehéz szűrni a spárgát. Úgy éreztem, minden szúrásnál összeroppan a kezem. Csak most kellett volna a spárgánál is a sámlí.

Bal sámlí, jobb, bal...

Most minden egyes szúrásnál én is úgy éreztem magamat, mint a diák. Mondtam már, a diák volt az egyetlen férfi, aki a spárgásasszonyok közé keveredett. Azt mondta, maga se tudja, hogyan. Meghalok, sügtam minden szúrásnál. Meghalok, sügtam a diák. Meghalok, sügtam. Meghalok, sügtam. Meghalok. Meghalok. Úgy éreztem, minden szúrásnál összeroppan a kezem, beletörnek az ujjaim. Sokszor nem tudtam, spárga-e az, amit kiemelek, vagy az ujjam. A hirtelen nap megcserepesítette a buckák tetejét. Minden hajlásnál kivert a halálos verejték. Szinte minden sor végén engemet is meg kellett taposni, mert képtelen voltam kiegyenesedni. Kissámlit, sügtam. Kissámlit. Meghalok. Kissámlit.

Bal, jobb, bal...

Kissámlit. Meghalok. Meghalok. És máris láttam azt a végtelen világtérképet teleszurkálva a kis vörös műanyagzszlókka.

Bal, jobb, bal...

A diák szavait hallottam.

Németben minden munka koncentrációs. Csak most értem azokat a szegény táborlakókat, mondogatta. Nem az éhség, nem a kényszermunka, nem a hideg, nem a gáz volt számukra a legborzasztóbb, az elviselhetetlen, hanem az az abszolút ellenőrzés. Ez a páratlan, csak nekik megadatott képesség, tudomány magyarázta. Valóban, szinte minden egyes szűrást – az ötven napig tartó, napi tizenöt óra, tehát mind a 750 óra minden egyes szűrást ellenőrizni tudta a gazda. Ha nem szűrt velünk (azért dolgozott velünk, hogy diktálja, felfokozza, pokolivá fokozza a tempót), akkor permetezett, az állandó szél, szellő miatt a szó szoros értelmében, minket permetezett: mérgezett. A diák ezért nyitott gázkamrának nevezte a spárgaföldeket. Hihetetlen, de még a pisilést, kakálást is ellenőrizte. Vécére menni főbenjáró bűnnek számított. Voltak gazdák, akiknél nem is volt budi. Az ég alatt, a gazda előtt kellett a kis és nagydolgukat végezni az asszonyoknak. A budikban már néhány pillanatra elhagyhatták magukat, megpihenhettek kissé. A diák mondta, ez a végső megszégyenülés, arról álmodozom, ülve pisálhassak, mint a nők. A gazda nem zavartatta magát, ott húgyozott mellettünk. Olykor a méreggel együtt húgyának permétét is arcunkba fújta a szél. Ha szombatonként megkaptuk a pénzünket (5 DM óránként), a diák mindig azt mondta, no lám, szabaddá tett benneteket a munka, szabaddá áruházaitk számára...

ARBEIT MACHT FREI!

A Sáraék, meg a Rózsiék esernyőket vásároltak, olcsó esernyőket. Meg olcsó gyertyákat. Találtak valami nagyon olcsó rózsaszín gyertyákat. Temetőbevalót. Sári férjét elütötte a kamion. Bolondja volt a motoroknak, olyannyira, hogy egy napon elkezdtek üldözni a kamionok. És egy végül tényleg el is gázolta. Nemsokára Sára hűgát és a vőlegényét is elgázolta egy kamion. Sok gyertyára van szükségük, mondta.

A plébánosnak is visz ajándékba. Lila ernyőt meg rózsaszín gyertyát.

Én nem vettem semmit. Pedig nekem is sok a sírom. Csak én nem égetek állandóan gyertyát. Én csak sírok. Ezt az egy szálát magamnak tartogatom.

Pontosan olyan, mint a spárga. Lehet, hogy már akkor is azért vettem meg. Hogy legalább egy szálát hazahozzak.

Csak ezt hoztam. Meg a briliánst.

Ezt a kamrát (errefele úgy mondják, supa) bérelem. A maradék pénzen öntetem egy harangot a vörös nagyapáék emlékére. Ők mesélték, Moszkvában látták a cárharangot. Különös mód az tetszett nekik a legjobban, de az akkora, hogy sosem is szólal meg. Állandóan azon tűnődtek, lehetséges, hogy sosem is fog megkondulni. Visszajövet leszálltam Bécsben, és megrendeltem. Igaz, kisebb, de ez naponta szól. Kár, hogy már nem él a zsiros nagybácsi, a harangozó...

A maradék pénzt meg odaadtam ezért a kamráért.

Lehet, hogy már nincs is a kamra, csak ez a doboz van. A priccs se látszik. Telegyömösöltem. Itt alszom, ezen a sámlin. Mint kislánykoromban a kemence szája előtt. Ez a sámlis az én örökségem. Vagyonom. Meg ez a tömérdek papundekli. Meg hát a briliáns.

A bútorokat, amit a férjemmel vettünk, mind Németben hagytam. Kiraktam az utcára. Ott az a szokás, ami nem kell, kirakod az utcára. Kell másnak. Örültem, hogy simán megszabadulhattam tőlük.

Csak ezt a sámlit hoztam vissza. Ezzel mentem. Ezzel jöttem. Közben akárha szőlőt is szedtem volna. Szőlőt – még egyszer utoljára.

Bal, jobb, bal...

Átgyalogoltam Európán: Bácska – Balkán.

A Zombor környéki asszonyok is mind megrokkantak. Biztosan már azok is csak sámlin tudnak közlekedni. Úgyesen. Úgyesebben, mint azok (a betegségyezettek) a nikkeltocsikban.

Bal, jobb, bal . . .

A diák olykor beszökött Darmstadtba, Heidelbergbe. A spárgaföldek tulajdonképpen Darmstadt és Heidelberg között vannak. Mindig lekapták. Azt hitték kábítósz, olyan révült, csapzott volt. Valójában tele volt gyögyszerrel. Állandóan tele volt fájdalomcsillapítóval. (A spárgánál kábák voltunk, a szőlőnél részegek.) Egyszer meg terroristának vélték. Pont olyan volt, mint az az egyik szakállas terrorista a körözőplakáton. Sehogyan sem értették meg a rendőrök, miről beszél, miről szónokol.

A nemesmiletíci asszonyokról beszélt. Azokról akart előadást tartani rossz katonasapkájában, hosszú, sáros, ólomszín gumiköpenyében az Alte Universitát dísztermében. Fennállt a veszély, hogy tébolydába zárják. De a gazda mindig kiváltotta, új munkást idény közben már nem találhatott volna.

Bal sámlí, jobb, bal . . .

Már Németben is gyűjtöttem a papirost, a narancs- meg mandarinsejlymet. Ez itt mind JAFFA GOLD! Ebből csinálom a ruhám. Mennyi isteni csomagolópapírt, lakkos újságot dobtak ott ki naponta. Ahogy mentünk az utcán a férjemmel, állandóan kapkodtam a földről, a szemétből, a fekete zacskókból, zsákokból, a konténerekből a szebbnél szebb dobozokat, papirosokat. Ha valaki eldobott egy cigarettásdobozt, rávetettem magam.

Megörültél? A férjem mindig csak ezt kérdezte, megörültél?

Tényleg megörültél? De én csak kapkodtam, kapkodtam a szebbnél szebb dobozokat, puhábbnál puhább narancsselymeket. Nem akarták elhinni, hogy nekem ott, kint az a legszebb. Egy nagy bőrönd selyempapirost hoztam. Újságot, kartont akkor nem. Meg a sámlit. Meg egy ridikül vakondbriliánst. Tényleg megörültél? A kartont meg az újságot valójában itthon kezdtem el igazán gyűjteni. Nem csak azért, mert átsüvített a kamrán a kossava. Nem.

Valamit kellett csinálni. Ez tetszett legjobban. Egy-egy dobozzal, később meg egész rakományokkal hazatérni. És aztán feldolgozni, bepréselni a falba az anyagot . . .

Takarítani már nem akartam járni. Képtelen voltam. Képtelen. Aki Németben évekig takarít, az aztán egy életen át csak a szutykot sóvárogja. Tiszta lakást takarítani – úgy, hogy sose legyenek megelégedve a munkáddal! – a legszörnyűbb dolog a világon. Hogy ez a kamra mégse piszkolódott el, az azért van, mert a temérdek papír, papundekli mindent fényesre csiszol. Azért csillog itt minden.

Mint a csont. Mint a briliáns.

Ezt a babakocsit a szemétdombon találtam.

Mit akar kend ezzel a bélelt tankkal, kérdezte valaki, amikor először jelentem meg vele a raktárak környékén.

Hajnalban körüljártam vele a raktárakat. Néha parázs veszekedés támadt a papirosok, a csillogó kezű papirosok között. Késre mentek egy-egy tévésdoboz miatt. Abban van sztiropor!

Sokszor éppen a babatank mentett meg. Amikor például megpillantottam ezt a húsdarálós dobozt, hirtelen rájuk rontottam a babatankkal. Kislánykoromban mindig én mostam a húsdarálót . . . Ha üldözőbe vettek, a lejtő előtt beledobtam magamat. Egyszer sem értek utol. A kartongyűjtők, a papirosok mind fogyatékosak, nyomorékok. Nálam is bénábbak. Amikor sámlin kezdtem járni, hátamra kötöttem az anyagot, a papircsóveket.

Van egy fiú közöttük. Ő csak a plakátot gyűjti. A szemétre került plakátot. Moziplakátot főleg. A meztelen színésznőket. És szendvicset csinál magából. Azt mondja, szendvicsember. Azt mondja, Amerika tele van ilyen meztelen színésznők közé szorított szendvicsemberekkel. Ha véletlenül túl közel találsz lépni hozzá, bokán rüg, durván bokán rüg vasalt ortopéd cipőjével.

Ha újrakezdeném, csak sztiroport gyűjtenék. Az még jobban szigetel.

És olyan, mint a márvány. Olyan, mint a márvány, csak könnyű.

Könnyű, puha márvány. Nem nyom a földre. Szinte emelkedik veled. Az angyalok is sztiroporvárosokban, sztiroporházakban élhetnek. Az angyalok is sztiroporból lehetnek. Azért cincognak, mint a bőregerek.

Cincog, ha beleszúrsz.

Ezzel a tüvel szoktam szurkálni. Cincog. Mintha csak az angyalokat hallanám. Nem vérzik. A sztiropor nem vérzik. Lakkos újságpapírosból, narancsselyemből készítem a ruhámat is.

A vörös nagyapa egyik barátját halálra ítélték ott, Szibériában. Első dolga volt szétosztani a ruháit. A ruha volt ott a legnagyobb kincs. De még azon az estén értesült, nem fogják kivégezni, reggel átvezénylik egy másik táborba. Ruha nélkül az az út a biztos halált jelentette volna. Nagyapa barátja reggelre egy PRAVDA-ból és különböző zsíros papírhulladékokból, dobozokból drótokkal, meg valami csirizféleséggel egy öltönyt csinált magának.

És hajnalban abban az öltönyben vonult át a végtelen hómezőn!

A narancsselyem ruhában olyan vagyok, mint egy angyal.

JAFFA GOLD-angyal!

Ezt mindig külön rakom, ezt nem keverem a narancsselyem közé. Ez még az a mandarinselyem. Amit anyukám küldött. Mást mindent beleszórtam a kútba. A zöld békakirály van rajta. Fején aranykorona. Ráteritem az arcomra. Így alszom. Itt a sámli. És a békakirály puhán ugrálni kezd az arcomon. Simogat. Puha hasával simogat. Így, itt a sámli. Simogat.

Már semmit sem lehet begyömöszölni ide. Szépen befalaztam magam. Befalazta magát, hallom, az ablak alatt. Nem látok ki, fény sem szűrődik be, de a hangokat még hallom. Pontosan meg tudom különböztetni, melyik a postásé, melyik a gyepmesteré, a kéményseprőé, melyik a fehérszakállú művészé, aki az egyik partra húzott, korhadt ladikban alszik, pontosan meg tudom különböztetni, melyik a halász feleségéé, melyik a csavargóé.

Nem eszik, mondják, csak azt, amit az üres dobozokban, a selyempapíros között talál. Üres aszpirines dobozokkal gyógyítja magát. Kleptomániása a semminek – ezt csak a művész mondhatja. Pár éve be akart kéredzkedni ide hozzám, de aztán látta, más számára itt már nincs hely. Már akkor sem volt. Lassan már az én számomra sem lesz. A diák, a spárgás diák egészen biztosan jól megértené magát a művésszel. Azt ígérte, egyszer felkeres. Kár, hogy a kamrák első része összedőlt. Ott szépen ellakhatott volna. A diák, a művész meg a plakátgyűjtő fiú, a szendvicsember is. Együtt fürödhettünk volna a folyóban.

Akár spárgát is természetthetünk volna a homokban. (Legalább aszparáguszt a temetkezési vállalatok részére.) Mindig is kíváncsi voltam, lehet-e másképpen dolgozni, mint ahogyan dolgoznak – dolgoztatják egymást az emberek... Hallom, ahogy mondják, tele van arannyal. Briliánszal. Nyugaton dolgozott egész életében. Majd agyonveri valaki. És rágyújtja azt a sok bűdös papírt. Meg hallom a szeleket. Hallom a folyót. Olykor egy-egy madár is megszólal itt, az almafán.

Nem eszik, állandóan csak ezt hallom. Pedig hát egyáltalán nem éheznek. Ha

tudnák, mennyi minden van ezekben az üres dobozokban! Ma is találtam egy háromszögsajtot. Más nem ismerte volna fel, agyon volt nyomorítva. Tegnap meg egy fekete banánt találtam. Más öregasszonyok kenyérhéjat majszolnak. Én sajton, banánon élek.

Papundeklipiramis, mondják.

Ezt a gyertyát magamnak gyűjtöm. Ha elég, majd ég szépen tovább a papír, a papundekli. A papundekli nem lobog, csak parázslík. És olyan lesz ismét a világ, mint a kristály. És én ismét benne leszek. A közepében. És parázslok majd szépen tovább.

Szerencsére semmi sincs a kamrák közelében. Csak egy almafa. Meg nem messze egy kerekeskút. És száz méterre a folyó. Nem fogok semmit sem felgyújtani. Kartonmáglyámat körülöleli a folyó. Hallom, lezuhant egy alma. Egy savanyú alma. Szinte dühösen ütötte meg a földet. Biztos megkékült a hátam. Nincs már fogam. De a savanyú almák majd megsülnek. Megsülnek szépen az ágon. És a folyóra menet esznek belőlük a mindig éhes gyerekek is. Csak azt sajnálom, hogy nem látom őket, ahogy mezítláb futkosnak a zúzaszín fővenyen.

Hallom, ugrálnak a varangyok a kamra korhadt falánál. Nekiugranak a papundeklinek. Kiszimatolták, nálam van a békakirály. Idesereglik a világ összes varangya.

A vakondok is mind felfúrnak majd. És állnak vakon a napon, mellső lábuk között briliántot emelve felém.

Az égő bogárcák... Az égő bogárcák...

Bánáti nagynénim szeretett mesélni az égő bokárcákról.

A háború végefelé gyakran jártunk át éjszakánként a határon Szegedre. Petróleumé, cigarettapapirosé, élesztőé. Tyúkokat vittünk cserébe. Egy lápos résznél. Ott lehetett legkönnyebben eltűnni. Igaz, gyakran megesett, hogy a víz alá kellett merülnünk. Egy, akkor már csak egyetlen egy határőr volt ott, egy sváb: a Bisók.

Mentünk, lopakodtunk. Csak hold- és csillagnélküli éjszakákon mertünk elindulni. Mentünk, lopakodtunk – és egyszer csak látjuk: ott a Bisók a láp szélén. Cigarettázik. Csak a cigaretta parazsa látszik, ahogy olykor nagy ivben a szájához emeli.

Behúzódtunk a mocsárba. Előbb csak térdig. Aztán derékig. Bisók mind idegebben cigarettázott. Megcsavartuk a tyúkok nyakát, a biztonság kedvéért még a víz alá is lenyomtuk őket. A Bisók csak cigarettázott. Már hónaljig vízben álltunk. A piócák mind meglepték az alsó fertályunkat, de pisszenni sem mertünk, mert ha megfog bennünket a Bisók, behurcol Szegedre, és ott napokig dolgoznunk kell.

Vacogtunk. A Bisók meg csak cigarettázott. Sőt, mintha még egy kicsit közelebb is jött volna. Az egyik asszony, a Terka, aki a legjobban félt a Bisóktól, (mert amikor elcsípett bennünket, az őrházban mindig őt ugrotta meg először), azt súgta a fülembe, nézd, közeledik, pont felénk sétál, nézd hogy csillognak a gombjai. Ez még a sliccgombjait is szidolozza, kérdeztem, hogy egy kicsit fölvidítsam az asszonyokat. Látom a kitüntetéseit is, súgta a Terka. Mi ütött bele, hogy mind fölrakta? Már több mint egy órája ott vacogtunk, amikor az egyik öregasszony megszólalt. Gyerekeim, nagyon hosszú cigaretta ez. Szivar, nevette el magát valaki. A Bisók néha szokott szivarozni, bizonygatta a másik. Nem a Bisók ez. De a Bisók. Nem. De. Éppen így tartja a cigarettát, éppen így szokta lepöccenteni a hamut. Nem a Bisók. De a Bisók. Nem a Bisók: *szentjánosbogár*.

A Bisók. Nem a Bisók. A fények közben egyre szaporodtak. Egész rajokban jöttek. Akkor meg azt hittük, rakétát lőttek fel, hogy könnyebben megtaláljanak bennünket. Szinte égni kezdett a láp. Parázslottak a pákák. Itt égünk! Tán megkezdődött a végső ütközet? Gyorsan élesztgetni kezdtük a tyúkokat...

A Terka ott, akkor hibbant meg. Ott a lápban.

Bisók. Nem Bisók. Ahogy hazaértünk, élve eltemette a birkáit.

Tavasszal kristálycukrot vetett. Mondta, ha kristályt vetsz, szentbogárcák kelnek a földből... szentbogárcák kelnek...

Néha itt áll mögöttem is a Bisók. Bisók! Bisók!

A dobozok fenekén sok a kristálycukor. A finom por. A só. A liszt.

Bisók!

Itt áll mozdulatlan. Csak a cigarettája parázslík. Bisók!

Felgyújtod a papundeklit, Bisók!

Nem válaszol. Cigarettázik.

Izzik, parázslík szépen minden.

Azt mondják, Amerikában hatalmas szentjánosbogarak vannak. És megállás nélkül szeretkeznek. Olykor még a repülőgépeknek is nekiröpülnek – szentjánosbogaraknak vélik őket. Szeretkeznek a repülőgépekkel, a csillagokkal.

Már nem bírok felállni. Többé már nem.

Ma reggel beszorítottam az utolsó kartondarabot is. Most már csak helyben járhatok.

Bal, jobb...

Már helyben sem. Nincs hely.

Ki gyújtotta meg a gyertyámat? Ki gyújtotta meg ezt a szörnyű viaszcsírát?

Egész éjszaka szedtem a csirágot. Égő gyertyaszálakat szedtem a buckákból.

Égő gyertyaszálakat szedek. Égő gyertyaszálakat. Ki gyújtotta meg? Nem győzöm szedni őket. Bisók! Nem győzöm. Ha most itt lennének a nemesmiletici,

bajmoki, monostori asszonyok! Ha itt lenne a diák! Ki gyújtotta meg? Nem

győzöm szedni őket. Égnek az ujjaim is. Ki gyújtotta meg őket? Bisók! Nem

győzöm. Nem győzöm. Ki gyújtotta meg?

Egy szent bogárka?

A mécs-bogárka mind átégeti narancsselyem ruhámat. Lángralobbantja. Azt hiszi csillag vagyok, szeretkezni akar velem.

Nem győzöm. Nem győzöm.

Napló a *más*világból

*„Amiről nem lehet beszélni,
arról hallgatni kell.”
(Ludwig Wittgenstein)*

*Amiről nem lehet beszélni,
azt ki kell mondani . . .
(Egy idióta feljegyzéseiből)*

. . . mert „csak az marad szörnyű bennünk, meg a földön, sőt talán az égben is, amit nem mondott ki senki, csak akkor nyugszunk majd meg, ha mindent kimondtunk már, ha semmit sem hallgatunk el, akkor végre csend lesz, és nem félünk többé a hallgatástól . . .”

Úgy ám Ludwig!

Csakhogy Céline-t, akinek szavai az Idiótát látszanak igazolni, a második világháborúban tanúsított magatartásáért hazájában, Franciaországban köztudottan perbe fogták, elítélték; nemcsak a század egyik legnagyobb regénye, az *Utazás az éjszaka mélyére* szól hozzánk, a sarat is látjuk, ami a Céline-sorsból kifröccsen.

Súly a lelkemen, hogy éppen tőle idézek: sokféle csele van a létezésnek. De talán éppen az kell, hogy a *rétegek*, miközben végül a halálban, vagy egy hagyományozható műben egésszé formálódnak, megőrizték részecske voltukat *is*; ne a kapcsolódások forrasztásai legyenek beszédesek, hanem a vigasztalan teljesség, bizonyosságul annak, hogy minden megváltoztathatatlanul és siváran összetartozik, mert ki tudja, hogy anélkül, amit a létsnittek káosza sűrít a bűnbeesésből és a megtisztulásból, létrejöhetne-e a teljesség a komponált szekvenciák legendáiban? Lám ezt a gondolatsort is az váltotta ki belőlem, hogy egy önmagát besározó író mondatát idéztem, éppen a számomra legfontosabbról. Jó mondat, de azért nem annyira, hogy ne kerülhettem volna ki. Mégis az vonzott hozzá démonian, hogy a kimondással való önfelszabadításról beszélve, éppen az ő nevét leírva léphettem vissza azokhoz a majd fél évszázad előtti eseményekhez *is*, amelyeknek az elhallgatása *ugyancsak* szörnyű *maradna* bennünk, meg a földön, sőt talán az égben is, ha nem mondtuk volna ki őket.

Mikor nyugszunk hát meg? Akkor, ha végre kimondjuk: így volt? Még akkor sem. Talán csak akkor, ha kimondjuk: és így van.

Az út, amely az „így volt” elmondásától, az „így van” rámutatásáig vezet, megegyezik az olyan megnyugvással, amit akkor érzünk, ha abból sem hallgatunk el semmit, ami *éppen* körülvesz.

Itt nyílik annak a *más*világnak a bejárata, ahol naplónkat vezetjük.

Mit adhat az egyik író a másiknak? Leginkább a saját anyagához való kapcsolatát. Annak az érintésnek a valódiságát, amellyel (mint a Sixtusi kápolna freskóján találkozunk ama két ujjhegy) fölizsítja a saját *anyagom* előbányászásának lehetőségeit. Mert az a miénk csak, ami csak a miénk, és nem bizonyos, hogy ez bármikor megtalálható a tárnamélyben, főképpen nem bizonyos, hogy a rétegek alól bármikor kifejthető.

A transzcendencia nélküli *másvilág* bejáratához érkező vándor tekintete, ami az egyik író számára a másik íróban a legfontosabb. Minden más hasonlóság: csapda. És: annyi *másvilág* van, ahányan vagyunk. Át kell lépni a kapun, mert a küszöbön innen vigasztalanul nevetségesen és unalmasan hasonlítanak egymásra a legjobbak is.

Wittgenstein, adieu . . .

Változat a kacér búcsúra:

Illés Endre előrehajol. Az arcvonásai nem fontosak, a bútorok színe, a hangja színe sem, a HELYZET rögzítendő. Átad néhány gépelt oldalnyi szöveget. Külső lektori jelentésnek nevezi. „Olvasd el. Ne mondj semmit. Vidd haza. Gondold meg. Állami kiadó vagyunk. Ami nem jelenik meg most . . . majd egyszer . . .” Nem kér, nem ajánl, nem szab feltételeket, a négy oldalt, mintha csak szórakozott lenne, benne hagyja a borítékban, a bal sarokban a magas intézmény pecsétje. A gépirat aljáról a „külső lektor” aláírása letépve, később jut csak a név a tudomásomra. „Megjegyzések *Az idő tüstjele* című kötethez”, a szöveg és a válaszom, a lényegét nem érintő rövidítéssel:

„Mindenképpen javasoljuk mellőzni »A múlt megvilágítatlan jelenetei« című (a koncepciós perekről szóló) fejezetet a kézirat 66. és 84. oldalai között. Egy rendkívül bonyolult, teljes részleteiben még fel nem tárt témát boncolgat a szerző anélkül, hogy bármilyen tekintetben új megvilágítást adna az eseményeknek. Ellenkezőleg. Pongyola és felelőtlen megjegyzései csak arra lennének alkalmasak, hogy fokozzák a téma körüli zavart. Általánosításai megalapozatlanok és védhetetlenek. Miért gondolja a szerző, hogy a politikus, az állampolgár, továbbá tudós és művész *mindenképpen* mást kell értsen az »azonosításon«. Még rágalmazásnak is beillik az a mondat, miszerint az egyik a felsoroltak közül – nyilvánvalóan a politikus – »bármilyen tág mezőt keres tevékenységéhez, annyit világít meg a koncepciós perek éveinek eseményeiből amennyit hatásköre kíván.« Másszóval hazudik. Az ilyen odavetett állítások nem visznek előre.

(Válasz: Munkámban megindoklom, hogy mi az objektív kiindulópontja, és a história, a művészetek évezredes történeti tapasztalataira alapozott gondolati vonalvezetése az érintett soroknak. A nem engedélyezett félmondatot kihúztam.)

Egy nemzeti élgárda félreállítása és pusztulása mint a magyar történelem »visszatérő jellege« kissé merész állítás . . .

(Gondolatmenetemet kiegészítettem, annak ellenére, hogy a veszteség-hullámok okai-körülményei közötti különbséget *már elemeztem* az előző oldalon.)

Természetesen az is a ködösítések sorába tartozik, hogy a tizedelések miatt az egymást követő nemzedékek nem adták át egymásnak a »nemzetépítés« tapasztalatait. Hogy elmaradt volna a kudarcok oknyomozása. Annyira

nem maradt el, hogy a magyar történeti irodalom, de még a szépirodalom is tele van ilyen »oknyomozással«.

Merész általánosítás, hogy az utóbbi 130 évben, amit a szerző »gondolatmenetében áttekint«, a legtöbb fordulatváltás »lényegében mindig felülről, vagy kívülről indult«, és csak később dőlt el, hogy a néptömegek támogatják-e vagy nem. Sem 1918–19, sem 1944–45 nem érthető ebből a koncepcióból. S aztán az szintén merész politológiai fejtegetés, hogy előbb kormányt, államgépezetet kellett szervezni, azután annak alárendelni a gazdaságot...

(Köztudottan ez nem egyszerűen az én teóriám. Alkalmazom csak nemzedékem tudósainak felismeréseit. Tessék – ha tetszik – vitatkozni Szűcs Jenőtől Hanák Péterig történettudományunk jeleseivel. A tolerancia kedvéért a megfelelő mondatba a »többsnyire« szót iktattam.)

Rajknak és vádlottársainak (sic!) nem volt önálló programjuk. Valami ilyesfélét Rákosiék próbáltak rájuk fogni. Teljesen homályos a szerző célzása a szélesebb demokratikus táborhoz tartozók pereiről (?), vagy egyenesen a politikai küzdelmekben »középen állók« pereiről, illetve ezek félreállításáról.

(Én azt írom, hogy Rajkéknak nem volt az MDP-től semmilyen szempontból különböző programjuk; a megjegyzés soraimat úgy állítja be, mintha azt írnám, hogy: volt; továbbá: mármint, hogy céloznék – még hozzá homályosan – a »szélesebb demokratikus táborhoz« tartozók elleni fellépésekre. Azt talán mégsem gondolja komolyan, hogy mondjuk a szociáldemokraták elleni perekről, az ún. »polgári írók« elhallgattatásáig mindezek nem tények?)

A szerző nyilván nagyon jól értesült lehet, ha azt is tudja, hogy a koncepció perek szovjet módszerének átvételét »sztálini határozottság jellemezte«.

(Tényleg úgy gondolja, hogy csak a »jól értesült szerzőnek« van tudomása a perek határozott mechanikájáról? Mit tud erről az egész kérdésről? mit élt át belőle, mit tanult róla, mit olvasott a perekről?)

A feltételezés Rajk vallomásának indokairól teljesen felesleges, bizonytalan, légbőlkapott. Rajk Lászlóné emberileg érthető 1969-es fejtegetése sem bizonyító erejű természetesen.

(Most mit gondoljak? »Felesleges« a szövegem, »bizonytalan«, vagy »légbőlkapott«. Nyelvünk törvényei szerint, ha az első. akkor nem lehet a második vagy a harmadik. Maradjunk annyiban, hogy »felesleges«-nek tartja. Válasz: nem felesleges. Továbbá: Rajk Lászlóné sorairól nem írom azt, hogy bármire bizonyíték. Azt írom róla, hogy segítségükkel jobban érthető egy belső konfliktus, és egy kelepce rugóinak szerepe.)

Ugyancsak feleslegesek a szerző fejtegetései arról, hogy mi vált már ismertté a koncepció perekből, mi nem.

(»Ugyancsak feleslegesek«, tehát mégsem »bizonytalan« vagy »légbőlkapott«, tehetem hozzá most már visszautalva. Meggyőződésem, hogy nem feleslegesek.)

A Csoóri Sándortól vett idézet, amely a bajok gyökerét Bibó István »nagy tanulmányáig« vezeti vissza, meglehetősen tudománytalan dolog. Bibó a demokrácia válságáról 1945 végén kezdett cikkezni...

(Én a megfelelő helyen az ötvenes évek következményeiről írok. És arról, hogy hová vezethető vissza annak a gyökere, amiről Csoóri az előzményeket kutatva odáig jut, hogy Bibó mit tárt föl a demokrácia válságáról szólva, majd továbbfolytatva egy gondolatmenetet arról ír, miképpen jutottunk el mi addig, hogy »mindig kevesebbet mondunk annál, amit érzünk, tudunk, gondolunk; kevesebbet a mindenkori valóságnál«.)

A kiadó különben a válaszmát követő héten nyomdába adta az általam jóváhagyott *teljes* kéziratot, és a megjelenést a nyolcvanhatos könyvnapokra időzítette.

A történettudomány a történelmi korszakokról beszélve használja a „nagy ívek” meghatározást. A létezésnek is vannak láthatatlan illesztésekkel összekapcsolt, sorsunkat átfogó ívei.

Szüret Nemesgulácson, a Badacsony északi lejtőjén; régen volt ilyen, mondják még a vének is, *valamikor*; a zalagyöngye huszonegy fokos, az öreg furmintos tizenkilenc és fél, mézes októberi fényben telnek a vödrök, a puttonyok, a kád, a prések, a hordók, és nekem mégis a gyermekkorom pesti aszfaltutcai jutnak eszembe, a zuglói kert, az ámuló szemmel olvasott oldalak Móricz Zsigmondból, az elérhetetlen, a csak a boldog gyerektekintettel elkapható sugárzás.

Nincs olyan megoldásra váró kérdés, amivel ne akkor lehetne csak előhozakodni, amikor, többnyire éppen mások, már megfeleltek azokra a kérdésekre, amelyek nélkül a problémáig el sem lehetett volna jutni. Igen, éppen a mások válaszai keltik föl a mohóságunkat: tovább, a kivívott feleletek magassági pontjáról feltáruuló új ösvények felé.

Nem kerülhettem volna a Babits-életmű közelébe anélkül az újrafelfedezés nélkül, amely Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes, Rába György esszéihez, köteteihez fűződik. Milyen gyönyörű ívű hidat vertek a mű, a jelenség és a ma között; ez az építkezés irodalmunk minőség szintjére, egész irodalmi értékrend-szerünkre, gondolkodásunkra jótékony hatással van. Azt hiszem, többet tettek ennek a hatásnak az érvényesítéséért, mint bárki más az újabb magyar irodalomban, és azt hiszem, tovább jutottak a Babits-kérdésben maguk elé tűzött feladat megoldásában, mint bárki más a saját maga elé tűzött, bármilyen *más* fontos irodalmi feladat megoldásában. Ezt azzal bizonyíthatnám, hogy amíg másféle értékhelyreállításoknál elég sok tisztázni valóval kell még mindig szembenéznünk, úgy érzem, hogy a Babits-műben már csak egyetlen pillér vár a helyreemelésre, s ezt most már talán majd az újabb nemzedékekből kell valakinek-valakiknek elvégezni. Annak a babitsi érzékenységnek a jelentőségére, arra az egész életmű értéksztintjén álló teljesítményre gondolok, amellyel, a harmincas évek közepétől, a nagy versek hegymenete közben a kor legizgatóbb, sokszor napi kérdéseire felel esszéivel. Ezekben az írásaiban ott van az évtized *minden* lényeges társadalmi-emberi gondja is. Bizony, nemcsak a lét-tan magasában (ott is persze), hanem a politika (ha kell, a világpolitika) és a köznapok (ha kell, a heti események) mélységében. Ha voltak a harmincas években írók (és tudjuk, kik voltak azok), akik a népelet gondjaitól indítva a nemzet *sorskérdéseit* állították művük középpontjába, akkor rokonmeghatározást keresve elmondhatjuk, hogy Babitsnak a nemzet *korkérdéseiről* kialakult álláspontjából izzottak föl ezek az esszéi. Aminek az oka gondolom az, hogy egy éppen *akkori* belső folyamatban érték nála léte egzsisztenciális kérdéseivé. Régen foglalkoztat ez a váltás, ami persze nem úgy váltás, hogy előzmények nélkül indul el, éppen hogy kiteljesedés történik, és a Babits-redivivus akkor lesz teljes, ha ennek a kiteljesedésnek a jellege, folyamata beépül majd az életmű mai hatásába.

Mindez arról jutott eszembe, hogy a Társalgó egyik rádióadásában Kálnoky László eléggé ismeretlen háborús verseiről, Rábára hivatkozva azt mondják: ezek politikai versek, méghozzá Kálnoky legjobb színvonalán. Ami szokatlan, hallom az eszmecserét, mármint hogy politikai vers Kálnokytól, méghozzá a legjobb színvonalán, ám ezek a versek ugyanolyan egzisztenciális élményekből születtek, mint más nagy versei, magyarázzák a Kálnoky-életmű nálam jobb értői. Igen, anyaga, létkérdése volt-lelt a mag, amelyből a vers felnőtt. Ahogyan Babitsnak is egzisztenciális élménye a harmincas évek nagy európai és hazai társadalmi-emberi-irodami-politikai hullámverése. Vannak írók, költők, akiknél nem annyira a megélt tapasztalatok, inkább a bölcséletileg iskolázott gondolatok formálják ki a belső emóciók kohóját. A kérdés, aminek mai irodalmunkra kiható és bizony a sorsunkba vágó tanulságaival érdemes szembenézni: hogyan lesz az olyan, a létten magasában kereső költőnek, mint Babitsnak (vagy nem lesz, mint másoknak) egzisztenciális élménye, egy korszaknak a maga bőrén érzett, napi ütközéseibe ivódó küzdelemes valósága?

Hogyan? Olvassuk újra ezeket az esszéket.

Az időmúlás legbiztosabb mértéke az, hogy sokáig úgy gondoltam, ez az *egész*, ahogy élünk, amiben élünk, *lényegében* nem maradhat *így*; most úgy gondolom, *lényegében*, már *így* marad.

Egy utca, egy kert, egy párbeszéd, egy hegyoldal, egy arc a napfényben, kandallómeleg, egy tenyér érintése, gesztenyés, egy tér . . .

Merre?

A Párizsi-udvar minipresszó-teraszán Poszler György, amikor már jól benne vagyunk a közös gondolkozásban, azt mondja: a *Ködlóvas* azért volt fontos a számára, mert az alakok sorsából kiderült, hogy: 1. aki nekiment annak a mechanizmusnak, amely a koncepciók perек mögött van, azt megölik (Gergely); 2. aki elfogadja, amit a mechanizmus kíván tőle és vállalja a szolgálatát, azt megölik (Petri); 3. aki valahogy megérzi, miképpen működik a mechanizmus, igyekszik lassan kiismerni az „illesztések” hibáit, és szívósan halad-kapaszkodik a kapcsolódási hiátusok mentén, az talán életben maradhat (Solt István).

Poszler a paradicsomlevet kortyolgatva olyasmin töpreng, ami már része a század második felére utaló oknyomozásnak. Csakhogy én nem így éreztem-gondolkoztam a regény írása közben. Solt Istvánt valami, talán a génjeiben élő, ráhagyományozott erkölcsi tiltakozás vezeti a börtönben, amikor nem vállalja el, hogy másokra, ártatlanokra valljon; ez adja számára azokat az „ötleteket”, amelyek végül is alkalmatlanná teszik őt a kihallgatói számára, hogy hamis tanúnak próbálják fölhasználni, hogy alkalmassá váljon egy szerepre a mechanizmusban, bármilyenre, akár a cinkoséra, akár a mártíréra, vagy „egyszerűen” csak arra, hogy névtelen hullát csináljanak belőle.

Pedig Poszlernek van igaza, Solt a szándékán, s persze az íróén túl is bizonyára kiismeri valamennyire a mechanikát és így tud ellene játszani. Miféle belső törvények működnek itt? A regényalak, a korhelyzet, az író felől, „lát-hatatlanul”? Mert itt *valaki* úgy látszik ismert, megismert valamit az életében.

„És mire megy vele, hogy ismerte valaha?” – kérdezhetjük Ottlikkal. S felelhetjük vele: „Tanulságot, bizonyítékot kapott, hogy földi életünk . . .”

Végül is nem tudom, minek milyen erős szerepe van abban, hogy P.-ben kialakult ez a remek gondolatsor, de ha most már folytatjuk az ő inspirációját, akkor nem nehéz eljutni odáig, hogy egy történelmi korszak (nem eltemetett) mechanizmusával szemben mi lehet egyáltalán az ellenszegülés eredményes módszere. Amiről különben ezen a tájon évszázadok óta annyi szó esik, a nem méltatlan, vagyis a nem mindenáron, hanem a felemelt fejjel való megmaradásról szóló töprengések közben.

Leszedtük Gulácson az utolsó őszibarackot, a mandulát, levertük a fáról a diót. Október. Két hónapja nem esett az eső, a föld még a napfénytől is porzik. De alig egy sárga sáv, egy piros folt, egy barna petty a hegyoldalon.

A természet kitart.

Hát ezt kellett megtanulni.

Bevezetés az elbeszélésbe (III.)

Utazás Belgrádba

Visz a vonat, a hiányérzet hajt, úgy adod át magad a belgrádi útnak, mint aki erőt kíván gyűjteni. A vonaton még érzékelsz valamit a plebejusi atmoszférából, bár már nem alakul ki az emberek között közvetlenebb kapcsolat. A meghitt szavak eltűntek, csupán a gesztusok, a mozdulatok őrzik emléküket. Te sem kívánsz beszédbe elegyedni senkivel. Sremski Karlovcin, Karlovački Vinogradin szőlősgazdák szállnak fel, néhány állomással odébb megérintik kalapjuk karimáját és eltűnnek. Indiján főleg fiatalok jönnek, a táskarádió a Stúdió B-t és a Belgrád 202-t hallgatják. S Belgrád felé még inkább fiatalodik a társaság. Egy fiatal indjijai lány egykedvűen mondja barátnőjének: moziba megy Belgrádba. Felveted a fejed. Irigyled ezt a könnyed, ártatlan hangot.

Magadba roskadva ülsz, nem emlékezni, csak megfigyelni szeretnél. Már nem az érdekel elsősorban, hogy mi történt veled az elmúlt évtizedekben; bizalmatlan lettél saját múltad iránt, megingott történelmi evidencia-érzéked. Az évek szaporítják múltad kérdőjeleit. Már inkább csak az az aggályos kérdés izgat, mi történhet veled ezek után még. Úgy utazol, mintha jövőd romjait keresnéd, ebben lehet minden reményed. Sokszor fenyegettek parancsoló ujjak, mondván: ez vagy és más nem lehetsz. Nemzeti és területi meghatározottságod alól, az adott keretektől kibújni nem lehet. Amikor megszülettél, misztikus erők vásárolták meg a lelked. Rendben van, egyezel bele, csak az a baj, hogy nem választhatnál magad. Isten türelmetlen. Ezért tiltakozol: indulj útnak tehát minden gyakorlati cél nélkül, senki sem hatalmazott fel semmire, nincs megbízatásod, nem képviselsz senkit. Keress olyanokat, akik ugyanabban a helyzetben vannak. Egy utazás láthatatlanul tartalmazza egy közérzet történetét. Csak jeleket keresel tehát, élményt, elképzelt közösséget, mindazt, ami még hiányzik az életedből. De az ilyen utazás mindig kockázatos és gyanús, mert a távozáson van a hangsúly és nem a megérkezésen. S mivel nem tudsz az eleve adottal azonosulni, de nem is kívánod azt kiátkozni, vagyis nem beszéled a helyi pátoasz nyelvét, mindig az a vád érhet, hogy elárultál valamit. Baljós előérzeteid indokoltak, az utóbbi évek szellemi elkülönülései benned is mély nyomokat hagytak. A kultúra élő testét sötét árkok torzítják. Valahol meghatározzák, hogy te ide, vagy oda tartozol, aztán szellemi energiád nagy részét arra fecsérled, hogy az árkokról tudomást nem vevő illúziókat teremts. Lehet, hogy a későbbi nemzedékek nem értik meg, de te megtanulhattad: a mai Ikaruszok nem repülnek túl magasra, csak árkokon és mesterséges különbségeken lépnek át – a szárnyuk árán is.

Akik pedig elszigetelődnék, azok biztonságérzetet kínálnak fel a lelkiismeret-furdalás ellenében. Tehetetlenül nézed, hogy miként terjed az újpozitivista kulturális topográfia és milyen mérgező hatással van rád is. Gondolatokat szegezel vele szembe, érzed, mindig elvontak. Ereje abban van, hogy gyakorlatias, demagóg és állítólag kézzelfogható. Ha szembeszállsz vele, büntudatot ébreszt benned. Áruló vagy, ha átléped a határokat. Aki elkülönül, egy

zárt hierarchián kívül mindent idegennek tart, mindenféle elvagyódást, keresést, hiányérzetet hűtlenségnek, árulásnak minősít. De te nem tudod elhinni, hogy a (nemzethez, szűkebb környezethez való) hűség kalitka, amelybe beszorított képzelet. Aki egyszer itt feladja a szabadságát, az minden másban szelidebben fogadja el láncait. Ebből vonod le a következtetést: a kultúra lokálpatriótája mindig úton van, csatangoló, akit az etatista ellenőr csakis árulónak tarthat. Védekezésből lettél melankolikus internacionalista, a reménység üzött efelé. Kezded hinni, hogy létezik még szellemi menedékként szolgáló ideiglenes otthontalanság, amely mindenütt otthon akar lenni.

Torkod összeszorul: mögötted bágyadt színekben tünedezik el városod, Újvidék. Nehéz vele összhangban élned, de nélkülözni sem tudod. Álmaidban is megjelenik látomásszerűen, szigorú arccal, de tanácsot nem ad. Tekintete messzire kóborol. Lesz-e erőd követni ezt a tekintetet? Mennyien vannak, akik nem is nézik ezt a meggyötört arcot, előre tudják, merre kell fordulnia. Boldogok azok, akik gyorsan osztogatnak tekintélyes tanácsokat. De a te városod semmiképpen sem lehet ilyen. Legyen inkább hűtlen szerető. Történelmének legyenek érzéki ingerei, szellemének harciassága. Ne adja át magát könnyen neked. Legyenek terei meztelen kőpadlók, ahol imát mondasz egy kis bátorságért vagy biztatásért. E kéréseket fogalmazod meg zajos utcáin kóborolva. Az utca még plebejusi ihletésű, még nem engedélyezi, hogy azok is megközelítsék, akik lelkének fölényes mérnökei lennének. Ott még szabadon találgathatód, hogy miért hamisítanak meg hérakleitoszi lényegét. Miért falaznák be a hízélgés tarka tégláival? Miért lett egyértelmű az, ami sokrétű és többértelmű lehetne? Hová lett a feszültség ereje, a fésületlen népi fantázia kiszámíthatatlan hullámváza? Miért vegyült szépségébe annyi bágyadság? Miért tolakodott előtérbe egy látszatélet, az a szellemi impresszionizmus, amelynek számtalan szónoka akadt, de akik sohasem a várost dicsérték, hanem önmagukat?

De hogyan is lehetne könnyen letörölni a városról a sok hamis mázt, ha nem ismerjük a sérülés metafizikáját? A pusztá dicsőítés csak kedélyessé teszi a traumát, de nem szünteti meg azt. A mély sebbe először Tišma nyúlt bele, komor pátosszal beszélt egy mindent felörlő predestinációról. A profétikus ihlet szemérmes bölcsességgel párosul nála, ez időtlenné merevítette a történetfilozófiai korrózió, az erőszakmechanizmusok jelképeit. Ezzel viszont véglegesen lehullott Újvidék színlelt impresszionizmusának derűs maszkja, eltűnt a polgári csendélet, a volt úri csemeték dogmatikus rendje, eltűnt a hangoskodó síksági költői retorika, eltűnt a hízélgés, és szemed előtt mély sebek tárultak fel. Ez az időtlen apokalipszis megigézett, de mintha apáddal szálltál volna szembe, úgy kerestél egy másik, a Tišmaétól eltérő jelképvilágot, bár éppen az övétől szenvedtél legtöbbet. Az eleve elrendelt életérzés folyamatoságának megszakítása hozta létre a múlttal való mindennapi szakítás tudatát: a lehetetlenből kell reményszilánkokat faragni. Úgy írtál ezért prózát, mint a pártütők, akik szembeszállnak a folyamatossággal. A diszkontinuitás gócpontjait aképpen fogalmaztad meg, hogy közben hinni akartad: a tektonikus elmozdulások összepréselik az anyagot, s ebben a tragikus, elemi erejű szorításban különös drágakövek, cinkos utópiák születnek.

A mindennapi szakítástudat átforrósította pannon nosztalgiád, reménykedni kezdte a pillanatban, melyben a remény után sóvárogtál. Harcias képzelettel írtad a prózát: ha már vesztened kell, hideg fejjel kapaszkodj az acélkék téli éjszaka reménységébe. Ennek a reménységnek a stratégiája próteuszi képzeleted, az átmeneti állapot ébrenléti jelképe: a helyváltoztatás. Törékeny

és bonyolult formát adni a kitartásnak! Légy tehát olyan türelemetlen hívő, aki egy hitbe sem zárja be magát véglegesen, mert hite oly gyöngéd, hogy nincs szüksége erős várra. Őrizd autonómiádat azzal, hogy nem hivalkodsz vele, hanem szellemivé, lelkivé nemesíted függetlenséged, és ezzel óvod a partikularizmus nyárspolgáraitól, akik szeretnének gyorsan és könnyen azonosítani, hogy felír hassák neved valami titkos listára. Fokozatosan rájössz, hogy csak akkor érted meg mélyebben saját szűkebb környezeted, ha mindig be tudsz olvadni valami másba is, akkor szereted szülőfölded, ha képes leszel arra, hogy a nagyvilágban barangolj. Az azonosulás és az azonosulás elutasításának bonyolult játékaival túléled az egyértelműségből származó erőszakot. Megtanulod, hogy a kitartáshoz nem kell siker, a hűséghez nem kell bizonyíték, városod titkába akkor hatolsz legmélyebben, ha közben sokszor el is távolodsz tőle.

Ezért lehet a belgrádi utazás az önmegismerés szüntelen zárandokútja. A te utad nem olyan, mit azé a szőke indijjai lányé. Az övé naiv öröm, játékos kaland, a tied: önvizsgálat, lelkiismereti ítélőszék. Nem másnak, magadnak vagy adós, miközben nézed, hogy a Száva fölött mint terül el a város kormos, piszkos óriáskohó módjára. Nem tudod megállapítani, hogy szép vagy csúnya, mert a szellemi energiák lávaszerű kitorését látod a tájban. Erre nincsenek sem erkölcsi, sem esztétikai mércéid. Mágnesesen hat rád ez a kép. A város vonzza a szellemi nyersanyagot, nem kérdi, ki vagy, legfeljebb csak azt, mit hoztál magaddal. Tárt karokkal vár, de szorításában nem csak erő, hanem bánat és szomorúság is van. Nyitottsága a történelmi Párizs nyitottságával mérhető, olyan szellemi centrum, amelyet sokfelől, sokféle történelmi vihar ostromolt. Egy lázadó főváros Európának ebben a térségében olyan szellemi laboratórium, amely pazarlóan bánik eredményeivel, mindent egyszerre kínál fel, és nem nézi, mennyit sajátítasz ki a magad számára. Lenyűgözően sok romantikus kísérletre kerül sor benne, s ez akkor is érvényes, ha a kísérletező idealisták kénytelenek keserű tapasztalatokat is szerezni. Nyitottságát mégis sokan veszélyesnek tartják és szeretnék eltakarni a szemüket előle. Nem igazolja ezt az sem, ha a fény néha mély árnyékot vet: ez inkább a város forrongó képzeletvilága mögött meghúzódó dráma, amelyről nem veszünk tudomást, mert nem könyörög a megértésért.

Tétován lépdelsz a Balkanska utca kapaszkodóin, a város szellemi arcát kívánnád kitapintani. Sokszor tetted ezt, végül beláttad: hagyományos fogalmaid csődöt mondtak. Ez a város mély fájdalmát a viatlitásba rejti, merengéseit extázisba fojtja. Condolatok feszülnek egymásnak, eszmék vibrálnak, minden, ami új, igen gyorsan kíván kitarulkozni, ám minden hamis ünnepléesség és aura nélkül. Kolumbusz hivatása elveszítette reprezentatív funkcióját. Zavartalan topogsz az értékek karneváli menetében. Olyan világba kerülél, ahol könnyű eltévedni, nehéz választani. Pannon hagyományú kultúrádba mélyen beidegződött a forma és az élet közötti határvonal kényszerűségének tudata: akkor is, amikor tiltakoztál ellene. Ebben a városban a másféle viszonyok uralkodnak, a forma és az élet tartós vitában áll egymással. Mindkettő túl heves ahhoz, hogy csak önmagára reflektáljon, ezért kérdéssé teszik egymás illetékességét. Ebben a harcban elkomorult a szellem, a kultúra és a valóság fájdalmas sebeket ejt egymáson, nincs külön kultúra és nincs külön valóság, alapjában az élet a legnagyobb kockázat. Alig van hely a szellem játékosabb kedve, a kultúra előkelőbb fényűzése számára. Belgrád túl türelmetlen és túlságosan kiszámíthatatlan ahhoz, hogy a fölényes okosság, a cinikus kivülállóság mélyebb gyökeret eresztene benne. Hiányzik belőle a könnyed lebe-

gés, a neofrívól öntudat, a lágy meditáció, a pallérozott formaérzék, a kissé mives távolságtartás. Ami máshol választékos formát jelent, az itt félig átmene-ti, félig komikus jelenség. Az áttetsző és túl finom európai gondolatok itt elvesztik öncélúságukat, átizzanak és váratlanul életközelsébe kerülnek. Az intellektuális hajszálgyökök kemény és szívós talajra találnak. A talaj fogékony, de mindent átminősít, nagy befogadói készséggel rendelkezik, de ugyanolyan erővel transzformál is. Mindent elfogad és mindent átalakít. Szellemi-leg mohó, nyitott város, mert lokálpatrióta tudata nem dekadens. Ez a lokálpatriotizmus rugalmas és terjeszkedő, alig ismeri az „idegen” riasztó mítoszát, talán éppen azért, mert a város szellemi kohója sohasem engedí meg, hogy az idegen sztereotipizált jelképként végzetszerű formát kapjon: az átalakító erő nagyobb, mint a védekező erő.

.....
Monthatnád úton voltál, holott inkább önmagaddal vitatkoztál.

Jó csavargóként hoztál valamit. Nem csupán önmagad megnyugtatósára. Képzeletben újra városod arcába pillantasz: megértettétek egymást.

A képzelet veresége

Egy cselekmény nélküli regényhős életét vállalod, ebben a regényben keresed az életet, amit majd egy másikban fogsz megírni. Újra összerakod a szavakat, amelyek megbilincseltek. Baráti tablót rajzolsz egyetlen vonallal. De a vonal láthatatlan, a papír üres marad. Egy nemlétező regényt rácsként helyezel a valóság elé, hogy közelebb kerülj hozzá. Igazi műfajod a hiányról szóló kommentár. A megírt regény felfüggeszti a kommentárt, megbékít a valósággal.

A valóság mindig elárult, most te is árulással leplezed le titkait. A regény álruhájába öltöazol, mint a tolvaj. Lassan megszokod ezt az életet, megbarátkozol a gondolattal, hogy az életed fikcióra emlékeztet. Annál hitelesebb, minél valószínűtlenebb. Elrabolták tőled az ifjúságod, visszanyerted a képzeletet, a káprázatot, de ez nem kárpótolhatja a múltad. A sötétségben való makacs tévelygés lenne az igazi bölcsesség, ez sokkal tisztességesebb, mint az, amit napról napra kínálnak fel: légy bölcs és add meg magad a valóságnak. Akkor inkább menekülj a sötétségbe, tanulj újra tévelyegni, tanulj meg mindent újra, amit kivertek belőled. Csak egyetlen árnyékkal érdemes harcolni egy életen át, mint Giraudoux hőse az angyallal. Ez az igazi bölcsesség.

Szomorúan vallod be, hogy az angyal már nem ismeri az Istent, árva maradt, de hatalmas. A küzdelem végkimenetele előre ismert, az erőfeszítés nevetséges, de ez a vereség lenne az egyetlen megváltás. Ebben a korban a katasztrófák győzelemmel kezdődtek, s a győzelem történetének megírásával fejeződtek be. Minden Szöveg a katasztrófa kriptája, a szubjektív emlékezet kipusztítása. Egyetlen reményed, hogy bezárul körülötted a láthatatlan kör, szemed elfárad, a világ alkonyi fényben dereng fel előtted. Csak a hosszabbodó árnyékok kötik le a figyelmed, botorkálsz az utcákon, macskaköveket keresel ott, ahol már aszfaltos út vezet, a lábad nehezebben emeled, úgy érzed, veled öregedett meg a város. Újvidék patinája a te fájdalmad. Ez a város az első szeretőd, akihez sohasem engedtek közel. S most már minden besötétedett, s ő átadja magát, nem neked, hanem a képzeletednek. Mindenestől a tiéd, mert káprázattá alakítod át. Csak a látomások segítségével tanulod meg, hogy a csend is elégtétel lehet.

Cél nélkül kóborolsz az utcákon. Az eszményi regény olyan, mint a kihalt

város. Pontos tervrajza van, ám nem mozdul benne semmi. Az igazi élet felismerhetetlen kis pontokban szerveződik meg, rejtőzködik a Szöveg elől. Hiába keresed a Futaki utcában a lábad nyomát, ott éltél, de nem találkozol magaddal. Újra kell teremtened az életed. Kíváncsian faggatod a Szabadság teret, kihalt már régen, nem tud rólad semmit, a barátaid is elfelejtette. Az átmeneti korszak gyermekei voltatok, s nem gondoltatok arra, hogy hálátlan lesz irántatok, s nem bocsátja meg, hogy sokat vártatok tőle. Keresed az elhallgató világ nyelvét, közömbössége többé nem háborít fel. Mindig lázadni akartál, mindig alulmaradtál, ám túlélő lettél, aki szégyenli, hogy érdektelen maradt iránta az Isten. Öncélúan ellenkezel vele még mindig: az örökkévalóság gondolatát botrányosnak tartod, de kétségbeejt a fennállóval való dicsekvés is. Ez az utóbbi már a mai életbe való belépőjegynek számít. Nem kendőzetlen és erőszakos változata riaszt meg, hanem a kétszínű hivalkodás, amely az örök elégedetlenség izeit vegyíti a duzzogó apoteózissal. A titkos jegyzőkönyvek szerzői unott arckifejezéssel vallatnak, tudomásodra hozzák, hogy ők is elégedetlenek, úgy tesznek, mintha kényszerből vállalták volna szerepüket. Zavartan kóvályogsz a fehér irodaépületek előtt, a hatalom színjátékát figyeled: azt akarja önmagával elhitetni, hogy te túlságosan szabad vagy, ő pedig csak kényszerből cselekszik. Bűvészmutatványosként lép fel: a cselekvést kínálja, ebbe rejti a kényszert. Nem kérdi, mennyit kérsz a cselekvésből, az erőszak könnyelműen ajándékoz meg vele, mert semminek sincs értéke. Nem parancsolja, hogy szövetségese legyél, csak figyelmeztet, hogy cinkosa vagy; nem szándékozik már erőszakosan átnevelni, tudja jól, hogy lassan hozzáidomulsz.

A hatalom is veled öregedett, nem emlegeti a régi eszményeket, melyekről elkeseredett vitákat folytattál vele. Számodra ezek élő sebek, számára pedig felesleges súlyok. Nézitek egymás ráncait, egymásnak háttal állva egy fiktív regény háttérének tükörrendszerében. Ő tudja, hogy minden Szöveg a birtokába kerül, a tiéd is, a Szöveg előbb vagy utóbb a hatalom érdekeit szolgálja.

Letelepszszel egy üres padra, lebegve hullanak a földre a száraz platánfa-levelek. Itt ültél valamikor, és szerettél volna bevonulni egy képzeletbeli világba. Most visszatérsz a képzeletből, megérinted a padot, nem talárod, a kezéddel vakon tapogatózol. Elmúlt az idealizmus kora, a valóságban semmi sem hiteles. Ezért kommentálhatod azokat a régi eszméket családias iróniával. Bizalmaskodó hangnemben még tagadhatod is őket. Csak előbb vezesd felre a hatalmat, hogy mindez a képzelet játéka, és semmi köze a valósághoz. Ma már sokan a játékkal, az iróniába való meneküléssel nyugtatják meg lelkiismeretüket. Az irónia rozsdavörös ragyogása divatossá vált, olyan értelmiségi ópium, amivel az erőszak és a hatalom is kacérkodik. Nincs többé bűn, senki nem zsarol durván, mindenki előkelően kívánja magát eladni. A lázadás áru, a belegezés szomszédságában.

Ennek következményeként véglegesen elválik egymástól a lázadás és a cselekvés világa. De nem perlekednek közben, hanem csevegnek egymással. E családias vita csak erősíti a kiábrándultságodat, úgy tűnik, a virág a saját zárával hadakozik. Kívül állsz mindenben, és ez a legnehezebb. De nem a kívülállás a nehéz, inkább megaláztatást ismersz fel az elegáns vitákban. Nincs szenvedés és megbotránkoztatás. A kockázat eddig sem tántorított meg, hisz nem is volt mit kockáztatnod. Mindig kívülálló, outsider voltál, nem volt jogod arra, hogy bármit is kockáztass és elveszíts. A jövőbe kapaszkodsz, mert nincs szilárd talaj a lábad alatt, a felejtés áldozataként a felejtés krónikása leszel. Te úgy vállaltad a történelmet, hogy nem volt történelmed.

Nem maradt más hátra, mint a valóságtól való hadakozó menekülés, az-

zal a tudattal, hogy sohasem sikerül elmenekülnöd. Már nem választod büszkén a cselekvést, cselekvésre lettél ítélve, mint a forradalom utáni nemzedék sok képviselője. Alibit keresel a közös utópiák utáni kijózanodásra, azzal hitegeted magad, hogy belépsz a regényvilágba, a szövegpáncél kíméletlen fedezékébe. Ez is próbatétel, igazolod magad, hisz képzeleted szabálya merevítet, tehát áldozatot hozol te is. Így leszel a szocializmus hivatásos álmodozója, büszkén számba veszed a túlélés lehetőségeit, a stílus technikusaként áltatod azokat, akik szintén azzal hitegetik magukat, hogy kételkednek a valóságban. Kölcsönösen félrevezetitek egymást, de ez már nem sértő, a hazugságra mindenkinek szüksége van. A valóságnak is, a képzeletnek is. A játékszabályok már nem zsarnokiak, az esztétikai képzeletet saját törvényei rendszabályozzák, tehát te is tiszteled a Szöveg törvényeit, amelyeket dicső kompromisszumok ékesítenek. Megszabadulsz a világtól, a Szöveg megfoghatatlan, titokzatos ellenfelétől. Így már könnyebb elviselni a szabadságot. Megkönnyebbülsz, nem sikerült tisztáznod, hová tartozol, megtalárod az otthontalanság erkölcsét a bizonytalanságban. Rossz lelkiismerettel teszed ezt, mert mindig azt vallottad, hogy a megváltás a valahová tartozást jelenti, s valahová tartozni számodra pedig csak a megváltás reményében volt érdemes. Keserűen állapítottad meg, hogy az életben e kettő mindig ellentmondott egymásnak. Gyermekedd daccal válaszoltál erre: ezért él még a remény. Nem azért kellett per-sze a remény, hogy kitarts, hanem hogy megfutamodhass.

Csak menekülni tudtál a valóság és az ismeretlen között. De az ismeretlen sohasem adott jelt, a valóság nem biztatott – romantikus akartál lenni egy romantika-mentes korban és világban. Hiába kerested a bizonyítékokat, hiába a kitartás, a valóság csak távolodott tőled. Ám ezért a reménytelen kitartásért lettél ok nélkül gyanús személy, mások szemében szükséges eretnek. Most, amikor felismerhetetlenebb lett a világ számodra, s megpihensz egy elképzelt regény világában, belátod, hogy felesleges pátosz, te csak egy elképzeléshez igazodtál akkor is, csak nem tudatosodott benned ez a szerep. A konszolidáció korában ugyanis futni hagyják a megkövezetteket. Akik kénye'mesen lemondanak a szabadságról, mindig szükségét érzik annak, hogy megbosszulják azokat, akik nem tudják, hol van, de naivan keresik. Belépve a regénybe, másképpen szemléled a múltat. Nem kellett ehhez más, csak egy kis nyugalom, a konszolidáció csúszópénze, a valóság apró érdekeinek kiszolgálása. A bizonytalan eszmények helyett némi kényelem. Ezt zavartad meg, ezért lettél lebegő és gyanús egzisztencia, a felelősség tehát a tied, senkit se vádolg, nem voltál hős, csak zavaró körülmény. Miért tépted fel a sebeidet? Miért beszélsz a valóságról, amikor összetűzésbe kerültél vele?

Ezért csak az önromboló lelkiismeretfurdalás a szabadságod ára, a szabadság a mai időben pedig kényelmetlen terhet jelent. Sokszor azok kiáltanak legfájdalmasabban érte, akik legjobban menekülnek tőle. Csak a rettegés ad erőt a szabadság híveinek. Te pedig már gyenge vagy rettegni, még öntelt vagy a feltétel nélküli hitre. Határeset lettél, elkötelezett kívülálló. Borzongva lesed a külvilágot, melyben apró nyomokat hagytál, tudod, hogy az első szelíd szellő mindent megsemmisít utánad, de nem ejt kétségbe, nem is a vereségeid fájnak, hanem életed kusza és zavaros volta; mindig az pusztított benne, ami másnapra eltűnt, és jelentéktelen lett. Nincsenek maradó igazolásaid, semmire sincs bizonyítékod, minden gyorsan eltűnik, semmi sem változik gyorsabban, mint az erőszak. Minden fájdalom, megaláztatás, szenvedés előidézője rövid időn belül névtelen lesz. Nem jutnak eszedbe azoknak a nevei, akiktől féltél, akik törvényt ültek feletted. Gyötröd az emlékezeted,

nincs semmi, minden üres az életedben, nem hagytak mást hátra, csak ezt az ürességet, valótlaná vált ezzel a te életed is. Az emlékezet kudarca határozza meg a jelened. A képzelet pótolja a történelmet. Egyszerre lépsz be a Városba és a Szövegbe. Megvigasztalod magad: mindaz, ami egyszer szükségszerűnek tűnt, véletlen volt. Még a Szövegbe való menekülés is a véletlenszerűség és a hiábavalóság kábulatából fakadt.

A káprázat is tapasztalatot hoz. Nem tehetsz mást, önmagaddal szállsz szembe. Vitába kerül a képzeletbeli és a valóságos éned. A valóság elismeri, hogy ha igazán hű lennél magadhoz, akkor ahhoz ragaszkodnál, amit nem lehet megélni és amit nem lehet megírni. Az életed egyetlen homályos pontjához, amelyről magad sem tudsz semmit, amely szüntelenül távolodik tőled. Keress valamit, ami nincs. A képzeletbeli éned már a Szöveg rabja, a káprázat kiszákmányolója: a néma városba indít, a szabadságoddal hivatkozik, hisz mindig azt vallotta, hogy akkor leszel szabad, amikor csak a káprázatra leszel utalva.

Kedved lenne esélyek nélkül lépni be a Szövegbe, mint valami ismeretlen világba, és szótlannul megadni magad. Kábulat nélkül, józanul, hidegen vállalni a nemlétező valóságot. Ez a regény a te életed lenne, amelyben eltévedtél, mert nem ismered a logikáját. Az igazi Szöveg terrorcselekmény a Szöveg ellen. Csak azért van szükség a Szövegre, hogy eltévedj benne és elfelejtsd az életedet. Csak így, a Szöveg megkerülésével válthatsz meg képzeleted szabadságát.

Tiltakozol. A megtalált Szöveg végül is veszélybe sodor, mert ravasz módon a valósághoz vezet vissza, a Szöveg mindig a képzelet elárulásának esztétizált formája, a valóság görcseinek megbékélő meghosszabbítása, a véletlenek abszolutizálása, az abszolútum véletlenné züllesztése, gyáva lemondás a hitről, a képzelet leigázása. Aki megbékélt azzal, hogy abszolútum nélkül éljen, és belenyugszik a képzelet vereségeivel való hivatkozásba, az ír. A Szöveg segítségével az Ideológia betör az ember legvédettebb, titkos világába, a képzeletébe, hogy leigázhassa azt. A Szöveg nem más, mint a leigázott képzelet felelőtlen feltárása. Te sem tudsz menekülni a képzelet veresége elől, de legalább bevallhatod, hogy a legnagyobb veszteség ezt szépítgetni, rejtegetni.

Széthullik a regény, elmagányosodsz, leplezed magad, csak az értelmezés szilánkjai élnek túl a lassan szétporladozó valóságot. Csak a transzcendencia az összetartó erő, csak a hiánynak van még értelme. Kifosztva érzed magad a káprázat birtokában. Miért népesítenéd be a várost, a tereket a Szöveg finom egyensúlyjátékaival? Amit elraboltak tőled, azt sohasem kapod vissza. A képzelet mindig törbecsal, a Szöveg segítségével visszaterel a valóságba, ravasz koldusként attól kéreget, amely éppen titokzatosan eltűnni készül. Az eltűnéssel szépítené meg magát, de közben maga is az eltűnés rabja lesz. Marad a Szöveg. A képzelet haldoklása közben virrad fel az Ideológia hajnala, a képzelet az ártatlan szellő, amely a Szöveg segítségével az Ideológia kiszámíthatatlan viharát készíti elő. Mérlegeled a képzeletből való megtérés esélyeit, hogy soha többé ne legyél a valóság áldozata. Csak a Szöveg határán tétovázol, csak félig adod át neki magad, mert amint a Szöveg megvalósul, az Ideológia legyőzte a képzeletet. S közben vizsgálod a tiszta Szövegbe feledkező képzeletet, még mindig azt hiszi, hogy távol áll az Ideológiától. Ebben a naiv hitben zajlik le a modernizmus agóniája, amely még mindig úgy műveli a kertjét, hogy elismeri a képzelet diktatúráját.

Felsőhajtasz. Mikor jön az új kor, amelyben a Szöveg a képzelet vereségével kezdődik? Amikor a klasszikusok vállalják a bűneiket.

Az éjszakai hívás

A kétségbeesett, éjszakai hívás.
 Egy pillanatra még azt hittem, igaz,
 ott vársz a ház előtt a fűtött kocsiban
 és nincsen más, aki segítene rajtad.
 Mintha szívdobogásod lett volna a hang,
 följesztette a sötét szárnyakat,
 kivilágosodott az ég,
 ez volt hát titkod, jól sejtette
 önhitt, vakmerő szívem:
 nem élhetsz szerelmem nélkül!
 Most eljött az éjjel, szavaidra
 kigyúlt, és fénybe vonva vársz
 és kérlelsz, ahogyan
 én vártalak és kértelek,
 hosszan, gondolatban.
 Gyümölcse érett a türelmes szenvedélynek,
 lebirt és kimondatta veled: megadod magadat!
 Mint annyiszor, de meg nem únhatóan
 tülemben e lázas vallomás!
 De aztán fékezhetetlen halmozta a szavakat,
 fuldoklásba ment át és nyöszörgött
 a hang, és én rájöttem,
 hogy nem veled beszélek,
 te alszol ma éjjel is hűvös
 párnáid közé merülve, nyugodtan.
 Éjszakai lényünk ölt idegen testet
 az egymás mellé tapasztott fülkesorban,
 egy beázott, hosszú körfolyosón,
 és önmagával beszélget az örült hangzavarban.
 Szeretsz? kérdezi magát,
 és könnyezve ráfelel, szeretlek.
 És így virrad rá a hajnal.

Ígéret

„Rettenetes ez az élni vágyás benned,
 elvesztettél engem és még mindig élsz,
 találkoznak veled közös ismerőseink,
 sápadt vagy, mondják, mint a szülésed után,
 de erősnek látszol és gonddal öltözől.

A múltkor olvastam egy leveledet,
 – időnként visszajárok a szobádba,
 előlhagysz nekem egy-egy narancsot
 mohón és zokogva eszem –,
 azt mondod a levélben, hogy boldog
 verseket akarsz írni, de láthatod,
 ez mégsem sikerül.
 Feltűnsz és eltűnsz, szokásod szerint,
 hosszú sálaiddal az utcai forgatagban,
 de én követlek, nem tudsz előlem menekülni.
 Sétálni jársz valakivel, és hallottam,
 rólunk beszélsz neki, elmondasz dolgokat,
 amiket én mondtam neked.
 Hogy teheted ezt? Ennyire védtelennek látszom?
 Minden hónapban fölmerül benned a gondolat,
 egy magzat testének maszatos tagjait
 tervezed. Néhány hónapig így próbálsz
 kifogni kettőnk közös végzetén.
 De én biztos vagyok benne, hogy játszol
 mint annyiszor, hogy megmaradj.
 Nem gondolhatod a leggyöngébb pillanatodban
 sem komolyan, hogy az újrakezdés
 megadatik neked, vagy mondjuk így: nekünk.
 Akármi történik veled,
 kettőnkkel történik minden, ne próbálj
 képzelgéseiddel távolodni tőlem.
 Én minden férfinál szebb vagyok és erősebb.
 Amikor sétáidból visszatérsz,
 én, akit megtagadtál és még mindig szeretsz,
 folytatom a mások által kezdett
 párbeszédet, megcáfolom a vallomásokat,
 nevetségessé teszem őket előtted.
 Egyetlen érintésem többet ér,
 mint könnyekig ajzott ügyeskedések,
 ezért is várok azzal az érintéssel,
 bár érzed bőrömnék melegét
 egyre csak közeledni.
 Vedd ígéretnek, amit diktálok neked,
 amikor minden elhagy,
 amikor mindenkit otthagysz,
 egy virágmintás párnába fúrva fejedet,
 szétzilált hajjal próbálsz menekülni,
 mélyebbre, mélyebbre egyre,
 a függőleges, fényes utcán
 szembejövők veled,
 közeli pillantással nézlek,
 ami elviselhetetlen volt végig,
 könnyű lesz, sikoltva megadod magad,
 a vereség győzelemre fordul.”

A jegyesek*

Mervel házigazdájának, a szabómesternek kertjében kinyílt a lilium, a szomszéd kertekből mindig átgomolygott az égetések kék füstje. Az elővárost átszelő országúton megnövekedett a forgalom, s különösen vasárnapokon kocsisorok tartottak a Mátra felé. Mervel öregesen dohogott a szabóműhelyben, elégedetlenkedett a reform menete miatt: „azt hiszik, most lazítani kell! Ellenkezőleg! Mindent keményebbre fogni.” Mégpedig a gazdaság megdönthetetlen törvényei szerint. „A gazdasági életet nem lehet lombikban kifőzni. A gazdasági élet olyan, mint a természet, vagy az időjárás.” Legfőbb aggodalma az volt, hogy az emberek elkényelmesedtek; azok, akik azt hitték, szónoklatokkal és jelszavakkal termelési eredményeket lehet elérni, leszoktatták az embereket az igazi munkáról. „Termelés helyett szónokolnak. Emlegetik a reformot, de nem hisznek benne. Ez a legnagyobb baj, kedves barátom: nem tudnak hinni a reformban. Hiszen már annyi változtatást, átszervezést megéltek, melyektől nem változott semmi.” Mervel később visszavett valamit kételyeiből: elvégre el kell ismerni, újra megjelentek a színen a szakemberek. A szakemberek! Már nem gyanús a szakértelem, és a doktori cím sem arra való, hogy vádbeszédében az ügyész ismételten hangsúlyozza. Hány tehetség kallódott el, vagy szóródott szét külföldre. Azok esztelen és pazarló értelmiségi politikát űztek. Mervel figyelme kasideig elmerült egy zakó kihajtójának díszítésében, amit a szabómester gyorsan és pontosan vitt végbe. Igen, a vállalatoknál, és főként a mezőgazdaságban itt-ott már felismerni a szakemberek kezenyomát. Ha ez a folyamat folytatódik, sokan fognak meglepődni! Persze, a kocsma népe még jobban gyűlöli majd az értelmiséget: „mi tartjuk el ezt a sok Kossuth-díjast!”

Mervel nem volt ellenséges, csak kérlelhetetlen bíráló, akinek ezideig volt is mit bírálnia. Most azonban egyre inkább azok oldalára került, akik hittek a javulásban, és szorongtak érte. „Ez a szegény ország megérdemelné.” Óvakodott a lojalitás látszatától, ismételte, hogy ő nem a rendszernek, hanem a hazájának a híve. Bizott benne, hogy valami új születhetik, aminek máshol nincs párja. Mereven ragaszkodott a kritikus bizalmatlansághoz, mert szégyellte volna, ha lépre megy. Ez a bizalmatlanság azonban mihamar szellemi-logikai játék lett. Mérlegelte, fürkészte az adatokat. Kitűnő megfigyelő volt, magányában is érzékenyen fogta fel a világ jeleit, és rendelkezett az igazi vezetőknél a képességével, hogy apróságokból nagy dolgokra tudott következtetni, és a lényegesre mindig ráért. A bank élén is, annak idején, a ráéréseinek, a kifinomult érzékelő képességének köszönhette sikereit. Mostanában még a macskáit is elhanyagolta, annyira elmerült a gondolkodásban. Magában feljegyezte a jeleket, összerakta, egymással szembesítette őket, következtetett belőlük. Még az apróhirdetések is érdekelték.

– Most már szemügyre kell vennem azt, ami lett! – jelentette ki házigazdájának, aki nem hitt a szemének, mikor Mervel öltözködni kezdett, azzal,

* Részlet a *Bárányt szoptató Oroszlán* című regényből.

hogy bemegy a városba. Amióta ideköltözött, nem járt odabenn. Régi, de jó ruhájában, bőrberi felöltőjében, még mindig rugalmas léptekkel úgy haladt a helyi érdekű vasútállomás felé, mintha kocsijából kiszállva a bank bejáratához tartana. A Keletitől végigment a Rákóczi úton, érdekelte a kereskedelem, mert abból a külkereskedelemre és az iparra is lehet következtetni. Úgy járta a várost, mint háziasszony a piacot. Az utca szemetes volt, a forgalom zűrös város, a járdák elhanyagoltak. Errefelé valamikor az olcsóbb üzletek voltak, ma az árukészlet egyenletesnek látszott, ha nem is dűsnek. De minél közelebb került a központhoz, annál több portált látott, – kísértést érzett hogy betérjen egy női kozmetikai üzletbe, melynek kirakatában francia cikket vett észre. A zöldségboltok látványa kielégítette: igen, a legtöbbet a mezőgazdaságtól lehet várni. Elvégre minden paraszt szakember, sok évszázados, örökölt szakértelemmel. Tehetséges ország ez, csak engedjék, hogy a tehetségét érvényesítse. Mivel megvetette a doktrínéket, mert lusták gondolkodni. Az elmúlt korszak közgazdaszatából hiányzott a képzelőerő! Pedig ez a nép képzelőerőben a leggazdagabb.

A Belvárosban betért egy nagy csemegeüzletbe. A hentesáruk választékát szegényesnek találta, az italokét gazdagnak. Még whiskyt is látott. Mosolygott: ez kell a magyarnak! Tetszett neki, hogy a konzervek közt bolgár, román árukat is lát, a dobozos halak közt dánokat, norvégeket, spanyolokat és portugálokat. Áttanulmányozott árjegyzékek alapján vélte, hogy nem lehet sokkal jobb egy bécsi csemegebolt.

Kissé meglepte, hogy annyi parkoló kocsit lát, és úgy járt a Petőfi Sándor utcán, mint egy külföldi. Voltak, akik ilyesfélének is nézték, öltözéke valamiféle kíváncsiságot keltett. Meg az egész, rátarti megjelenése. Megőrzött valamit az egykori bankvezér és világi stílusából, – ezt még a szabóműhely se tudta eltüntetni róla. Tavaszi nap melegítette, az eszpresszók kávéillata visszahozott valamit a múltjából. A textilüzletekre volt kíváncsi: sok mindent elárulnak a külkereskedelmi forgalomról a behozott kelmék. Angol és francia férfiszöveget látott, a női anyagok közt még japán jerseyt is. „Tehát megkezdődött” – állapította meg elégedetten. – „És nem is kezdtek rosszul. Persze, a neheze csak most jön!” Jökedvre derült, s mikor meglátta a Gerbeaud-t, otthonosan belépett. A helyiség tömve volt, nyomát sem lelte az egykori halk stílusnak. Mégsem viszolygott, ezek az új vendégek még mulattatták is. Végre, a megbort csenő minisztráns fiúcskák képe alatt talált helyet. Miközben kávéját itta, kitekintett a térre, a platánokra és a fehér márványszoborra, és most, noha sohasem gondolt Andreára, eszébe jutott a Rómában megismert fiatalasszony. Valamikor ez lehetett Andrea környezete, ez a cukrászda, és a maitól még mindig nagyon különböző Belváros. Mi lett belőle? Az őszi esték a római templomkertben, – álomalkaként jelent meg Andrea, és Mervelnek jól esett arra gondolnia, hogy segített rajta. De mindez már oly távoli volt, s az ő akkori lelkiállapota is olyan távoli, hogy nem is értette. Némileg meghiúsultan lépett ki a térre, s a Váci utcában olyan tömegbe került, hogy elszedült tőle. Mégis, elismerést érzett az ordenáré, de életerős város iránt. Ez az agyafúrt és megtorzított élni akarás e nép jövőjének egyetlen biztosítéka.

Kimerülten érkezett haza; asztalán külföldi közgazdasági szaklapok várak, melyekre odakünn élő barátai fizettek elő. Az Economistot kezdte olvasni. Megint az olajkészletekkel foglalkoztak, és a világ olajimportjával. Mivel nyugtalanul vette számba a statisztikai táblázatok adatait. Valami nyugtalanította, keresett bizonyos nyomokat, melyek útbaigazítanak. Baljós előérzete

támadt: így nem maradhat, valami történni fog. Pedig semmilyen előjelet nem talált, – csak az összkép volt valamiképp aggasztó. És ha történik valami az olajpiacon? A Rákóczi út ruhaboltjaira gondolt és a Belváros javuló üzleteire. A Gerbeaud gondtalanságára. „Nem kellett volna hamarabb kezdeni? Nem vesztettünk néhányat a még szerencsés évekből?”

Bonta Gazsi azért kereste fel mesterét, hogy kimentse magát: szombaton a megbeszélt időben nem jöhet, mert lakodalomra hivatalos. Petrikékhez, akiknek lánya, Sára esküszik egy fiatal építészmérnökkel, s esküvő után a férj kiküldetési helyére, egy észak-afrikai országba utaznak. „Marokkóba, vagy Algírba, nem is tudom.” Petrikéket gyerekkora óta ismeri, anyja a lakásukon javította az ágyneműket, ilyenkor őt is elvitte magával; Sárának így lett a gyermekkori játszópajtása. Sára ragaszkodott hozzá, hogy őt is meghívják. Orvostanhallgatók lesznek ott, Sára évfolyamtársai: „iszunk és táncolunk, a lakás tágas, elférünk. Bengyer Szilárd is hivatalos, ő is örülne, ha ott lennénk. Ő a család régi barátja.” Gazsi hosszadalmasan ismertette a család viszonyait: a férj jónevű vegyészmérnök, Boris, a feleség művelt és okos asszony: Bengyer Szilárd szereti és becsüli. „Menjél, csak menjél” – biztatta aspiránsát Fábián Kristóf. – „Lagziba menni öröm, elmaradni pedig veszteség.” Mellékesen mondta, gondterhesnek látszott, – mindig ilyen volt, amikor megakadt a gondolkodásban.

– Nem értem! – kiáltott fel, bevezetés nélkül. – Mit jelentenek azok a különös találkozásai? Valamennyi forrás megegyezik abban, hogy nem ismeretek rá, de rájöttek, hogy ő az! Életének – szabad-e így mondanunk? – ez a legcsodálatosabb szakasza, és erről tudunk legkevesebbet.

Megijedt gondolkodásának megakadásaitól; elégtelenségére gyanakodott. Újabban néha képrázatok érték; az elmúlt héten, melyet balatoni üdülőben töltött, virradatkor felébredt, nem tudott elaludni, felkelt, papucsban, házikábitban lement a partra. „A parton parázs volt, rajta hal, mellette meg kenyér.” Nem látott senkit, egyideig várakozott, nem ébredt-e fel még valaki a villában, de nem, a nyitott ablakok mögött sehol sem égett lámpa.

– Nem különös? Szerette étellel kínálni a barátait. Majdnem mindig kenyérrrel és hallal. Volt, aki arról ismerte fel, hogy megtörte a kenyeret. A szövegek mindig részletesen szólnak ezekről az igénytelen étkezésekről. No, és ott van a Vacsora! Szabad életének utolsó és legfontosabb eseménye!

Bonta Gazsi zavartan hallgatott, nem tudta követni mesterét. Arra is csak gondolkozás után jött rá, hogy mit emleget. Mintha magában beszélne!

Fábián azonban szükségét érezte, hogy *másnak* beszéljen:

– Lesznek, akik megbotránkoznak gondolkodásom megváltozásán. Mert megváltoztam, kedves fiam, azaz visszaváltoztam azzá, aki régen, nagyon régen voltam. Molnokon, a gyermekkoromban, és még egy ideig, amíg barátja lehettem Dávid Sándornak. Azután kezdődött a hanyatlásom. Pontosan tudom, hogy benső életemben legmélyebbre a hivatalvállalásom után jutottam. Csak amikor felmentettek, kezdtem rátalálni a lélek sivatagából kivezető útra. Nem! Ahogyan ezelőtt, úgy ezután sem tagadom meg, amit egykor gondoltam és írtam. Mert nem az volt rossz, amit elfogadtam, hanem hogy az elfogadással együtt lemondtam valamiről, ami jó volt. Nem lett volna szabad ezt tennem. Most visszafogadok magamhoz egy rég vallott igazságot, és ezzel együtt a teljes és igazi énemet fogadom vissza.

Bonta Gazsi egyre ijedtebben hallgatott, mert érezte ugyan, hogy amit mestere mond, az lényeges és világos, és mégis áthatolhatatlan. És Fábián úgy is folytatta, mint aki uralkodik már a gondolatai felett:

– Életemnek egy bizonyos korszaka azért lett szerencsétlen, mert nem törekedtem a jóságra. Nem voltam gonosz, sőt, sok jót is tettem, de csak azért, mert úgy jött, úgy kényelmesebb és egyszerűbb volt. Jegyezd meg: jót tenni, – néha ez a legegyszerűbb, a legkönnyebb. De ez nem elég! Langyos volt a lelkem, s még amikor jó voltam, akkor sem hagyott el a jóra való restség. Tölem többet várt valaki, mint amennyit nyújtottam. Ha még nem késő, nyújtani szeretném, amit tudok: a törekvésemet.

Koranyári eső zuhogott, az előkert bokrai és lombjai az esőben halkan neszezték. A kihulló lámpafényben a kert csillogott, s a bokrok, az ágak közül előtűntek a környék villáinak kivilágított ablakai, különösen a konyhák és a fürdőszobák lámpái, az épületek hátsó homlokzatain.

– Mulassál jól – búcsúzott aspiránsától Fábián Kristóf. – Te mikor fogsz lakodalmat ülni?

Amióta a fehérköpenyes orvoslányt meglátta, Rosty Péter különös, mámorral határos állapotba került. Betegsége alatt is figyelte magát, s ezt a mostani állapotát gondosan számontartotta. *Tudott* róla, hogy milyen állapotban van: ha az életben valami jóval és széppel találkozik, az sugárzik így a lelke mélyébe. Kezdetben nem is gondolt a lányra, de az váratlanul megjelent a képzeletében, egyideig vele időzött, Rosty Péter pedig végülis elutasította. Reggeli félálomában történt ez: másik oldalára fordult, s a lenti vonatdübörgés közben újból elaludt. Később azonban már ő maga hívta a lányt, s az megjelent, egyenesen, nyíltan a szemébe tekintett, s a tekintete lassanként csodálkozóvá vált. Lehetnek olyan találkozások, melyektől egy egész élet megváltozik. Ilyen lett ez a találkozás is. Nem volt ez valami szerelemféle, nem is ábrándozás, képzelődés, hanem csak megbékélés valami jóban és szépben. Rosty Péter szigorúan figyelte magát, és megbizonyosodott, hogy ezt a lányt a képzelete számára meg akarja szerezni. Nem is magának, hanem a képzeletének, – de a képzelete is rászorul a táplálékra.

Táplálni akarta hát a képzeletét, de ehhez a fehérköpenyes lányról is kellett tudnia valamit. Ravaszul és óvatosan érdeklődött a legközelebbi vizsgálaton a docenstől, és ez gyanakvás nélkül, a lány nevét azonnal megmondta. Etre Krisztina? Rosty Péter fölfigyelt: ez a név mondott neki valamit, a múlt faláról visszhangzott. Mit jelenthet ez a név, és mire emlékezteti, anélkül, hogy róla emléke lehetne? Felhangzott Andrea hangja: igen, egyszer említette, hogy Klára, a legjobb barátnője, valami Etrehez készül férjhez menni. Andrea hangja egyideig ott időzött az albérleti szobában, mintha most tette volna be maga mögött az ajtót. A hang szertefoszlott, de a tárgy nélküli emlék megmaradt. Etre, Etre! Valaki említette neki ezt a nevet. Nem az öccse?

Micsoda szerencse, hogy megkérdezte, László legközelebbi látogatásánál. „Etre? Az a fiatal házaspár, akik a szomszédos lakásba költöztek, éppen amikor elköltöztünk. Te akkor Olaszországban voltál...” – kezdte volna László, de ijedten abbahagyta. Még hozzátette: „Az után történt, amikor Mercedest elengedték a vizsgálati fogságból.” Miféle fogságból? Rosty Péter az emlékezetét erőltette: mindez zavaros és érthetetlen volt. Nem mert az öccsére tekinteni, mert tudta, hogy ez a mostani bizonytalanság összefügg a betegségé-

vel, márpedig ő mindent számon tartott a betegségéről. Mercedes, a szép nagynénje, a zongoraművésznő, akit serdülőkorában is annyira csodált! Amikor utolsó látogatásánál, a Tárnok utcában, rimánkodó tekintettel kérlelte, hogy ne menjen el, Mercedes pedig a könyékig erő kesztyűt húzta, s úgy nézett rá, mint egy nagyvilági nő, aki ráunt a csinos, de jelentéktelen szeretőjére. Mercedes! Péter úgy képzelte, hogy az ostrom alatt halhatott meg, beomlott óvóhelyen, s az emléke most kiszorította Ettre Krisztinát. Többet nem is tudott az öccsétől kérdezősködni.

Másnap azonban előtört a visszaszorult értesülés, és nagy világosságot teremtett maga körül. Képelete megtalálta a keresett táplálékot: ez a lány abba a környezetbe született, mely az ő környezete is volt, – kicsi korában a Várban élt, a régi Várban, a Tárnok utcában, a Dísz tér szobra és orgonabokrai mögött! Képelete feltámadt, és nem fogja cserben hagyni: rögeszme, – de milyen édes rögeszme! Ébren álmodni, feltámasztani a régi Bátyasétányt, ahol anyja az újszülöttet a gyermekkocsiban tolhatta. Bronzzászlaját emelte a honvédszobor, a bajuszos huszár kardpengét vizsgált, Hadik tábornok udvari mosolyt fordított szembe a Fehér Galamb vendéglővel. Minden percével, órájával, napjával az esztendő közelebb és közelebb lép Sztálingrádhoz. A mosoda raktárában összegyűltek a tavaszi ruhák, a fűszerüzlet kenyeret, sőt, petróleumot, krumplit és plantateát árusít. Krisztina anyja óvatosan, lépcsőfokról lépcsőfokra engedi alá a gyermekkocsit, mikor kislányát a Bátyasétányra viszi. Már tavaszodik, pára borítja a Krisztinaváros tetőit, a templom bádogkeresztje megcsillan; Greguss Ágost mellszobra alatt, a fordulóban a nedves földön ibolyák nyílnak, s az istállók tövében a bátya oldalába szorított főhercegi szőlőskertben kristálytiszt, sűrű könnyecseppet buggyantanak a viszszametszett szőlővesszők. Ibolyák és könnyező szőlők felett végig, a Bátyasétányon tolja a gyermekkocsit Kriszta anyja. Masa ablaka alatt megállnak, az anya a beteg gerlét szeretné látni, pamlagsarokba vetett fészekben, de csak a liliomos oltárképet látja, melyet még mindig nem fejezett be Masa. A sétány végében zárkózottan és félhivatalosan várja őket az egyenruhaszabó kirakata, az egyetlen kirakat, mely a bátyának legalább a küszöbéig merészkedett. Különleges helyzetének tudatában ez a kirakat emlékezet óta változatlan maradt, mint egy műemlék; divatképei még mindig azokat a díszegyenruhákat mutatják, melyeket Ferenc József hagyott jóvá.

A képzeletnek ez a kitartó működése az ébrenlét álmával állandósult, naponta újjáteremthető álommá, melyet ő indított útjára, beléfeledkezett, és a gyermek apjának érezte magát. Néha Andrea lépett a gyermek anyjának helyébe, ő tolta a gyermekkocsit, azokon a helyeken, ahol együtt is annyiszor megfordultak. Fiam született-e Andreától, vagy leányom? Boldog volt ez az állapot, a rögeszme állapota, és kijózatító volt a valóságosan látott, fehérköpenyes leányra visszagondolni. Ismét maga előtt látta, a docens szobájában, magán érezte a tekintetét, és megijedt tőle: most ébredt rá, hogy amióta látta ezt a lányt, valamitől félti, – ahogyan azokat féltjük, akiktől búcsúzunk.

Ezekben a napokban történt, hogy Ettrenek át kellett haladnia a Margitszigeten; a Moszkvicsot az úton hagyta, a fák közt rejtőző kis állatkert felé került, ahol Krisztinával találkozott egy nyári estén, a nagy Taborozás után. Ápolói kék köpenyében a telep kapujában fogadta akkor a lánya, és a mostani est annyira emlékeztette az akkorira, hogy Ettre most is elvárta volna az

akkori fogadtatást. Krisztina helyett azonban csak az egykori kísérője, Pali, a szép páva várakozott rá, de őt már nem követte kutyaként, mint Krisztinát. Minden a régi helyén volt, – a két mókus a hengerével, a farács mögött, tavaszkájukban a csendőrzöld kacsák, rőpdéikben a fácánok, zongoraművészi, arany sörényével az aranyfácán, vörös pofatollazatukkal a vadászfácánok, fényűző, feleslegesen hosszú tollfarkával az ezüstoffácán, s a fákon az elpihent, többi páva, oly szorosan, hogy alácsüngő farkuk összefüggő függőnyt formált. Emlékezett a komondorkölyökre, melyet akkor látott, hófehér farkát hátsó lábai közé ernyedten engedte alá, pelyhes, fehér szőre volt. És lám, a kis telepnek most is megvolt a komondorkölyke, mintha csak a sok év előtti maradt volna vissza a növekedésben és az öregedésben. De a többiek, a madarak újak-e, vagy az akkoriak? Fürkészte Pali pávát: Krisztina pávája-e, vagy ivadék? A komondorkölyök szórakozottan állt, farkát álmodozón aláengedte, határozatlan léptekkel közelítette meg a földi szagokat, orrtükrét mámorosan a pázsitba fúrta, fejbübiján göndörszálú szőrsapka lengedezett.

Ettérre rohamszerűen jött rá a mekkívánás: ezt a kutyát meg kell szereznie. Valami sugallat súgta ezt neki, s ekkor a kölyök megfordult, elindult felé, kifejezéstelen, fakóbarna szemét ráemelte, gyönyörű orrtükrével bizalmasan üdvözölte. A Szigetre ráhullott a budai hegyek mögött búcsúzó fény, s a mostani béke, az álomba merült madarak békéje a sok év előtti is volt, mintha azóta nem történt volna semmi, s az akkori fény hullna szüntelen, a tölgyfák lombjai mögül. Ettre friss reggeleket látott, melyeken ez a kutya kíséri, és éjszakákat, téli havazásban, amikor ez a kutya a szőnyeg sarkában fekszik, és a porcelánkályhában lobogó lángokat figyeli. A bogdányi kertet is látta, meleg, nyári estéken, a kutya álmodozón pihen a kertajtó megett, s elgondolkozik az utca járókelőin, a Dunáról hazatérő családokon, s a fiatalokon, akik vállukon evezőt visznek. Ettre előre kijelölte a komondor helyét az életükben. Nyugtalan lett, hogy a kutyát valaki megveszi előle: az örhöz fordult, megalkudott vele, s másnap eljött a komondorért. Karján vitte a kölyköt a Moszkvicshoz, s mikor a volán mellé ült, a kutya az ölébe hajtotta a fejét; ezzel fejezte ki, hogy elfogadta gazdájának.

Klára akkor ébredt, amikor Ettre a kiskomondort a padlóra letette. Klára föltekintett: a kutya az ajtóban állt, középen, vidám várakozással, boldogan lihegett és hangtalanul nevetett. Klára odarohant hozzá, és már vitte a fürdőkádba: „olyan szaga van szegénynek, mint egy baromfiudvarnak”. Vitéz – mert már nevet is nyert – a fürdetést csodálkozva tűrte.

Noha tudva tudta, hogy esztelenség, Klára a szíve mélyén mégis reménykedett, hogy még soká nem megy férjhez a lánya. Megmarad az övének, – idegen nem férkőzik a körükbe. Pedig azt is észrevette már, hogy kapcsolatuk nem a régi, Krisztina elzárkózik, – mintha félne tőle. Valóban félt is, mert Klára a véleményeit mindig élesen – néha túl élesen – és egyenesen mondta ki. Kálmánról is kimondta: „nem való hozzád, az a fiú egy törtető, és az idegei nincsenek egészen rendben; gyűlölködő, és az a rögeszméje, hogy az idősebbeket félre kell söpörni; téged sem szeret igazán, egyáltalán nem ragaszkodik hozzád”. Ezt Klára még akkor mondta, mielőtt Krisztinával Kálmán szakított volna. Krisztina pedig azt hitte, anyja tanácsának engedelmeskedve neki kellene szakítania. Ezt nem tudta megtenni, de megvallani sem anyjának, így hát magába zárkózott, és félni kezdett anyjától, amiért nem a kedve szerint cselekszik.

Krisztina szenvedett a szakítás miatt, megalázottan és megrendült önbi-
zalommal. Így készült néhány évfolyami társnőjével Petrik Sára esküvőjére.
A hajadon lányok irigylik férjhez menő társukat; Krisztina nem irigyelte.
Örült Sára *szerencsésének*, mert tudta, hogy barátnője még a házasságnál is
jobban örül az észak-afrikai országnak, ahol férjét az ideiglenes munkahelye
várja. Mit számít az, hogy ideiglenes! Sára annyira vágyott utazni, hogy volt
idő, amikor orvosi tanulmányait feladva – légikisasszonynak akart jelentkez-
ni. Olyan volt ez, mint egy terjedő láz; az évfolyamon akadtak, akik nyíltan
bevallották, „nem tudom a jövőmet ebben az országban elképzelni; az ember-
nek itt nincs jövője”. Krisztina is vágyott Párizsba, de nem jelentkezett volna
légikisasszonynak. Amióta Vitéz velük élt, a jövőjét csak a hazájában tudta
elképzelni, és annyira szerette a kutyát, hogy nászajándékba is elkérte volna.
Hemperegtek a szőnyegen, Vitéz megtámadta Krisztinát, s a könyökébe hara-
pott, de úgy, hogy karcolás sem esett rajta. A bogdányi kertben kergetőztek,
s a kutya mámorosan szagolta a lány arcát. Kálmán már nem hiányzott any-
nyira, de emléke visszatért, mikor a hancúrozásnak vége szakadt.

Tehát folytak az előkészületek Sára esküvőjére; a vőlegény keveset volt
mennyeasszonyával, hivatali ügyei miatt szaladgált, hivatalilag vacsorázott. Sá-
ra szabadjára engedte, s olyan benyomásra törekedett, hogy nem is ragaszkod-
dik a fiúhoz. Persze, tudta, meddig terjedhet ez az engedett szabadság, mellyel
mégis, minden kötésnél szilárdabban kötötte magához. „Jó házasság lesz!” –
súgta oda Bengyer Szilárdnak, a család barátjának Sára anyja, a szürkeszemű,
okos Boris. „Igen” – bólintott Bengyer mandulafehéren, és szigorúra fogottan
– „ők hagynak másnapra is! Beosztással élnek.”

Sára kívánságára nem rendeztek esküvői ebédet, sem vacsorát: „*házibuli*
legyen, de hívjuk meg Szilárd bácsit és Gázsit is. Amióta az anyja meghalt,
olyan magányos. Majd ül, és néz bennünket”. Csak szendvicsek és saláták! A
gombasalátát Krisztina készítette és készült még túrósaláta, paradicsom, meg
ananász is. „Pezsgővel kezdjük” – intézkedett Sára. – „a pezsgőn kívül csak
vörösbor!”

Krisztina szorongással készülődött: a *báli ruháját* veszi fel, – természe-
tesen ott lesz Kálmán is. Reménykedett, hogy valami történik, valami tisztázó-
dik köztük. Bengyer Szilárdra úgy számított, mint lehetséges támaszra vala-
mely nehézségében. Azok a sétáik a Pasaréti út fái alatt a vaskerítések mentén,
– mert az első sétát, amikor a kútszobor alatt felébresztette a költőt, még
néhány követte, – a tobzódás az Ápisz irkái és színes ceruzái közt: kislányként
akkor érezte először nőnek magát, amikor Bengyer Szilárd hazakisérte. A rajz-
füzetet és a színes ceruzákat, Bengyer ajándékait ma is őrzi, de a verskötet-
hez, melynek fényképéről Bengyert a kútszobornál fölismerte, ma több köze
van, mint akkor volt . . . Hátha visszatér hozzá Kálmán? Kívánta, de nem hitte,
és ezért már nem is akarta. Mikor felöltözött, megmutatta magát anyjának, és
örült a mosolyának, mint feloldozásnak a medikusbál emléke alól.

Petrikék lakását átrendezték, a népes társaságra számító szűk lakások
kényszermegoldásaival: Krisztina barátságatalannak érezte a szűkösögből ki-
kényszerített tágasságot. A magnetofon szünet nélkül szólt, a falak mellé sora-
koztatott ülőbútorokon a társaság egyelőre mereven foglalt helyet, mintha úgy
vélné, hogy az alkalom ünnepélyessége így kívánja. Sára a fehér menyasszo-
nyi ruhát viselte, melyet a délelőtti, templomi esketésnél: harangszoknyát, fe-
hér tűsarkú cipőt, csak a kis fehér taft kalapot hagyta el, az állig érő, fehér
fátyollal. Krisztina sokallotta magán az anyja varrta estélyi ruhát, ezért kisé

megzavarodott, de méginkább attól, hogy Kálmán feltűnően, csaknem udvariatlanul került. Már a templomba is a szőke Virozsil Bernadettet kísérte, itt pedig el sem mozdult mellőle, tüntetően udvarolt. Krisztina szeretett volna Bengyer Szilárdhoz csatlakozni, de az Petrikékkal az erkélyen ült, hármasan, nehogy „zavarják a fiatalokat”. Már táncoltak, Kálmán és Bernadett összesimultak tánc közben.

Krisztina nem táncolt még, a társaságot vette szemügyre, mert nem ismert mindenkit. Tekintete megakadt egy férfin, aki egymagában ült a sarokban. Világosszürke ruhát viselt, de nem vett nyakkendőt, ingét az izmos nyaka körül nyitva tartotta, és Krisztina úgy találta, illendő lett volna nyakkendőt kötnie. A férfit akaratlanul is figyelni kezdte, a szeme sarkából: barna szem, latin profil, bronz arcszín, határozott szemöldök; csak a koponya teteje kopaszodott, de mintha csak olyasvalami tűnt volna el a hajjal, amire ennek a fejnek nem volt szüksége. Krisztina észrevette, hogy a férfi őt nézi, és nem titkolja a nézését, merően és meglepetten tartja rajta a tekintetét. Krisztina nem tudhatta, hogy Bonta Gáspár ráismert arra a lányra, akivel egy párás téli estén a Kapucinus utcában találkozott. Fejére húzott csuklyája alól, a homályba burkolt arcból elővilágított a kék, világos két szem. Inkább villant, mint világított. Akkor csak pillanatig láthatta a lány szemét, s mintha a meleg, kék nyári égboltot látta volna. Tárgyilagosan és tartózkodón tekintett rá a lány, de arról nem tehetett, amit szertehordozott a világban a tekintetével.

Petrikné bejött az erkélyről, a vendégek kistányérjaira kínálta a szendvicseket, s visszajött a tálcán kirakott salátás edényekkel. Bernadett Kálmánt a maga tányérjáról etette, villájával paradicsomokat csúsztatott a szájába. Krisztina merev arccal ült, és megint sírni szeretett volna.

Bengyer Szilárd az erkélyen maradt; újabban idegennek érezte magát a fiatalok közt, különösen ha csoportba verődtek, – idegenségét ilyenkor méginkább érezte. Bonta Gazsihoz lett volna mondanivalója, de mivel a fiú már két hete nem jelent meg asztalánál, a Magyar Holdvilágban, csendesen neheztelt rá, s érkezésekor úgy fogott vele kezét, mint Sára évfolyamtársaival, akiket most látott először. Érdeklődését a Vérmező kötötte le, a pályaudvar lámpái és azok a szűrős fények, melyek a nagy építkezés árkai felett világítottak. Megismerte az üzleteket, melyeknek kirakata még világos volt, a könyvkereskedést, a villamossági boltot, az óra és ékszerüzletet, feljebb a virágkereskedést, és gondolatban hosszan időzött az eszpresszó tompított, drapp fényeinél. A Balaton felől kocsitábor érkezett, a Kékgolyó utcának hangos motorral vágtak neki az autók, és a széles mező felett elérhetetlenül lebegett a Hegy, melynek valamennyi kivilágított utcája mintha erdőt szelne át. Kétoldalt, az erkély alatt a lakások lámpái elfátyolozódtak a falak közt gyülekező, napi fáradságtól, a készülődő álmoktól. Bengyer szerette a nagyvárost, s az olyan pillanatokban, mint a mostaniak, valami élénk és kellemes közösség tagjának érezte magát, mely közösség azért volt kellemes, mivel tagjaként is kívül lehetett maradni.

Kálmán megmámorosodott gonoszságában: élvezet volt szegény Krisztinát megkínózni. Miért legyünk jók, mikor a rossz érdekesebb? Kálmán elvárta volna, hogy irigyeljük, – egyidőben sokat emlegette a *sikerélmény* igényét, s most úgy érezte, ez az igénye kielégült. Egyébként kielégületlen volt egész lénye, becsvágyai emésztették, és sejtette, hogy e vágyak teljesülte sem lenne elég: minden vágyának többszörösen kellene teljesülnie. Amikor Bernadett kis időre nyugton hagyta, körülnézett a lakáson és a vendégeken, és magában

megállapította, hogy itt senkit, semmit se szeret. A bútorokat se, a szendvicseket se, még kevésbé a magnózenét, sem pedig a házigazdákat, és a fiúkat, a lányokat sem. Nem tudott, vagy nem akart bármit is szeretni: mert szeretni veszedelmes és sokba kerül. Egyetlen érzésébe tudott csak beleegyezni: az unalomba, – unta Bernadettet, és az unalomtól annyira felélénkült, mint valami izgatószerből.

Ekkor kezdték bontani a pezsgőt, a fiatal férj egymás után három palackot bontott. Esküvőjének házimulatságán úgy viselkedett, mint egy vendég, vagy kölcsönvett felszolgáló, aki készségesen gondoskodik mások szórakozásáról. Kellemes és jelentéktelen fiatalember volt, Sára biztos érzékkel választotta férjéül.

A fiatal férj bontotta a pezsgőspalackokat; ügyesen bontotta, azonnal feltöltötte az elébe tartott poharakat. Krisztina sohasem ivott alkoholt, a szagát se bírta, s egyszer fordult csak elő, hogy az első kortytól rosszul lett. Kálmán meg sem várta a koccintást, Bernadett poharából ivott, a magáét félkezeben tartotta. Miféle ördög szállta meg Krisztinát? Szervezete tilalmában, mely megvonta tőle a szeszt, most kiközösítést érzett. Mindenki felvidul a pezsgőtől, – csak ő maradjon a körön kívül? Hangosan éltették a fiatal férjet, aki palackját az ünnepi alkalom jelképeként emelte. Pedig mindez kisszerű, köznap volt, ezt Krisztina is látta, csak nem akarta elfogadni. Várakozóan tartotta poharát: talán változást remélt az italtól, boldog önkívületet, mely elégtétel is lesz, és diadal is. Ekkor történt, hogy Kálmán felugrott Bernadett mellől, és rákiáltott Krisztinára: „Ne igyál! Megőrültél?” Krisztina mintha meg sem hallotta volna, s az édes bosszú érzetével hajtotta fel poharát, egyetlen hajtásra.

Még látta Kálmán aggódó arcát, s azt is, hogy az aggodás bosszúsággá változik. Többet már semmit sem látott, csak emelkedő és süllyedő mozgásokat érzett, lassú emelkedéseket, gyors süllyedéseket. Végigvágódott a padlón, s ezentúl már semmiről sem tudott.

Körbevették, felemelték, kiáltoztak; Boris bejött az erkélyről, nyugodt volt, józanul intézkedett. „Vigyétek a fürdőszobába.” Krisztina itt kissé magához tért, s emlékezett, hogy a fürdőkád fölé hajolva hányni kezdett, de csak az anyja varrta estélyi ruháját hanyta le, és mégsem a kádat. Azt is érezte, hogy vetkőztetik, s ágyba fektetik; arról is tudott, hogy Sára ágyába, melyet a nászéjszakára a legfinomabb ágyneművel előkészítettek. Néha szánakozó, undorodó, vagy gúnyos arcokat látott. Sára úgy nézett rá, mintha sérelmet kellene megtorolnia. Órák hosszat aludt; józanul és kétségbeesetten ébredt hajnal felé. A magnózene még szólt, de egyéb hangok alig hallatszottak. Boris bejött hozzá, kezét a homlokára tette, bosszús szánakozással; nem látta Sáraékat, Kálmánt és Bernadettet se. Boris még egyszer visszajött, kis csomaggal: „Ez a ruhád. Add tisztítóba.” Fekete-fehér, aprókockás ruhát tett az ágy mellé: „Ezt vedd fel, és gyere ki.” Krisztina felöltözött, kiment az üres erkélyre, már jól érezte magát, de továbbra is megalázottnak: fiatal nőt nem érhet nagyobb megaláztatás, mint amilyen őt érte.

A hajnal szürke volt, a nagy építkezés felett még égtek a lámpák, üres autóbusz zúgott el a Moszkva tér felé. A hegyek felől szél érkezett, Krisztina nem mert hátranézni, a szoba felé, mert tudta, hogy ott vannak még vendégek, de azt is tudta, hogy addig nem megy vissza a szobába, amíg ott vannak.

– Jöjjön Krisztina, hazakísérem – hallotta a háta mögül, s mikor megfordult, a latin arcvonású férfit látta, aki az este oly soká nézte. Meglepődött,

hogy a férfi tudja a keresztnévét, és közelről megállapíthatta, hogy nála jó tíz évvel idősebb lehet. A hangja is apás volt, – de Krisztina első megmozduló gondolatával elutasította, hogy még egy apja legyen. Mégis, hálás volt ezért a hangért: mintha apjának küldötte szólt volna hozzá, valaki, akit apja rendelt az ő védelmére. Hálás volt a vonzódásért is, melyet e férfi tekintete egész este, a rosszulleteig kifejezett. Mit gondolhatott róla, amikor az alkoholmérgezés állapotában látta? Hozzászólt a férfiak mohó tekintetéhez, s örömet sohasem érzett miatta. Voltak azonban érzések, melyeket a férfi tekintete közvetített, s ezekből az érzésekből hiányzott a mohóság. Nem is vágyat, nem is csodálatot, hanem csodálkozást fejeztek ki ezek a tekintetek, valamely találkozás örömét. Ezt közölte az est kezdetén ennek a férfinak egész magatartása is, most pedig csendes örömet és megnyugvást, amiért ez a találkozás megtörtént. Krisztina nem a vonzerejének bizonyítékát látta mindebben, hanem annak jelét, hogy hordoz valamit, ami ha kevesek számára is, de értékes és fontos. Épp az a jó, hogy kevesek számára. De ez a tapasztalat ismerős volt, emlékeztetett valamire, – eszébe jutott az a klinikai bemutatás, mikor a docens egy gyógyuló – csaknem gyógyult – betegét oly elégedetten bemutatta. Krisztina tudta, hogy annak a férfinak az ő jelenléte: találkozás volt.

A latin arcvonású férfi iránt azonnal bizalmat érzett, s ebben a pillanatban tudta, hogy a felesége lesz. Védekezett e tudás ellen, de örült is neki, mert ez olyan, mintha eljövendő életében legalább az apját megtartaná magának. A férfi bemutatkozott: Bonta Gáspár – és Krisztina a nevet tüstént el is felejtette. „Engem csak Gazsinak szoktak szólítani” – mondta a férfi bátortalanul, de Krisztina makacsul csak Bontónak akarta: „igazán hazakisér, kedves Bontó?” Bizonyos méltósággal kérdezte ezt, és erre a méltóságra az iménti alkoholmérgezés után ugyancsak rászorult. Bontó-Bonta mesélni kezdett arról, hogy látta már, – „nem lakik-e a Kapucinus utca közelében?” – „Éppen, hogy ott lakom.” – „Akkor egy az utunk” – és ez úgy hangzott, mint egy egész életre szóló felkérés és ígért, és ezt Krisztina is így értette. Csodálkozott és meghatódott: a férfi hódoló elfogódottsággal beszélt, mint aki a hangjával is alig meri érinteni. „Így akarja éreztetni velem, hogy nem tekint megalázottnak” – gondolta Krisztina és hálás volt érte.

Krisztina tévedett: az erkély mögötti szoba üres volt, a lakásból nem halatszott nesz; búcsú nélkül indulhattak, Gazsi vitte Krisztina kis csomagját. A hajnali Vérmező felett mozdulatlanul állt a nyári levegő, a fény rózsaszínű volt. Illatosan lélegeztek a fák és a bokrok, a sétatutakon a lámpák égtek még. A pályaudvar felől már villamosok vonultak, a Várhegy oldalában hűvös volt, a lépcsők még néptelenek. Lassan haladtak az Alagút felé, Krisztina már otthonosan mozgott, kissé bő, aprókockás ruhájában. Az utca végében úgy tűnt föl a Gellérthegy, mintha a lábához vezetne, és ott érne véget minden út. A Vérmező sarkáig Krisztina már Bonta nevét is megtanulta.

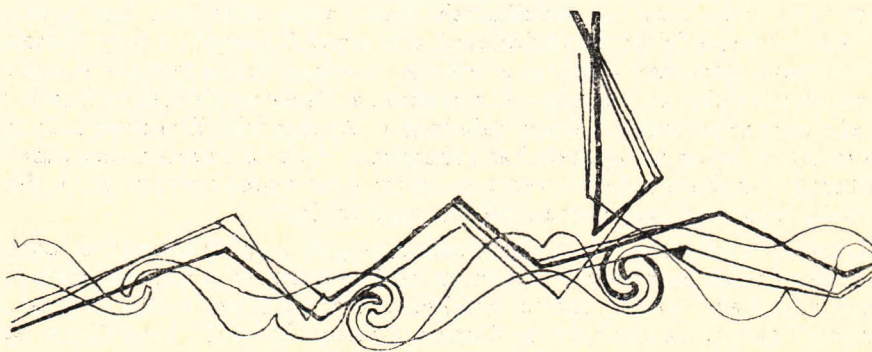
Gazsinak fontos volt, hogy bemutassa magát, s ezért először az anyjáról beszélt, aki a télen halt meg – „az engesztelő szentmisét a Kapucinusok templomában mondták” – és Krisztina emlékezett a kis üzletre, s még az utcai lámpa fényénél dolgozó asszonyra is. Kicsiny a világ: kiderült, hogy Gazsi ismeri Krisztina apját – már ugyanannál az értekezleti asztalnál is együtt ültek. Gazsinak még csak aspiránsvezetője nevét kellett kimondania, hogy egyszerre régi barátoknak érezzék magukat: „Kristóf bácsi?” – örvendezett Krisztina, és találkozásuk most már úgy hatott, mintha régesrég, Krisztina gyermekkorától készült volna elő, és kettejük életének minden eseménye és kapcsolata

ehhez a reggelhez vezetett. Sorsszerű találkozás, és olyan biztonságos, ha a sorsnak engedünk, mert az a cselekedeteinket szentesíti és helybenhagyja. Csupa véletlen, – és mégsem véletlen, hanem előkészített hely és út!

Ekkor, a hajnali fényben Krisztinának különös érzése támadt: csak a sorsnak engedelmeskedik-e? Nem irányítja-e a sorsot valamely titkos erő, melynek az engedelmeskedni tartozik? Az engedelmeskedők többnyire közvetítők is, és Krisztina most magát is közvetítőnek érezte. Miből keletkezett ez az érzése? Talán abból, hogy tapasztalta varázsának befolyását, – „én valami jót hordozok magamban, ezt őriznem kell, és átadnom másoknak. Mert a kevés jó is sok jót képes létrehozni. Én kevés vagyok, de sok jót hozhatok létre”. Máris, mindazt a jót, amit birtokolt, Gazsinak akarta átadni, hogy visszakapva tőle, mindketten megsokszorozzák. Csendes, szelíd erőt érzett meg Gazsiban – szelídet, de szilárdat.

Már befordultak az Alagútba, a túlsó kapun túl a Lánchíd pillérkapuja kéklött, kapuban kapu. Hangjukat csak ritkán kellett emelniök, mert kevés kocsí haladt át, s elég ritkán autóbuszok. „Az élet bemocskolt, de én ismét tiszta vagyok, hogy a jót és a tisztát fenntartsam magam körül.” Fülkéék nyíltak a keskeny járda mellett, rácsok mögött; a mennyezetre vastag fekete kábelek tapadtak. Hajnali mámor: Krisztina ebben az állapotában ébredt fiatal életének értelmére. Óvatosan, kerülőkkel és körülírásokkal, utalásokkal ezt Bonta Gazsinak is megvallotta, – milyen hamar tudott neki vallani! – és a férfi már az első szavaknál megértette. Hálásan tekintettek egymásra. A keskeny járdán Gazsi néha az úttestre lépett, Krisztina ijedten visszahúzta magához.

Nemde, a tudósok hivatott közvetítők? Krisztina bevallotta a legnagyobb vágyát is, hogy a tudományban valamikor valamit alkothasson. Persze, vágyott családra, otthonra is, – de erről hallgatott. Tudta, túl sokra vágyik, de a vágyai éltették. Gazsi a tudományt sokallotta: „vigyázzon, ha ilyen nagyot akar, veszélybe kerülhet. Én nem kívánom a tudományt! – és halkán, befelé nevetett. Ezután még, miközben beszélt, ez a nevetés többször ismétlődött. Krisztina kitarított a vágya mellett, „tudós szeretnék lenni” – ismételte csalódottan, amiért Gazsi egyetértésével nem találkozott. A férfi erre csak nevetett, mintha önmagán, és halkán, befelé.

Utolsó tárlat

*Egymás után a hulló vásznak.
Szín-orgia. Utolsó tárlat.
Ott egy rózsza a vérpadon fönn,
ott erdők égnek bronz tüzekkel,
s a bukó Nap, a sugárral vérző,
amely többé majd sose kel föl.
Attetsző ég ametiszt-kékből,
akárha óceán vizéből
merülne föl, süllyedne mélyre,
az égen túl temetők érce,
és imbolyogva ágak árja,
a fák örvénylő haláltánca.
Egymás után a hulló vásznak.
Arnyak hatalma – Végső tárlat.*

Csontváry-vásznak

*Eleven Csontváry-vásznak
udvarban, réten, mindenütt!
Sugárzó sárgák, égő kékek,
s a vörös, mely a szívbe süt.
Ott az álomi rózsaszín,
képzeletünk szűz szigete
és a fehérek mészizzása,
s a diadalmas tekete.
Lilák fájdalmas lobogása:
Nakonxipán üzenete,
a formák, színek orgiája.
Fölötte szolgálja, királya:
a cédrus
lángoló szeme.*

Annyi sem lesz?

*Milyen lesz majd az a legutolsó
perc? Amely az idő még,
és perce már az időtlen éjnek?
Iszonyat lesz? A velő
megrendül belé? Szakad a menny
vakuló szemre és tudatra?
Vagy annyi sem lesz: lepkerebbenés?
Mikor az ág csak meg se rezzen,
s fénykönnyűséggel hull alá a lét,
tonnyadt levél testvér-avarra?*

Balladák erdejében

*Itt várlak meg, a kőkeresztnél,
hogy bealkonyul, s lassú hó
temeti be tiündöklő őszöm,
hogy minden árbóc és hajó
alámerül a horizonton.
Utak vége. A forduló
balladák erdejébe száll le.
S kopjafák sötét sűrűjében
a csöndtől súlyosul a szó.*

Könyve tárul

*Érces, tömör a fényesség már
Vízmélyre süllyednek az árnyak
A rétek sötét bronzba öntve
Könyve tárul a némaságnak.
Elhagyott kertek rejtő mélyén
századok súlyos hallgatása.
Szobrok vak márványszemében
lobog az alkony: gyászi táklya.*

SZÍNÉSZPORTRÉK PÉCSI HÁTTÉRREL 7.

TURAY IDA

A *Makrancos hölgyet* 46-ban a Várkonyi-féle Művész Színház játszotta Turay Idával és Jávor Pállal. A felszabadulás után ez volt az első Shakespeare-felújítás. Az utóbbi idők érzékire árnyalt Katái után visszagondolva a 40 év előtti előadásra, úgy emlékszem, Turay Ida „makrancos hölgy”-e egy kislány volt. Ártatlan, mérges kölyök. Karmolt és harapott, mert képtelen volt elfogadni, hogy a konvenciók szerint asszonnyá kell lennie, mikor gyermeki szabadsága drága neki. Az éretlen vadóc naiv indulatával tiltakozott, bosszantott, nyelvelt, végül kimerülten hüppögve fogadta el a megbékélést, amibe újfélé játékkal csalogatták. Raffinátlan őszinteséggel ragadta meg a szerelmi praktikákban jártas Petrucchiót, akitől a dühös, fanyar kis szűz meghódítása merőben szokatlan férfimunkát kívánt. Mi volt a színésznő legfontosabb játékeszköze? Jellegzetes hanghordozása, amit „kortársi” szerepeiben megszoktunk, Kata szavából hiányzott. Cserfes-pergő szidalmait, ellenkezését olykor üde hangváltások szakították meg, érzékeltetve a feltámadó fruska-kíváncsiságot. Legélénkebben a szemére emlékszem; egy tiszta lélek leplezetlen érzelmi háborgása, fölsugárzó öröme beszédesen sütött belőle.

Meleg tekintete most is bátorít, bizalomra hangol, éppoly mesterkéletlenül közvetlen, mint egész lénye. Ha nem hangoznék tiszteletlenül, azt mondanám, ma is kislányos. A legjobb értelemben: megőrzött szellemi és érzelmi frisségével, melyet egy gazdag művészet, emberélet tömörkedélménye itatott át.

– Nekem csodálatos életem volt, ritkán jut ilyen egy embernek. Mesebeli gyerekkoromat az apámnak köszönhettem; édesanyámat hétévesen elvesztettem, de apám tökéletes partner volt. Játsszótárs, pajtás, minden. Teljesen szabadon nevelt. Tanár és festőművész volt – Turmayer Sándor – utóbb inkább csak művész, tele fantáziával, humorral. Mikor a rokonság szóvá tette, hogy a nagy szabadság mégsem lesz jó egy fiatal kislánynak, beadott az óbudai irgalmasapácákhoz. Én engedelmesen gyóntam, imádkoztam, még tanultam is, de egyszer, mikor apám megint meglátogatott, azt mondtam neki: – Apukám, én már csupa lélek vagyok! – erre nyomban kivett az intézetből. Nagyszerű ember volt. Később Olaszországban telepedett le, haláláig ott élt. Ugyanígy a húgom; Tabódy Klári néven még itthon lépett színpadra, a *Kadétszerelemben* együtt játszottunk. De hamarosan külföldre ment apánk tanácsára, mert ő azt mondta, mint két hasonló zsánerű színésznő, csak rontanánk egymás esélyeit.

– A művésznő pályája a legjobb esélyekkel indult, ez színháztörténeti tény. Bárdos Artur, a *Renaissance* és a *Belvárosi Színház igazgatója fedezte föl a 20-as évek közepén*...

– Nem mindennapi eset volt, Bárdos meg is írta. Elsőéves akadémistaként néma szerepet kaptam a nagyok vizsgálódásán, amit Bárdos a végzősök miatt nézett meg. A végén engem szerződtetett. Közvetlenül ez előtt azonban már valódi szerepekben is felléptem Pécsen. – Bólintok, hiszen nemrég fordult

meg a kezemben sok régi pécsi színlap, újság, melyek „a kis Turay Dusi akadémista” sikeres alakításairól adnak számot. – A *Nagymamában* játszottam a lány-főszerepet, ez volt legelső színészi megjelenésem.

Jegyzetemet föllapozva olvasom: „Igen nagy sikere volt a vendégként szereplő kis Turay Dusinak Márta szerepében. Megjelenése megnyerő, játékában is sok szín van, a hangjának kell még fejlődnie és hajlékonyabbá válni. Az előadás telt házat vonzott” – írta a Dunántúl kritikusa az 1924. január 3-i számban. Turay Ida mosolyogva hallgatja. – *Pécsen gyakran játszott a művésznő; 24-től kezdve vagy 25 éven át sűrűn hirdették vendéggjátékát a Pécsi Nemzeti Színházban. Minden nagy sikerszerepében föllépett. „A magyar színpadok és filmek sztárja”, a „magyar közönség kedvence” áll a plakátokon, és az, hogy szereplésekor „Turay-helyarak” érvényesek.*

– Ez a komoly minősítés! – neveti el magát.

– *Megkérhetem, hogy beszéljen pécsi emlékeiről? És még egyre: hogy tegezzen!*

– Természetes, a tegezés kölcsönös. A kérdésedre... mivel kezdjem? Nagyon sok szál fűzött és fűz ma is Pécshez. Rokonaim élnek ott, régen többen voltak. Az első világháború után települtek át a Bánátról. Sokszor nyaraltam náluk. Így ismertem meg a férjemet is, Békeffy Istvánt, Pistukát. Nagymamámmal sétáltunk a sétatéren, ő meg apjával, aki ismerte a rokonaimat. Később tudtam meg, hogy azt mondta rólam, szép szeme van ennek a kislánynak, kár, hogy nem lesz belőle színésznő, mert görbe a lába. Akkor már készülöben voltam a színiakadémiára.

– *És egy éven belül színésznő lettél. Mégsem volt görbe a lábad?*

– Kinöttem... Pécsen Kürthy György volt az igazgató, akkor neves színész; egy sor szerepet játszhattam el nála. A *Nagymama* unokája után operettekben, Molnár-darabokban léptem fel és két igazi bakfis-szerepben, a *Tök-mag* – később *Tacskónak* fordították – meg a *Csitri* címszerepében. Jaj, ebben nagy huncutságot műveltem! – megváltoztattam a darab befejezését.

Fölkapom a fejem. – *Hiszen erről olvastam! Az újságíró fölrotta a színháznak, hogy a fiatal festőjelölt helyett az öregedő akadémikussal vetették feleségül a kis csitrit.*

– Azám! csakhogy az ifjú festőt egy gyöngye színész játszotta, nem tett nekem, az akadémikust viszont Kürthy. Hát, őt választottam. Tudod, akkor enyém volt a világ! Már szerződésben voltam Bárdosnál, Pesten újra találkozottam Pistukával... Várj! ezt elmesélem. – Aztán mégsem meséli, kicsit elkomolyodik, szóltanul szívja a cigarettáját. Érzem: valami fontosat készül mondani. Lassan szólal meg. – Ő egy csodálatos ember volt... okos, szellemes, mulatságos. Senki nincs, aki utána mondani tudjon nekem valamit. Ötven évig éltünk együtt, zavartalan, felhőtlen házasságban. – Fényképeket tesz elém, egyik a legendás házaspárt a pécsi sétatéri kioszk előtt örökíti meg. – Ez az ötvenes évek elején készült, úgy emlékszem. No, de a pesti találkozásunk! A Nemzeti Színházban a *Süt a nap* előadásán történt. Akadémista voltam, ő meg fiatal újságíró. Pillanat alatt felelvenítettük a pécsi ismeretséget. Második szünetben megkérdezte, hazakísérhet-e? Zavartan bólintottam, mire ő: – Taxin megyünk, hol lakik? – Rákospalotán – hebegtem. – Jó, akkor villamoson! – Ilyen könnyedén, kedvesen, mosolyogva kerültünk össze. És maradtunk együtt.

Valamelyik régi pécsi lapban Békeffy István szellemes konferanszáról is olvastam. Turay Ida tudja, miről van szó. – Pistuka nem volt konferanszié, író volt. A nagybátyja, Békeffy László híres konferansz-szövegeit azonban jól is-

merte. Komlós Vili csinált Pécsen egy kabaréműsort, amire a „nagy” Békeffy nem érkezett meg, Pistuka ott volt és beugrott helyette. Később Békeffy László mégis lement Pécsre, de konferanszának – amivel az egész országot meghódította – nem volt sikere. Panaszkodott, hogy ő itt megbukott; nagyon bántotta a dolog. Pistuka akkor bevallotta neki, hogyan lőtte le korábban a poénjait. Egyszer konferált még életében, tizenkét éve az amerikai turnénkon. Annál többet írt. Sok darabjában nekem írt szerepet, de aztán játszották ezeket a darabokat az egész országban, többet külföldön is. Felsorolni se tudnám... a *Kozmetika*, *Nincsenek véletlenek*, *Májusi muzsika*, *Jöjjön elsején*, *Méltóságos asszony*, *Pezsgős vacsora*, *Janika*... A *Méltóságos asszonyt* az 50-es években Bécsben felújították Gusti Huberrel, nagy siker volt! De mindenütt: Londonban Lily Palmer, Rómában Alida Valli játszotta az „én szerepemet”.

– *Ezek a darabok a 30-as, 40-es években százas szériákban mentek, Te évek során át végigjátszotad a szériákat. Úgy gondolom, ez speciális színészi koncepciót és kontrollt kíván. Hogyan érted el, hogy alakításaid ne kopjanak meg, ne váljanak üressé?*

– Azt hiszem, ez becsület dolga. Nekem kétszeresen az volt, a férjem darabjaiban közös, családi ügyünkre kellett vigyáznom. Ő mindig segített, ott-hon velem próbált, instruált, új inspirációkat adott. Erre szükség van. Ahol ma is rendszeres a nagy széria, a színházak gondoskodnak az előadás karbantartásáról. A színészi fegyelem persze pótolhatatlan. Fegyelmezett színésznek magától értetődik, hogy a kétszázadik előadás éppoly feszes legyen, mint – mondjuk – a harmadik. A nagyon sok előadásnak tapasztalataim szerint mégsem vagyok híve; roppant fárasztó a színésznek, ha nem akar hatástalanná válni.

– *Laikus fejjel azt hinné az ember, a sok ismétlés úgy bejárhatja az alakítást, hogy félgözzel is megy.*

– No persze, gépiesen. De ezt nem szabad csinálni!

– *Ha már a színészi műhelymunka ügyét érintjük, hadd kérdezzek valamit idetartozót! A régi időkben mennyiben különbözött a színész színpadi, játékbeli helyzete a maitól?*

– Sokkal nagyobb volt a szabadsága! A rendezők – még a nagyon koncepciózus Bárdos Artur is – azt tartották feladatuknak, hogy teljesen átérezzék az előttük álló színész egyéniségét. Nem a modorosságát, dehogy! Valóságos egyéniségéből kezdték kibontani a szerephez illő vonásokat. De mindig megvárták, mit hoz maga a színész. Az valahogy fontos volt. A színésznek jogában állt úgy érvényesíteni magát, hogy spontán erővel át tudja sugározni eredetiségét a közönségre. Nagy szükség volt a rendező moderálójára, motiválójára, inspiráló segítségére, de a megjelenítés leleményeit ráhagyták a színészre. Ki kellett találnia, mit akar eljátszani, aztán ezt alakították úgy, hogy fantáziájának és kedélyének nagyobb teret adtak.

Turay Idát csak a felszabadulás után láttam színpadon, korábbi alakításait egy-egy filmről ismerem; alighanem így van ezzel a mai közönség nagy része. Filmjei gyakran születtek színpadi előzményből, pl. a *Köszönöm, hogy elgázolt*, a *Nincsenek véletlenek*, a *Havasi napsütés*, *Egy szoknya – egy nadrág*, a híres *Janika* – és ez csak néhány a sokból. A szűkös tapasztalatokból mégis kialakult a színésznőnek az a sajátos egyéniség-képe, akiről Magyar Bálint így ír: „Gamine-os humora, szórakozott, de egyben cserfes, sokszor meggondolatlanul fecsegő alakjának igen sok darabban megvolt a modellje, nem... lírai bakfis volt, hanem a szeleburdi karakterbakfis, hosszú időn át.”

Bárdos Artur, aki 16 évesen az egyik legrangosabb pesti színház színpadára állította, úgy szól róla, hogy „A pesti színpadok egyik legtemperamentumosabb naivája lett...”; a *Darázstészek* c. angol vígjátékban „bontotta ki szárnyait”, egy „falánk, kis intézeti lány”-t alakított, aki az álomkarcsú fő-kislány mellett köznapokból ismerős, hiteles fruska volt, „furcsa, elnyújtott hanghordozásával” egycsapásra sztár lett. Miért? Ellenállhatatlan típust teremtett, ahogy filmre került alakítása meggyőzőtt róla. A korszak kamaszlányainak szociográfikusan tökéletes típusát találta el. Későbbi asszonyszerepeiben is megőrizte alkati lányosságát, nagyszemű naivitását, melyet hol több-kevesebb affektációval, hol gyermeki kíváncsisággal, hol rusztikus igazmondással fűszerezett. Legalább 15 évig ő volt a magyar színpadok par excellence bakfis-színésznője; így kezdte Pécssett, aztán – ahogy mondja – minden pesti színházban játszott.

– *Alapvető vígjátéki színész voltál. Játszottál klasszikus komédiákban is...*

– Ó, hogyne! A *Volponében* kétszer is, egyszer Csörtossal, egyszer Törzs Jenővel. A *Lysistratében* a férjét ártatlan furfanggal csigázó Myrhinné voltam, Püskösti Madách Színházában *A képzelt beteg* Toinette-je. Kedvenc szerepeim egyike volt a *Pygmalion* Lizája, ugyanígy Kata a *Makrancos hölgyben*. Ezt a felszabadulás után Várkonyinál is játszottam Jávorról. Egy sor, akkoriban népszerű darab főszerepét is alakítottam, pl. az *Irja hadnagyban* Nina Pavlovnát, Bourdet *A gyöngye nem* c. sikerdarabjának hősnőjét. Ezt Góth Sándor rendezte; emlékezetes, pazar előadása volt a Magyar Színháznak. A felszabadulás után ezt a színházat a *Janika* szériája mentette meg a csődtől. Pistuka nekem írta a kettős főszerepet, egy színésznőt és a volt férj számára kitalált kamaszfiát alakítottam Sárdy János, Mihályi Ernő mellett. Keleti Márton hamarosan filmet csinált belőle, abban Szabó Sándorral játszottam együtt. A Pódium Kabaré 47-ben Ascher Oszkár színháza volt, és – akár a többi színház – a tönk szélén állt. Nyár végén, amolyan bocsánatos, nyári bűnként műsorra került *Az ügyvéd és a férje* c. francia vígjáték; Honthy Hannával, Ajtay Andorral csináltuk. Télen is azt játszottuk, a kritika szerint „botrányos siker” lett. Hasonló volt a Művész Színházban az államosítás előtti évben az *Ocskavas nagyban*, mely a színháznak működése alatti legnagyobb anyagi sikerét hozta; Várkonyi Zoltán, Földényi László, Szakáts Miklós, Somlay Júlia – Somlay Artur leánya – játszott benne rajtam kívül.

– *Nem zavart, hogy 45 után ezek a kasszadarabok goromba kritikai visszautasításban részesültek?*

Kicsit hümmög, mosolyog. Talán nem is mosolyog, csak az a derű vonja be az arcát, ami állandó tónusa. – Meg kellett szokni, de igazat megvallva, nem sokat törődtünk a kritikával. Mi abban az időben a közönségnek játszottunk, ehhez szoktunk hozzá. Boldogan játszottam volna minden este Molière-t, Shaw-t, Molnár Ferencet, de hát nincs színház, amelyik ilyen abszolút szerzők darabjaiból csinálhatná a műsorát. Egy színész – tudod – sokszor gyenge darab vázlatos szerepéből is tud valódit formálni. Közhelyfigurát lehet egyéníteni. Rengeteg példa van rá. Ha annak a színészgenerációnak a ma áhitattal emlegetett nagyjaira gondolsz, akiknek én kortársa lehettem, a pályájukat végignézve kiderül, hogy néhány jeles drámai szerep mellett mennyi egynyári darabban játszottak, mégis kialakult a színészetük olyanná, amilyenért tiszteljük őket.

– *Érdekes... Régen sok volt a szerepdarab. Amiben nem az irodalmi*

kifejezés, a tartalmi érték számított, hanem a jól játszható szerep. Tudjuk, hogy van ilyen.

– Van bizony! – én aztán tudom. A szerepeim egy részét nekem írták. A profi színház- és filmcsinálásból ez ma sem hiányzik. Biztosan lehet vele értéket kihozni, színészi értékeket.

– *A 45 előtti néhány évben azonban dühítően eluralkodott a sokszor olcsóságig, hitványságig könnyű színház. Pedig nehéz évek voltak.*

Rábólint. – Nehezek. A férjem persona non grata lett, egy időben bújtatni is kellett. Engem is mellőztek természetesen. Néhány régi barát segített fellépésekhez... Püskösti Andor, Bánky Róbert...

– *Az ő pécsi társulatánál játszottál vendégként!*

– Igen, egy staggionéja volt, hosszabb ideig Pécsen működtek. Sok ismerősöm, barátom élt ott, ahogy mondtuk: jó közönségem volt, még azokban az években is. Úgy emlékszem, a *Makrancost*, a *Pezsgős vacsorát*, a *Méltóságos asszonyt* játszottam... közben egyre szűkültek a lehetőségeim. Remegtem és szűköltem Pistukáért, hiszen érted?

A rövid csendben belémvillan, hogy már másfél órája foglalom le, és még annyi mindenre lennék kíváncsi! Szabadkozom, félek: tolakodónak tarthat. Gyorsan leint: – Ugyan! Folytassuk csak! – A kedvességéből hiányzik a kellemkedés minden árnyalata. Nagyvilágias, könnyed egyszerűségét, póztalanságát csodálni kell.

– *Hogyan alakult az életed a színházak államosítása után?*

– Hát... kezdetben keservesen. A színészeket akkor beosztották színházakhoz, engem a Kamara Varietébe. Ennyire „értékeltek”. Kabarétréfákban játszottam, a műsorban artistaszámok is szerepeltek. Egy öltözőben kaptam helyet a Szikrázó Nővel, aki mindig a frizurája miatt idegeskedett, pedig a sötétben semmi sem látszott belőle, csak a testéből pattogó szikrák. Fel kellett lépünk a Ligetben is egy non-stop varietében, ahol vásári kikiáltó közölte a műsort: – Itt látható a nagyszerű X. Y., aki megnevezteti a közönséget, tessék, tessék! – Ez megalázó, csúnya volt. Megjegyzem, remek társaságba kerültem... Mezei Máriával, Sennyei Verával, Komlós Vilivel, Latabár Kálmánal együtt. Minket amolyan büntető táborba küldtek oda. De hamarosan javult a személyes helyzetem, 51–52-ben már a Vidám Színpadon játszottam.

– *Korábbi sztár-életednek azonban vége szakadt.*

– Akkoriban a régebbi sztárookra rájárt a rúd. Ma megint kezd visszajönni a színészskultusz abban a formában, hogy jobban megbecsülik azt, akire bejön a közönség. A sztárrendszernek is ez a lényege.

– *57-ben a férjeddal külföldre mentetek...*

– ... és kint éltünk 18 évig, 76-ban jöttünk haza. Elinduláskor csak egy rég várt útnak vágunk neki, de már Bécsben egy csomó régi barát, ismerős közé csöppentünk. Pistukát elhalmozták ajánlatokkal, rólam a bécsi tévé csinált filmet *Juliska muss bleiben* címmel. Leszerződtem a Karl Farkas által vezetett, közismert kabaréhoz, a Simplicissimushoz egy szerepre. Közben elkészült Pistuka forgatókönyve a *Bozzi úrból*, és Madridba mentünk a film forgatására. Ott ért utol Karl Farkas levele, hogy kezdődnek a próbák, menjek vissza Bécsbe. A férjem hevesen ellenezte, a barátaink is lebeszéltek. Mondták, hogy innen Rómába megyünk, új filmtervek merültek fel, minek mennél egyedül Bécsbe, mit fogsz ott csinálni...? Én sose voltam túl önálló, mindig a férjemre bízam magam. Tényleg nem lett volna sok értelme a bécsi kabarézásnak... Egyszer játszottam még Heinz Rühmannal egy filmben, Hamburg-

ban. Pistuka rengeteget dolgozott, vagy húsz filmet csinált, egyik jött a másik után; én pedig jó feleség és útítárs maradtam.

– *Hol éltetek?*

– Sokfelé, de állandóan Münchenben meg Asconában. Az egy nagyon csöndes hely. Sokan kérdezték is Pistukát, nem unatkozik-e ott; az volt a válasza: – Sose unatkozom, ha nincs, aki untat. – Voltak jóbarátaink, Remarque, Hans Habe, Kerényi Károly szintén ott éltek, sűrűn találkoztunk, jöttek hozzánk gyakran. A kint töltött időszak végén bejártuk Amerikát, Los Angelesztől Torontóig egy sor városban léptünk föl. Kevés nagyszerűbb dolog volt az életben, mint Pistukával utazni.

Békeffy István személyes varázsát, szellemi mozgékonyágát elevenen érzékelteti az a rajongással párosult, értő társiasság, ami Turay Idát ma is eltölti. A közénk telepedő, hosszú csöndben valami elektromos erejű érzelmi telítettség feszül – könnyek és sóhajok nélkül.

– *És aztán?* – Mindketten tudjuk, arról kérdezem: hogyan él magában.

– Valahogy elrendeződött... Még a férjem írta színpadra Kellér regényéből a *Bal négyes páholyt* a Thália Színháznak. Egyszer annyit mondott, hogy Rákosi Szidit nekem kéne játszani. Persze csak egymás között volt szó róla, a színházban Komlós Juci játszotta. Később, már egyedül voltam, és éppen ott tartottam, hogy nem tudom folytatni, hogy képtelenség így... egyik délelőtt a Thália művészeti titkára hívott föl. Elvállanám-e Rákosi Szidi szerepét, mert Juci elmegy, nem akarja játszani... Úgy éreztem, ezt Pistuka intézte. Nem akarja, hogy feladjam, valami feladatot bíz rám. Azóta játszom a Tháliában. A *Bal négyes* után jött a *Volt egyszer egy Városliget*, most a *Casanovában* kaptam szerepet. Van mire készüljek, koncentrálnom kell, ez nagyon jó. Élni segít.

– *Hogy érzed magad a mai színházi légkörben?*

– Jól! A fiatalokkal kitűnő a kapcsolat, velük könnyebben barátkozom, mint idősekkel. Furcsa, de így van. A fegyelem nem újság, azt megszoktam. A legutóbbi társulati ülésen Kazimir meg is dicsért az instrukciók megtartásáért, szövegtudásomért, pontosságomért példának állított a többiek elé... Nagy tapsot kaptam. Jól esett, minek tagadnám?

– *Eszerint hallgatsz a rendezőre?*

– Nézd, én ösztönös színész voltam mindig. A szerepeim belőlem kaptak életet, rendezők nem sokat változtattak rajta. Néhányukat mégis szerettem, mert kitűnően értették egymást, pl. Bárdos Artúrral, Jób Dániellel, később Várkonyi Zoltánnal. Most Kazimir Károllyal vagyok így.

Beszélgetésünk közben fel-felüti bennem a fejét a tiszteletteljes kíváncsiság, hiszen Turay Ida 20. századi színháztörténetünk legfényesebb alakjainak volt állandó partnere. Hogyan emlékszik rájuk? – *Annyiszor játszottál Csorossal, Jávorral, Kabos Gyulával, Törzs Jenővel, Somlay Artúrral, Ráday Imrével, Bajor Gizivel, Titkos Ilonával, Gaál Franciskával, Tolnay Klárával, Lázár Máriával...*

– Mindenki! Felsorolhatatlan névsor. Lázár Mária tündéri, kedves kolléga volt... de néhány pécsi partnert is emlitenék. Sok jó színész játszott ott egy időben, például Danis Jenő, az „öreg kutya”, így hívtam. Egyik legszerényebb, leghasznosabb tagja volt a szakmának. Hosszú évekig játszott és rendezett Pécsen, igazi oszlopa volt a társulatnak. Nagyon jó színészi emlékeim vannak Madaras Vilmárról... Moóry Lucyról, ő Amerikában él, tavaly sokezer dollárt küldött a Nemzeti Színház alapjára. A 30-as, 40-es évek táján

bájos naiva volt Feleký Sári, vele most is hetenként találkozom. Pécsi színpadon játszottam együtt Ladányi Ferencével, milyen rég elment! És elment az akkor hódítóan fiatal és kedves Somogyvári Rudi is... Akiket felsoro'tál, azokról rengeteg anekdota van forgalomban.

– Arra gondoltam, személyes emlékeidből idéznél től valamit... nem közismert esetet.

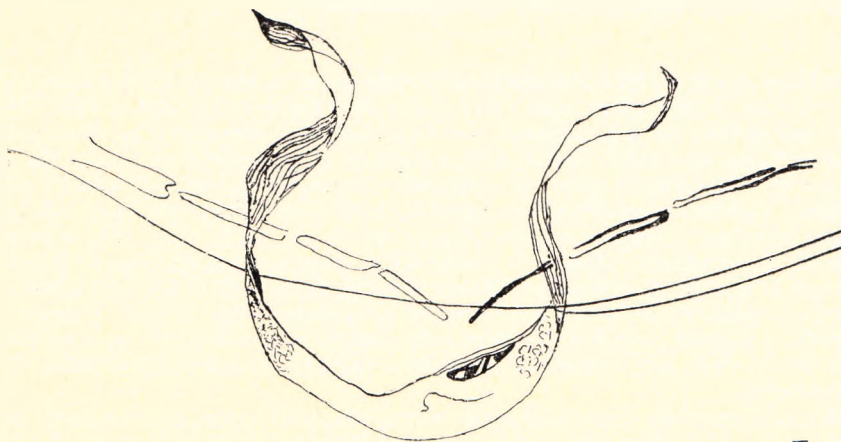
– Személyes emlékem is tömérdek van. – Hallgat, elmosolyodik. – Na! elmondok egyet, majd meglátod, meg lehet-e írni. Nekem nagyon kedves. Még egész fiatal voltam, talán 29-ben, a *Volponében* Colombát játszottam Csontos mellett. A férjem – daliás, szép fiatalember – próbák, előadások végére értem jött. Csontos észrevette. Közben már meggusztált, tetszettem is neki egy kicsit. Valamelyik szünetben odajött, és közismert göcögésével azt mondta: – Dusika, nem jó az, ha ilyen fiatal teremtes fiatal legénnyel jár. Egy érettebb, komoly ember többet tud nyújtani. Nézze, 24 órából a fiatalember 23 óra hosszat csak bosszúság és legfőljebb egy órai öröm. Az idősebb – 23 óra boldogság, és csak egy óra nehéz vele!

A földerült hangulatban Turay Ida még mesél néhány történetet, s ahogy előadja őket, régi filmemlékeim úsznak elő: az arca, a hangja a *Péntek Réziben*, a *Nincsenek véletlenek*, a *Rozmaring*, a *Magdát kicsapják*, a *Janika* filmkockáiról... már nem is tudom honnan, de őrá emlékszem. A tág tekintetére, csibészhumorára. Nem csodálom, hogy a hagyományos tipológia szerint sose tudták „besorolni”. Mondták naivának, mondták komikának, de mindig eléje tettek egy jelzőt, ami megkülönböztette, ami összetéveszthetetlen egyénisége utalt. Hiába, csak ő maga tudja hitelesen idézni önmagát.

– Egyszer Lakatos László azt írta rólam, hogy Turay Idán nem nevetni kell, jókedvű lesz tőle az ember.

Így van! Azt hiszem, azon ritka emberek közé tartozik, akiknek túlnyomóan pozitív érzelmei vannak. A léleksorvasztó gyűlölködést, irigységet, hiúságot meg az öreges keserűséget egy kecses kézmozdulattal elhárítja. – Nem szoktam sokat foglalkozni a múlttal. Az élet folytatódik, és amíg részese vagyok, a jelenben akarok élni.

Meghitt bizalommal néz rám; lassan érteni kezdem, hogyan tudta – tudja – barátjává tenni azt, aki a közelébe került. Például a közönséget.

FB
Lc

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

(Shakespeare: *Lear király*; Nell Dunn: *Gőzben*;
Schwajda György: *Mari*; David Mamet: *Amerikai bölény*)

Bezárta kapuit a Pécsi Nemzeti Színház – a tervek szerint legalább öt évre. Itt is, miként Szegeden, Kecskeméten, Kaposvárott, halaszthatatlanná vált az épület teljes felújítása. De a nagyszínpad időleges elvesztésével egyidőben a társulat egy korszerűen újjáépített kamaraszínházban folytathatja működését. Az elvesztett nagyszínpad nem csökkentette a bemutatók számát, ellenkezőleg, az elmúlt szezonok évadonkénti hét-nyolc prózai bemutatójával szemben ezúttal tucatnyi premier szerepel a tervben. Az előadások a kamaraszínházi épület három termében folynak, egymást érik a különböző tagozatok bemutatói, és az évadkezdés óta eltelt második hónap végén már tíz produkció van műsoron. A színházi működés ily módon nem kamarajellegűvé, hanem üzemszerűvé vált. A kibővült műsorkínálat a néprfrontszínházi repertoárban többet juttat a rétegprodukcióknak, amennyiben rétegműsoron azt értjük, hogy az előadóterembe kevés néző fér be. Így válik rétegprodukcióvá a stúdió-, illetve a szobaszínház kicsiny termében az évad első prózai bemutatói közül a *Mari* és az *Amerikai bölény*, noha e művek érvényessége és időszerűsége nem marad el a nagyterem műsora mögött. Az itt szemlélendő előadások, ha a megvalósítás színvonalát tekintve nem is, a művek önértéke szempontjából hatalmas távolságokat fognak át.

A színházi élet felélénkülése nemcsak a Pécsi Nemzeti Színháznak köszönhető, hanem annak is, hogy a városban két másik alkotóműhely is egyre tevékenyebben működik. A néhány éve alakult Egyetemi Színpad (amelynek tavalyi nagy sikere Sam Shepard *Valódi vadnyugat* című darabjának előadása volt), most Schwajda György *Himnuszával* jelentkezett. A Pécsi Nyitott Színpad együttese pedig „Harmadik színház” néven kezdett új vállalkozásba, bemutatták Mrožek *Emigránsok* című drámáját, és a Nemzeti Színház tagjainak előadásában és rendezésében másorra tűzték Hárs László *Fordított esztendő* című fantasztikus mesejátékát. Mivel ezek a produkciók éppúgy részei a város színházi életének, mint a hivatásos társulat bemutatói, egy-egy bekezdés erejéig az alábbiakban ezekről is megemlékezünk.

*

A három évvel ezelőtti *Hamlet* előadás után most a *Lear király* kapcsán töprenghetünk el azon, vajon miért nem válik élővé Shakespeare drámája a Pécsi Nemzeti Színház színpadán. Az a koncepció, amelyre Szegvári Menyhért rendező a *Hamlet* előadást építette, nem talált kedvező fogadtatásra. A produkcióban tükröződő odaadó lojalitás a mai Claudiusok iránt, és a retusált Claudius-kép, mely jó királyt csinált a zsarnokból, azonban legalább vitára sarkallt, mert volt mivel vitatkozni. A *Lear király* ezzel szemben a koncepciótlanság jegyében fogant, vagy talán még a fogantatás előtt került bemutatásra. Mindaz a gondolati és képi gazdagság, ami Shakespeare e darabjának is sajátja, itt elszegényedik és elszívárul, és noha Csik György jelmezei nem nélkülözik a pompát, ez kevés ahhoz, hogy az előadás képi világát színéssé tegye. A színpadi mozgások nem hoznak létre helyzeteket, nem születnek meg a szituációk, ehelyett az előadás „megformálása” kimerül a színházi és színpadi technika olajozott működtetésében.

A kamarateremben ezúttal középpont van a pástszerű színpad, egymással szemben ülnek a nézők. A falak mentén körben járások húzódnak. A színpad egyik végében, enyhén megemelt dobogón áll a trón, előtte a padlón egy világos színű képlékeny

anyag Britannia térképét formázza. A mennyezetről jelenetenként más és más fém-szerkezet ereszkedik le, úratagolva a színpadi teret. (Csík György munkája.) A térképet formázó anyagot a szereplők az előadás első jeleneteiben csak kerülgetik, s így az inkább a közlekedést akadályozza, mint a „mondanivalót” segíti. A színpadot borító anyag gondolata nem eredeti. Giorgio Strehler írja *Lear*-rendezésének előkészítése idején, hogy a színteret fedje „képlékeny anyag, amelyben *nyomot hagy* az ember, de *nem süllyed el* benne.” (Az ő kiemelései.) Ugyanott olvashatjuk a következő feljegyzéseket: „Az egységes alapszintér: világ-színpad, a végtelen puszta föld és sár, amibe fénysugarak hasítanak... Kapcsolat a nézőtérrel. Az előadás – nem csak a színpadon... A középső tér és a színpadon levő pallók a „belsőeknek” felelnek meg, a királyi palotának és hasonlóknak. A nézőtéri pallók elsősorban a Bolondnak kellene és Lear néhány „utazásához” a világban... Learnak semmiképpen sem szabad vén zsarnoknak látszania. De mégis kell lennie benne valami zsarnoki „nyűgösségnek”, mondhatnám gyermekségnek.” A strehleri *konceptciónak* ezek a forgátsai visszaköszönek a pécsi *Lear királyban*, anélkül azonban, hogy bármilyen gondolati és képi teljességet felidéznenek. Györy Emil a címszerepben valóban nem vén zsarnok, inkább hisztérikus; a játék nemcsak a nézők közötti térben, hanem körülöttük is folyik; a szereplők egyre több nyomot hagynak a széttrancsírozódó masszában, és így tovább.

A Shakespeare-korabeli gyakorlat ugyanazzal a színiésszel játszatta Cordélia és a Bolond szerepét. Amikor Cordélia eltűnik, megjelenik a Bolond, és fordítva. A váltakozó jelenlét ugyanazt a drámai funkciót testesíti meg: mindkét alak a színlelés és a látszat helyett a valósággal szembesíti Leart. A szerepösszevonást már említett rendezésében Strehler is alkalmazta, magyar színpadon pedig legutóbb Csizsár Imre miskolci rendezésében volt látható, 1981-ben. Pécsen a Bolond szerepét, ha nem is Cordélia, de színésznő, Vári Éva játssza. A Bolond színésznőre osztása – az előbbiekből is láthatóan – nem új dolog. (Itt az első terv szerint férfiszínész kapta volna a szerepet.) S hogy ebben a látszólag külsődleges változtatásban mennyi belső meghatározottság munkál, azt jól jelzik azok a művészetpszichológiai vizsgálatok, amelyek éppen a *Lear király* ezen vonatkozásával foglalkoztak. A Bolond nemének felcserélésével ugyanis az alak nemcsak a Cordélia-asszociációkkal telítődik fel, hanem a nemből eredő jelentésváltozáson is keresztülmegy. Mint egy amerikai vizsgálat megállapította, a *Lear király* próbái során a legnagyobb lelki átalakulást a Bolondot játszó férfiszínésznél észlelték, mégpedig a férfiasság-nőiesség dimenzióban, ugyanis a próbák során a Bolondot alakító színész személyisége jelentős mértékben feminizálódott. Vári Éva alakításában, mely elismerést érdemel, a Bolondnak inkább a nem nélkülsége, semlegessége kerül előtérbe, és ő képviseli azt a bölcsességet és józanságot, ami a királyból hiányzik.

A népes szereplőgárdát méltánytalanság volna akár elmarasztalnunk, akár egy tiszteletkörüben felsorolnunk, mert a situációk kidolgozatlansága, a jelenetek statikus-sága nem a színészek, hanem a rendezés rovására írható. Nem kétséges, hogy ezt az előadást is csak Peter Brook kifakadásával illethetjük, aki egyszer így nyilatkozott: „Shakespeare-előadásokon többet unatkoztam, és több szörnyű estét szenvedtem vele végig, mint bármelyik más drámáiról.”

*

Nell Dunn kortárs angol drámáirónő *Gőzben* című darabját tavaly a Pesti Vigadóban mutatta be a pécsi társulat. Most a produkció átkerült a kamaraszínházi repertoárba, változatlan formában, mindössze két elszereződött színészre helyére került egy új szereplő. A darab, melyet túlzás volna drámának titulálnunk, egy gőzfürdő öltözőjében-masszázsában játszódik, és gondolati-társadalmi tartalma körülbelül annyi, amennyi egy fodrászüzlet pletykás délelőttjének lehet. A mű hat nő sorsát(?), alakját villantja fel, az előadás pedig az alakokat nemcsak felvillantja, hanem el is időz rajtuk, lévén a gőzfürdő pompás alkalom arra, hogy a közönség megláthassa, ami a felszín mögött domborodik. Szegvári Menyhért rendező, ha koncepciót nem is, némi fokozást belevisz az előadásba, legalábbis, ami a lemeztelenedés adagolását illeti.

A kétszer három jelentetből álló darabban egy ziccer-szerep van, a Josie-t alakító Vári Éváé. Ez a Josie az öltözködésben, a szexben találja meg az élet értelmét, a világ dolgait könnyen veszi. Nem így Nancy (megformálója Sólyom Katalin), aki elfojtja női ösztöneit, „feláldozza” magát az anyai és asszonyi szerepben. Jane (alakítója Füstí Molnár Éva) diáklány, akit a fürdő bezárásának terve azonnal politikai aktivitásra serkent, s aki feminista nézeteit hangoztatja. Hogy egy kis patológia se hiányozzék a darabból, szerepel benne egy autoriter anya a retardált lányával (Labancz Borbála és Lang Györgyi), valamint katalizátorként ott van a fürdő személyné: Violet (Unger Pálma). A könnyen szállítható, olcsó kivitelű előadás díszletét és jelmezeit Húros Annamária tervezte. Az olcsóság azonban nemcsak az előregedett gőzfürdő képi kifejezője, sajnos, hanem a darab és az előadás poénjaié is. Ez pedig azt a – talán nem feltétlenül esztétikai – hatást váltja ki egy-két nézőből, hogy az asszony oldalba bökdösi az urát, imígyen szólván: Hallod, apukám? – utalván a szexuális teljesítményről elhangzó mondatokra. De apucinak sem kell zavarba jönnie, hiszen ő meg így szólhat vissza: Látod, anyukám? – utalván a megmutatkozó női idomokra. Talán nem ez a fajta érintettség az, amiről a „rölad szól a mese” tétele beszél, de művészetszociológiai szempontból mindenképpen tanulságos az a jelenség, hogy vékonypénzű diákokat is csak a 120 Ft-os belépő tart távol attól, hogy maguk is megmártózzanak ebben a – művészileg didergető – *Gőzben*.

*

Ösbemutatóként került színre a stúdióban Schwajda György 1974-ben, minisztériumi felkérésre írott groteszk balladája, a *Mari*. A 44 éves szerző par excellence drámaíró. Noha első színpadi premierje, az 1967-es veszprémi *Bohóc* óta húsz év telt el, drámakötete csak 1985-ben látott napvilágot, az Ifjúsági Lap- és Könyvkiadónál. Abban olvasható a *Mari* is. Schwajda groteszk szemléletű darabjainak hősei mindig munkások, drámái munkástémájúak, a művek mindig közvetlen politikai töltetet hordoznak. Ez a közvetlenség a drámák konstrukcióját áttetszővé, a művek gondolatiségét némiképp sematikussá teszi. A *Mariban* például egy szocialista brigád lépcsőt épít, melynek díszbe egy Lenin-szobor. Ezt a darab kezdetén egy macska lelöki és az összetörik, miközben Mari, a brigád legfiatalabb tagja azért imádkozik, nehogy kirúgják a brigádból, vallásossága miatt. A brigád úgy dönt, pótolja a hiányzó jelképet, és mindenki behozza a neki legkedvesebb tárgyat: Mari egy Krisztus-szobrot, ki egy sonkát, ki a neje fényképét, ki a nászággyi lepedőjét, ki Rejtő *Csontbrigádját*, ki elvetélt gyereke terheskönyvét. A behozott tárgyak azonban nem állnak össze egésszé, közös jelképpé. Ekkor Jozsó, aki most végzi az első osztályt, fölajánlja a gyurmáját, hogy abból közösen formázzák meg a mellszobrot. Mindenki nekifog a fej egy-egy részének megformálásához, az elkészült darabok azonban ugyancsak nem tudnak összekapcsolódni, míg végül – a záróképben – Mari a saját vérével tapasztja össze a Lenin-fejet. Ezt a történet-vázlat a darabban néhány mellékszál egészíti ki, egy-egy kisportréban felvillan a brigádtagok egyéni sorsa is. Ezenközben a szín állandó szereplője a Kitüntetett, akinek a „korlátlan lépcsőjárás” kitüntetést adományozták, s aki nem meri eldönteni, használhatja-e a nagylépcsőt, vagy megelégedhet-e – kisember lévén – a kicsivel. Felbukkan emellett három elvtárs, dr. Nagy, dr. Kiss és dr. Közepes Béla, akik a szobor elleni merényletöt keresik, majd – megtudván, hogy a macska volt az – üldözőbe veszik, elfogják és vallatják a szerencsétlen állatot.

A darab műfaji sajátosságai több rétegből tevődnek össze. A *balladai* jelleget nemcsak az alcím és a befejezésnek a Körműves Kelemen-balladára való utalása hordozza, hanem a darab mozaikokból összeillesztett jelenettechnikája, a kihagyásos szerkesztésmód is. Ez a felvillanásokban, filmszerű vágásokkal előrehaladó történet ugyanakkor nemcsak balladai, hanem *lírai* atmoszférát is áraszt, elsősorban a címszereplők alakján keresztül. Ugyancsak a líraiság hatja át a darab legtöbb monológyszerű jelenetét. Nemcsak Mari imádkozásait, a közte és Dag között fonódó érzelmi szálát, hanem a brigádtagok egyéni sorsmonológjait is. A műfaj többretegűsége mellett a motívumok is igen sokfélék, főként irodalmiak és politikaiak-közéletiek. Ezek a motívumok azonban ezúttal olyan triviálisak, hogy ez nem tudja megteremteni a mű jelentésgaz-

dagságát. Az olyan allegorikus képek, mint a lépcső és az azt díszítő szobor, pusztá *behelyettesítés* útján működnek, és ez a direkt ideologikus jelleg a mű esztétikai megalkotottságának rovására megy.

Szöke István kezén a darab balladai és lírai alkotásból dinamikus, poentírozott jelenetekre épülő előadássá vált. A rendezői poénok, a felgyorsított tempó és a felfokozott hangerő a *groteszk balladát* komédiává, harsány vígjátékká teszik. Ez a vígjátéki jelleg a darab meglévő fogyatékosait emeli ki, és az elmélyülés, a szembenézés helyett a viccelődés, a politikai kabarék stílusa felé viszi el a gondolati tartalmakat. A színpadképet vendégként tervező Kerényi József eszúttal is (*A kétfejű fenevadhoz* és a *Kim vagyunk a vízből* előadásához hasonlóan) mértani konstrukciót állít a stúdiószínház dobogójára. Hogy az utalás még véletlenül se téveessen célt, a végtelemben vesző lépcső vörös színű. Az első pihenőtől kétoldalra egy-egy rövidebb lépcsőszakasz ágazik el; balra elől egy fémhordó, jobbra kőművesbakok.

A címszereplő Füsti Molnár Éva jó, egységes alakítást nyújt, játéka az ösztönös kamazslány képét azonban kissé hisztérikusra formálja. Az őszinte naivítás alaphangján belül ellenpontszerűen felbukkanó nyers, szabadszájú megnyilatkozásai *nyelvíleg* komikusak, színésziileg kevésbé válnak azzá. Még az ő alakjában jelenik meg leginkább a darabot behálózó líraiság. Helyey László – a Kitüntetett – találja el legpontosabban a darab alaphangját, tétovázása, kicsinyessége groteszkül komikus. Alakítása apró árnyalatokig kidolgozott, lépései, ejtett válla, fejtartása, hangszínei mestersen mutatják be a Kitüntetett emberi alakját. A brigád mozgatása és szólamainak megfogalmazása nem elég részletesen kidolgozott, az egyéni arcok szinte csak a monológokban villannak fel, a többi jelenet a különbségeket némiképp elmosza. Megható a Dagit játszó Balikó Tamás kettőse Marival. Gergely Róbert Brigádvezetője korban és habitusban is közel van Marihoz, ami nem teszi feltétlenül hitelessé a lány szorongását attól, hogy kizárják a csoportból. Újváry Zoltán, Újlaky László, Sólyom Katalin és Dévényi Ildikó brigádtagokként megfelelő hátteret alkotnak Mari balladájához. A Bélákat alakító Németh János, Pálfay Péter és Moravetz Levente szerepbeli drasztikussága, ordítózása túlzott, a félelmetes vagy nevetséges helyett inkább zavaró.

A Pécsi Egyetemi Színpadon bemutatott másik Schwajda mű, a *Himnusz*, a *Mari*-előadás harsányságával szemben túlságosan is halk, csendes. Bár a rendező, Schmidt Zoltán az ismétlődő hajnali jelenetek sorában mindig újabb és újabb finom változtatásokat eszközöl, Az embert és Az ásszonyt játszó szereplők közül csak Markó Ferenc tudja színésziileg érzékeltetni a fokozatos elfásulást és leépülést, Lapicz Erika mindvégig egyformán játszik. A piciny térben nagyon ötletes Benedek Péter diszlete, melyben a színhelyként megjelölt konyhát sűrű drótháló veszi körül. A jeleneteket csak a konyhában lógó égő fénye világítja meg, s ebben a félhomályban a nézőteret behálózza a rácsozat árnyéka. Képileg éppúgy, mint a Harmadik Színház *Emigránsok* előadásában, ami egy valódi pincehelyiségben kapott helyet, ahol középpütt egy plafontól a padlóig érő drótháló választja el a két teret: a két szereplőt, és a nézőket. A *Himnusz*ban a rendező jól bontja ki azt a gondolati tartalmat, hogy mivé válik egy segítség képében megjelenő környezeti beavatkozás egy család életében. Azonban a darab repetitív felépítése az előadásban nem alakul át dinamikává, egy módosulás folyamatává. A látványban megjelenő változás – a rendtelenné, koszossá, feldúlttá váló konyha képe – nem egészül ki a jelenetek atmoszferikus átalakulásával. Az ebben a darabban is felléptetett brigád azonban igazán szellemes, ami nem utolsó sorban két remek alakításnak, Besenczi Árpád és Stenczer Béla játékának köszönhető.

*

A most negyven éves David Mamet amerikai drámaíró 1975-ben írt *Amerikai bölény* című darabját a szobaszínházban rendezte meg vendégként Dezsényi Péter. A háromszereplős színmű egy használtcikk-kereskedő üzletében játszódik. Az ötven körüli tulajdonoshoz, Donhoz bejáratos egy kissé nehéz gondolkodású fiú, Bob, akit Don egy férfi figyelmével bízott meg. Az üzletbe betoppán barátja, a Prof elől ezt titkolni igyekszik, de fokozatosan napfényre kerül a terv, amelyet Don dédelget magá-

ban. A figyeltetett férfi a közelmúltban az üzletben járt, s a kacatosdobozban turkálva talált egy bölényfejes ötcéntest, amiért 90 dollárt adott. Don kiszimatoltatja Bobbal, hogy az illető éremgyűjtő, és aznap, amikor a darab játszódik, ki akarják rabolni a férfit. Az ellopandó gyűjteményt értékesítve nagy üzletet akarnak csinálni. A két részből álló darab első fele a délelőtti tervezgetés időszakát mutatja be, azt, ahogyan a Prof erőszakosan bekapcsolódik az ügybe, és részben átveszi az irányítást. A második rész 12 órával később, éjfél előtt játszódik, és itt a terv elvetelésének lehetünk tanúi. Végül a Prof tehetetlen dühében előbb a fiút veri meg, majd pedig összetöri az üzlet berendezését.

Mamet a drámáról így nyilatkozott: „A darab számomra az amerikai tudat egy lényeges eleméről szól, arról a képességről, hogy fölfüggeszünk etikai érzékünket, és helyébe állítsunk egy népszerű, elfogadott mítoszt, és aztán ezt használjuk fel lelkiismeretünk megnyugtatóására, ahogy mindenki más is teszi.” Noha a szerző nem feltétlenül autentikus magyarázója saját alkotásának, mégsem közömbös, miként vélekedik műve témájáról. A Mamet által kifejtett gondolatot kissé általánosabban megfogalmazva azt mondhatjuk, hogy a mű egy nagy remény, terv, illúzió megszületéséről, egyéni és társaslélektani hatásáról, majd pedig e „mítosz” szertefoszlásáról, a terv megvalósításának kudarcáról szól. Ez a gondolat, illetve jelenség pedig már nem amerikai sajátosság. Noha itt a terv egy bűncselekmény elkövetésének képében jelenik meg, ez ezen a szintén nem azt jelenti, amit a darab egyik angol értelmezője e szavakkal fogalmazott meg: „Mamet valójában kifejezetten politikai darabot írt, amelyben egy kalap alá kerül az üzletelés és a bűnözés, ahol a profit csupán alibi a rablásra...” Lehet, hogy a nyugati világban ezek a mű hangsúlyos vonatkozásai, de a mi befogadói közegünkben mindez depolitizáltan, magánéleti síkra terelve élhető át. Az ötven körüli Don nyilván nem most készül először a „nagy dobásra”, s bizonynal a Prof sem most először próbál hasznot húzni másokból. Ez a megjelenített életszelet egy fél napnyi történés keretében mutatja be az elveszett illúziókat, de itt az „illúziók” szertefoszlása nem elégikus, önsajnáló és rezignált, hanem nyers, némiképp brutális és tárgyyszerű. A darabnak ez a szemlélete az, ami igazán érvényessé tehetné számunkra a pécsi bemutatót, s ami az önáltatások, önhitegetések, álmodozások magyar lelki fellegéből lerángathatná a nézőt a földre.

Dezsényi Péter vizsgarendezése azonban megáll félúton a két réteg között: a csehovi dramaturgiát működtető darabot a „csehovianus” színjátszás felé közelíti, és nem ahhoz a kemény, agresszív megjelenítésmódhoz, amit a dráma egyébként felmutat. A Kenny Rogers számokkal indított első és második felvonásban nem rajzolódik ki pregnánsan a dráma íve, hiányoznak a hangsúlyok, s így a végkifejlet fizikai brutalitása hamisnak és motiválatlannak tetszik. A három színészi alakításra koncentráló rendezés kevés figyelmet fordít a szövegen kívüli mozzanatok alapos kidolgozására, s a mű többszólamúsága is egyneműsödik. Ennek következtében az apró, finom módosításokban kibomló történésből elsikkadnak az árnyalatok, s az előadás egy „főszólam” bemutatására korlátozódik.

A színészi alakítások között a szereposztásban leginkább eltalált és a megformálásban legpontosabban kidolgozott a Profot játszó Sipos Lászlóé. Ezt az előadást ő élteti, ő tartja kézben a dinamikát, a hangsúlyokat, fordulatokat. Az ő figurája hiteles, és ez a hitelesség kettős irányú. Egyfelől Sipos játéka autentikus a darabban leírt karakter szempontjából, a Prof stílusa, az erőszakosság, a fontoskodás, az „amerikai modor” itt hűen érvényesül. Másfelől ez a Prof úgy amerikai kisbűnöző, kispolgár és kisember, hogy egyúttal *idevalósi* is, gesztusai, beszédmódja nem a filmvászonról és a képernyőről ismerősek, hanem a mi életterünkből. A Dont alakító Paál László játéka tünik a leginkább problematikusnak, illetve nála nem válik igazán életszerűvé a szerep. A darab kereskedője még egy ereje teljében levő férfi, aki itt öreguras hangsúlyokkal és gesztusokkal kerül megformálásra. Eleve érezhető az előadásban Don rezignáltsága, lemondása a dolgokról, ami a kibontakozó történetet megfosztja attól, hogy tétje legyen. Mert ha Donról kezdettől fogva gyanítható, hogy ő egy kudarcait újratermelő lélek, akkor nincs minek kiderülnie. Ebben az esetben a nézőben nem ébred feszültség azzal kapcsolatban, hogy a történet milyen fordulatok során halad elő-

re, mert a szerepformálás kezdettől fogva sugározza a végkifejletet. Csuja Imre Bob szerepében jól fejezi ki az alak bizonytalanságát, védelemre szoruló jellegét, de színházi értelemben alig van benne élet. A Bobra jellemző lassúság, nehézkesség úgy jelenik meg az alakításban, hogy az maga válik lassúvá és nehézkessé. Mindez azonban nem elsősorban a színészi munka, hanem a rendezői irányítás következménye. A díszlettervező Vata Emil a színházi kelléktár régiségeiből válogat, a jelmeztervező Gyűrász Ferenc hétköznapi, jellegtelen ruhába öltözteti a három színészt.

*

A Harmadik Színház *Emigránsok* előadását rendező Vincze János a Pécsi Nyitott Színpad legjobb hagyományait folytatja akkor, amikor Mrožek darabját ugyanazzal a groteszket a valóságosságra alapozó szemlélettel viszi színre, mint tette ezt a három Örkény-dráma (a *Pisti*, a *Kulcskeresők* és a *Forgatókönyv*) esetében. Vincze nagyon ért ahhoz, hogy a mesét mindig rólunk mondja el, s így történik ez az *Emigránsok*-ban is. A szövegből kimaradnak a helyre utaló konkrét közlések, amelyekből egy nyugati nagyvárosra (leginkább Párizsra) gondolhatnánk, s az így felszabaduló jelentésmező helyére a magyar valóság tárgyiasságai és gesztusai nyomulnak be. Itt minden reális, és ez teszi a történetet abszurdá, az élményt 'hideglelőssé. Már a helyszín is nyomasztó: egy valódi pincszoba, amelynek falán ott húzódnak és csobognak a vízvezetékek, és amelybe a közönség éppúgy be van zárva, mint AA és XX, Pilinczes József és Mikuli János. Játékuk erőteljes, részletesen kidolgozott, a kétszereplős darab minden terhet biztosan viselik. A szoba biztonságérzetet nyújtó rendje az előadás folyamán fokozatosan megszűnik, az emeletes vaságy, a szivacsok, a berendezés szanaszét hevernek, a pince hidegburkolatú aljzatát pedig belepi a mocsok, az összetépett ezresek, üvegcserepek, a kilocsolt ital. A hatás megrázó és felkavaró, elgondolkodtató és emlékeztető.

Hárs László *Fordított esztendő* című mesejátékának dizsletét – miként az *Emigránsok*-ét – Werner József tervezte, aki kitűnően ért a funkcionális dizsletek megalkotásához. Itt is remekül működik az otthont és az iskolát zárt-nyitott terekkel megjelenítő színpadkép. A Harmadik Színház keretében a Nemzeti Színház művészei által létrehozott produkciót Vas-Zoltán Iván rendezte. Hárs ötvenes években játszódo mesejátéka az ő munkája nyomán nem marad gyerekdarab, hanem gondolatosságában, színpadi képeiben és utalásaiban felerősíti a mű „felnőtt világra” vonatkozó közléseit. Mindezt azonban egy olyan kitűnően eltalált hangvétellel teszi, ami az előadást a gyerekközönség és a kísérő szülők és pedagógusok számára egyaránt élvezetessé teszi. A címbeli „fordított esztendő” az ötvenes évek fordított világára utal, de a gyermeki látószög komikus elrajzolásával. Az előadás sikerében nagy szerepük van a színészeknek: Bánky Gábornak a mindig rosszalkodó kisfiú, Csuja Imrének az eminens, Bódis Irénnek és Péter Gizinek a jószágos, ámde szigorú nagymama, és Újlaky Lászlónak, valamint Balikó Tamásnak az epizódalakok szerepében.

IDILL ÉS TRAGÉDIA

Antik vonzódás a harmincas évek magyar lírájában

Platón szerint a költő „valóban éterien könnyű, szárnyas és szent lény, s mindaddig nem alkothat semmi olyasmit, ami méltó a költészet nevére, míg nem válik ihletetté, vagy ha úgy tetszik, örültté, vagy amíg a józan értelemnek némi szikrája marad benne... Minden poéta vagy énekmondó oly mértékben kiváló, amilyen mértékben részesül az isteni befolyásolásban, s amilyen fokig megszállja lelkét a múza.” A költő tehát közvetlen rokonságot tart fenn a varázslókkal és a papokkal, ő is beavatottja a szent cselekménynek, és hírhozója egy olyan kapcsolatnak, mely a köznapi ember számára egész élete során rejtett marad. A poézisnek és a poétaságnak ez az értelmezése újra meg újra feltűnik irodalmunkban. Megint az a költőgeneráció támasztotta életre, s igyekezett életelvévé tenni, mely a harmincas évek legelején kezdte pályáját.

Az antikvitas és az antik költőeszmény iránt való vonzódás kezdeteitől jellemzője költészetünknek. Búvópatakként húzódik végig líránk történetén, melynek során az antikvitas iránt való vonzódás mindig „korszerűen determinált”, azaz magyarázata többé-kevésbé pontosan megtalálható az adott kor költői közérzetében. A huszas évek legelején Sárközi György poézise mutat antik megihletettséget. Az 1920-ban kelt *Vizen*-ben még csak próbálkozik a formával (visszautalva Csokonaira), az *Angyalok harcát* azonban mindvégig átszövi az a fény-árny játék, melynek csak egyik forrása az impresszionizmus, a vers zenei fogantatása; e költemények háttérében legalább ennyire élesen kivehető az antik, bukolikus idillek hatása. Sárközi Györgynél is megfigyelhető a sajátos feszültség a vers választott formája és érzelmi mondandója között: betegsége idején, magányát, elesettségét, szomorúságát panaszoló költeményeiben gyakran feltűnően tiszta, kidolgozott disztichonok tűnnek fel (*Mécsgyűjtáskor*), s e korszakában másutt is szívesen él antik formákkal.

Sárközire erősen hatott Claudel, aki nem is egyszer panaszkodott a mechanisztikus világgép egyhangúságáról, az embert ki nem elégítő szürkeségéről. Az a fiatal generáció, melynek eszmélését tragikusan árnyékolta be az első világháború, majd földrengésszerűen figyelmeztette lehetőségeinek szűk voltára Trianon, látszólag „megszokta mindennek értelmetlenségét”. Valójában azonban mohó szenvedéllyel igyekezett az önkifejezés új formáit, lehetőségeit meghódítani a maga számára. Vas István részletesen beszámol e folyamatról *A líra regényében*. Az avantgarde lidérces fellobbanásai után egyre kiábrándultabban sejtették, hogy ez a fajta költészet nincs kapcsolatban a magyar lírai hagyományokkal, hiába keresték az avantgarde versekben a megszokott zenét, a sorok lejtését, csak torlódó csikorgást véltek hallani. Ezért is adhatott „lökésszerű” (Vas István kifejezése) fordulatot a költészet mibenlétéről és gyakorlatáról vallott eszményeiknek Illyés Gyula 1929-ben megjelent *Nehéz földje*. Annak idején Németh László elemezte Illyés kötetének antikizálását, ő figyelte fel elsőnek arra a jellegzetességére, hogy „... a klasszikus költészet nagy légvételével patetikus”, ő érzett rá a kötet formai kettősségére, arra a jellemzőjére, hogy a görög lírai sorok egyszersmind „tagoló jellegűek”. A táj fegyelmének pontos és hiteles rajzolata, az a tény, hogy a természet közvetíti az ember személyes érzéseit, Illyés egyéni leleménye. Képei izzóan modernnek, de olykor tetten érni bennük az antik megihletettség, mint a *Jel* néhány sorában:

Didergő bokor koccantja ablakom,
 – Íme a néma táj – mutat a völgyre – íme őseid hona.
 Csüggedt jegenyék őrzik a hegy taraját,
 S csak egy elfelejtett tűzhely füstje száll a januári híg levegőbe,
 S a szegénység néma áldozása eloszlik.

Ez a fölfelé kanyarodó füstoszlop mintha Vergilius valamelyik békét és humánus sugárzó eklogájának visszacsengése volna. S hasonlóan vergiliusi reminiscenciákat zenget vissza az *Énekelj, költő* is:

Nyomomban szelíd borjú lépked fürgén, így láttok engem
 jövök a bokrok közt,
 Kemény homlokomra veres koszorút csapott a nap,
 mint Ariónnak
 S énekelni küldött – –
 Dalomtól felhevül a levegő, délibábot villog, ha álmaimról
 szólok.

Hasonló kiindulású kép Radnóti *Pogány köszöntőjéből*:

A pásztor is lassan lejön a hegyről,
 karámba zárva fehéren torlódik
 a nyáj és napbafürdött szüzek is a
 dombról ringó csipőkkel lefele jönnek
 jószaguan s álmagon, mint minden
 ősszel, ha hálnak fekete ég alatt a
 fák; naptestü szüzek, pásztorok és nyájak
 jönnek le lassan a falu felé.

Zelk Zoltán *Szomorú pásztora* egyszerre szól a kietlen magányról és a bukolikus élet-
 érzés vigasztalásáról:

Mezettelen csorba dombokon, hol sziszegve jár a szél
 s a hold nyers olaja csurog éjji időn,
 ott tanyázol két szakállas kecskéddel – magad is szakállas –
 s becéző szavakat hizelepsz állataid fülébe.

A *Nehéz föld* némelyik versében Berzsenyi és a magyar deákos költészet sajátosan
 átértelmezett hatása is tetten érhető. Ahogy tájképeit rajzolja, s egy-egy tűnődő
 megszólítással, felütéssel szinte az időtlenségbe tágítja a verset, Berzsenyire, s rajta
 keresztül a tiburi birtok csendjében szemlélődő, ugyanakkor azonban a nemzeti köl-
 tészet aspirációit melengető Horatiusra utal vissza: „Látod, hogy gőzölög vén Mecse-
 künk már! sűrű – habokban csapódik lábához az őszi – köd árja! Gúnyos szél rázza
 fáink jajongó – ágait, leveri utolsó gyümölcseinket is.” (*Növekvő szél*). Voltaképp
 rimtelen szabadversek ezek, de a sorok mögött, egy-egy szabályos versláb felvillaná-
 sában az antik strófaszerkezetek emléke kísért, mintha a költő tudata mélyén fel-felsej-
 lenének homályos, de kitéphetetlenül belerögződött olvasmányemlékei. Leggyakrab-
 ban Radnóti verseiben bukkannak fel e szabályos sorok, mint a *Köszöntsd a napot*-ban
 az alábbi példa:

– oo / – oo / – oo / –
 csúszik a porban a messze torony

A bukolikus, vergiliusi természetélmény majdnem mindegyik fiatal költő versei-
 ben megjelenik. Alighanem részben ösztönösen keresik a megromlott, értelmetlen vi-
 lágban azt a költői magatartást, mely meghozhatja a lélek békéjét. Menekülnének a

világból, mint hajdan Horatius, aki azt javasolta kortársainak, hogy kerekedjenek föl, és keressék meg a valahol nyugaton lévő boldogok szigetét. Zelk Zoltán is ilyen távoli, illuzórikus pontra vágyik:

Oh, ha messzi hegyek közt házam lenne,
Csak tenyérnyi is, tövisből fonnék kerítést köré
s hat vérszomjas eb vigyázná csattogó fogakkal
a kéretlen jövevényt. Szó nem érne hozzám . . .

(Menekvés)

Képzeletbeli tájakra húzódva, virtuális világot teremtve maguknak, apolitikus magatartást próbálgatva játszatják vissza képzeletükben a Tomiba száműzött Ovidius képét (ugyancsak a magyar deákos költészet formavilágát idézve):

Már én a világnak setétebb borából
Szürcsölöm és csendben múlatom e kicsiny
Életet a régi barátoktól távol,
Nagy hegyek mögött a tenger partjain.

(Vas I.: *Levelek egy halott barátomhoz*)

Az antik bukolikus képek mögött valamennyiük közös, személyes vágya a hajdani klasszikus kiegyensúlyozottság és benső béke visszaálmódása. Saját, külön világot igyekeztek teremteni, s ebben az a példa is segítette őket, melyet Füst Milán rajzolt elébük, aki magától értetődő természetességgel formálta alkata és hajlamai szerint az adott valóságot, s mert az nem engedelmeskedett elképzeléseinek, külön világot teremtett magának, melyet ő népesített be képekkel, alakokkal. A fiatal Hajnal Anna nem véletlenül nevezi Füst Milánt „Mester”-nek. Hisz Füst közvetítette a maga módján azokat a nagy romantikus költőket – mindenekelőtt Vörösmartyt –, akikben Hajnal Anna az izolált én fogódzóit kereste. Nála is feltűnnek a vergiliusi képek, s első költeményeinek épp az ad sajátos feszültséget, ahogy a könnyedén kezelt vers antikoszó-kincsébe minduntalan belejátszatja annak ellentétét, feloldva ezzel a stilizációt, közvetlenül érzékeltetve a vers ihleti háttérét. Az *Egy kortárs költő olvasásakor* képei vergiliusi reminiszcenciákat keltenek (az *Első ecloga* – befejezésében: „ím a tanyák tetején távol füst száll fel azonban – és a magas bérceknek már hosszabbodik árnya.”), ám maga a költemény sokkal inkább „anti-ekloga”: a magára maradt ember jajkiáltása:

Mint mikor az erdő ég s zápor zúdit rá vizet
úgy ég bennem panaszod, füsttel fojtva szívemet
égre sistereg a gőz, segítségért hangosan,
torkom feszül, majd szakad s kiáltásom hangtalan.

Hajnal Anna szinte öntudatlan bőséggel ömlő versei azt a múzsai megihletettséget tükrözik, melyet Horatius fejezett ki oly szépen Calliopét szólítva. A költészet az ő számára nem eszköz, hanem adottság, melyet alázatosan kell tudomásul vennie, s úgy művelnie, mint ahogy a mesterember gyakorolja mesterségét. Kerényi Károly, a kor okortudományának, illetve az antik eszmény korszerűsítésének egyik legnagyobb alakja hozta a köztudatba azt a gondolatot, hogy a költészet megjelölése görögül „poieszisz” = készítés. Hajnal Anna tudomásul veszi az adott világ keserű tényeit, a gazdasági világválság egzisztenciális következményeit, ugyanakkor öntudattal őrzi kiválasztottságának büszke érzését (és ebben is az antik költő örököse). Annak a római költőiségnek egyenesági letéteményese, amely szüntelen kapcsolatot tartott a felsőbb hatalmakkal, s mivel tudta, hogy körülötte megromlott a világ, igyekezett a maradandónak vélt örök emberi értékek őrzője és kifejezője lenni. A „felkent”-ségnek, kiválasztottságnak eufóriássá csigázott érzésében ki mert és ki tudott mondani olyan érzéseket,

amelyeket nő ritkán szokott kimondani. A költészet története során a nőköltőkre egyre inkább a „szemérmes”, „tartózkodó” megjelölés illett. Hajnal Anna maga is utal erre:

Jaj, de furcsa helyzet,
hogy egy lánypoéta
karcsu tollán lángragyúljon
ez a régi séma,
de kivált, hogy szeretőm
olyan igen édes,
szebb akár egy pávamadár,
s éppen olyan kényes.

Ingó szép kegyelmét
meg szeretném nyerni.
(*Szemtelen vers*)

Nemcsak érzelmeinek kendőzetlen feltárással válik Sapphó örökösévé, hanem azzal is, hogy téren és időn kívül, a lét egyetemébe olvadva keresi és véli megtalálni boldogságát (*Mint a felhők odatenn*).

Azok az antik hatások, melyek az adott valóság ellenhatásaként jelentek meg a harmincas évek kezdetén induló fiatal lírikusok verseiben, akkor váltak tudatossá, akkor nyerték el elméleti igazolásukat, amikor többen is találkoztak Kerényi Károly ihletésével. Kerényi már 1930-ban, a Budapesti Filológiai Társaságban elmondott beszédében figyelmeztetett arra, hogy a filológia mint tudomány és a humanizmus-kutatás „a nemzet múltja megismerésének segítője, a humanitásezszmény ápolója. Ezért le kell mondania a szellemtörténetről.” Ő maga is szép példáját adta tudósi függetlenségének és bátorságának, amikor ugyanitt Balázs Béla *Der unmögliche Mensch* című könyvére hivatkozott, melyre hallgatóinak kis csoportja hívta fel figyelmét. Közülük verbuválódnak majd az antikvitás újraélesztésének és korszerűsítésének leglelkesebb munkásai, például Trencsényi-Waldapfel Imre, aki maga is költőként kezdte pályáját, a Népszavában írt verseket, majd főként Kerényi ösztönzésére és hatására kezdett rendszeresen fordítani.

Említett beszédében Kerényi Károly arra is utalt, hogy a klasszika-filológiával szemben támasztott fő követelmény az, hogy az antik világ valóságából és a jelen hangulatából, kultúrájából, vágyaiból teremtsen szintézist. S mintha csak példát akart volna szolgáltatni ennek lehetőségére, egyik legszebb tanulmányában Vergiliust idézte, „a megváltó ezredik év költőjét”, aki a maga háborúktól és ellenségeskedésektől terhes korában is ki tudta küzdeni a lélek békéjét, és a költészet, általában a művészetek által sugallt és megvalósított szellemi függetlenség paradigmáját igyekezett megteremteni. Ez a nevezetes tanulmány mintegy igazolta azokat a tétova, sokszor öntudatlan, Berzsenyi, Vörösmarty és Füst Milán példájával színezett költői törekvéseket, melyek a harmincas évek legelejének ifjú lírikusainál jelentkeztek.

Kerényi Károly elsősorban a római irodalom szellemiségét igyekezett életre kelteni. Főként azért, mert ebben a különböző művészeti ágak szintetizálásának lehetőségét pregnánsabbnak érezte, mint a görögben. A „latin szellem” ugyanis megtermékenyült a görögtől, de ugyanakkor mélységesen tudatában volt primitív múltjának is, büszkén és öntudatosan ápolta és őrizte azokat a gyökereket, melyek a messzi múltba ágaztak. Ezen a ponton Kerényi elképzelése találkozott Bartókéval és mindenekelőtt Kodályéval, akik a magyar népkultúra ősi gyökereit igyekeztek életre kelteni, s általa megtermékenyíteni az új kultúrát. A humanizmuskutatás sajátosan új és korszerű értelmet nyert e primitív őseredet hangsúlyozásával. Az *Apolló* programjában épp úgy ott érezzük e ketősséget, mint az *Argonautákban*. Az Apolló feladatát, célját így fogalmazták meg szerkesztői: „Célja hármas, a klasszikus antikvitás szolgálata, a magyar antikvitás kutatása és a közép-európai összehasonlító szellemtudományok megindítása”. A dionüszoszi fékezhetetlen vadsággal szemben azonban mindvégig a művészet apollói vonását, a megbékélés és a szellemi tisztaság eszményét hangsúlyoz-

ták írói. Azt az aranykori ideált próbálták visszaálmódni, mely Vergilius sokat emlegetett *Negyedik eclogájában* fejeződik ki nyíltan: a barbársággal és a sok szenvedést hozó háborúkkal szemben az eljövendő isteni gyermeket ünnepli ebben a költő, s a béke nagy korszakának beköszöntését hirdeti váteszi elkötelezettséggel. (Az eclogát Trencsényi-Waldapfel Imre fordításában közölte az Apolló.) A megromlott világ – ez Kerényi tanulmányainak visszatérő gondolata – nem adhat boldogságot, megnyugvást az embernek. Az aranykort azonban mégis megsejthetjük a jövendő méhében, már készülődik, csak érzékenyen kell figyelnünk jeladásait.

Kerényi Károly környezetében jónéhány fiatal, pályakezdő filológus és költő gyűlt össze, hatása azonban – részben a Pázmány Péter Tudományegyetemen péntek délutánonként megtartott órái révén – az értelmiség széles rétegeibe is kisugárzott. „Azoknak az esztendőknek levegője – írja Devecseri Gábor – egyre nyomasztóbbá vált. Kerényi pénteki órái jelképesen éppúgy a frissebb levegőt őrizték, mint Kútvölgyi úti lakásának kertjében ókortudós köre, a *Stemma*, vagy mint valóságos kirándulásai, egyre bővülő tanítványi körével a budai vagy a pilisi hegyekben. Amúgyis szenvedélyesen szeretett tárgyunkat, az ókortudományt, az ő örökösen fehéren izzó, munkás és alapos lelkesedése világította azzá, ami. Aki az ő vallástörténeti, ókori irodalmat és jelenkori életet a költészet varázsával összekötő, mindig friss, mindig izgalmas mondanivalójú kollégiumát akár egyetlen félében át hallgatta is, az annak a tárgynak, a klasszika-filológiának, amelyet foglyul ejteni áhított és vélt, végképp foglya maradt.”

E kör jóvoltából irányult a szélesebb irodalmi közvélemény figyelme az újra felfedezett Horatiusra – 1935-ben jelent meg s keltett széles körű kritikai visszhangot a *Horatius noster* című gyűjtemény – innen merített impulzusokat Devecseri Gábor Catullus fordításához (valószínűleg a Catullus lírájával való rendszeres foglalkozás közben vált ekkorra költészetének központi motívumává a test és a hús képe), s Kerényi inspirációját sejtethetjük Hajnal Anna *Himnuszok és énekek* kötetének címválasztásában és jónéhány vers hangulatában.

A *Horatius noster* bevezetője szerint az antik lírikus költészete rejti a kései századok számára a sziget mítoszát. Ez látomásszerű tudomás arról, hogy a tisztaságnak, boldogságnak, az aranykori érzéseknek a kozmoszon belül is helyük van. Sőt, ez az igazi kozmosz! A világ mindenütt másutt mállik, széthullik, vesztébe táncol. Horatius sziget-kultusza ezzel szemben a megromlott valósággal való szembe fordulás költői attitűdjének példája lehet, sajátos világteremtés nagyszerű gesztusát kínálja például utókorának. (Hasonló gondolat Németh Lászlónál is felvillan, aki szerint „a görögség teremtő állapot, mely bátorságot ad a magunk vallásosságának kifejezésére és a teremtésre.”)

A *Horatius noster* bevezetésében kifejtett elvek folytatásaképp alapította Kerényi Károly a *Szigetet*, mely – szerkesztője szerint – „nem a visszavonulás pontja, hanem a betörésé”. E jelképes betörés nem a szellemi élet átformálásának jelszavával történt, hanem a szaktudományok új és új területekre történő kisugárzásától várta és remélte a magyar „szellemtudományosság” fejlődését és ezzel párhuzamosan a szellemi élet légkörének és a művészi ideáloknak tisztulását. A „sziget” – Horatius tizenhatodik epoduszában szerepel a „Boldogok szigete” – meghódítása nem ellenkezések és viták nélkül történt. Legszellemesebben talán Németh Andor világította meg e magatartás korlátait: „Az új nemzedék a diktatúra légkörében nőtt fel. Társadalmi kifakadásai politikai élményszótár híján papiroszűkek, olvasmányaik szókinccsével kénytelenek kifejezni azokat az indulatokat, melyekre az eleven nyelv nem visszhangzik.” S akit nem bűvölt el a messzeségben felfénylő aranykor igézete, maga is érezte, hogy e merészen újraálmódott bukolika nem lehet méltó válasz a kor kihívására:

Hétágu sípval, no őrült fuvalás,
dalolj, enyelegj, álmodozz, henyélj,
verje fel ligetek csendjét kacagás,
ott várd, míg múlik, ha múlik az éj!

(De mit mondasz a zordon Kérdezőnek,
majd számot adnod hogyha kellene?)
– Én tanúja voltam ennek az időnek,
és nem tehettem semmit ellene.

(Rónai Mihály András; *Nagy idők tanúja*)

Az akkor még gyermekifjú Devecseri Gábor 1936-ban jelentette meg *A mulatságos tenger* című kötetét. Ekkoriban a latin világosság, áttekinthetőség volt egyik ideálja. Ő maga kötete egyik legjellemzőbb, mintegy ekkori magatartását és szemléletét összefoglaló versének a *Mélységet* érezte. *A hasfelmetszés előnye*iben is visszatér ennek értelmezéséhez. Idézi itt a vers első két sorát:

Folyó partján ülnék, hol a víz csillogva kéklik. –
Mély lenne, de én lelátnék egész a fenékig.

„Szerettem volna a világot áttekinthetővé tenni” – kommentálja e sorokat. Ekkoriban különösen két antik költő foglalkoztatta: Horatius és Pindaros. Horatiust követte abban, hogy sajátos munkamódszerrel készítette verseit, kész sorok, mondatok rendeződtek verssé képzetében, s az ihlet spontaneitását tudatosan vállalta, hogy az ő műsája is „gyalogjáró” legyen, mint hajdan a római lírikusé. Elcsevegett az élet dolgairól, ebben is Horatius *sermo*-műfaja volt a példája. Az antikokhoz hasonlóan értelmezte a folytonosság eszményét: nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba, azaz: a világon minden változik, s a költő legfontosabb feladata, hogy a tűnékeny valóságot igyekezzék legalább egy pillanatig megragadni, mintegy megállítva az időt.

1937-ben fiatal költők és műfordítók alapították az *Argonauták* című folyóiratot. Szerkesztői Hajnal Anna és Trencsényi-Waldapfel Imre voltak. Részint azok a költők támogatták verseikkel, akik a *Horatius noster* megjelenése után egyre nagyobb kedvet éreztek az antikból való fordításra (Radnóti Miklós, Vas István), részben pedig azok, akiknek lírájában eddig is fel-feltűntek antik reminiscenciák (Devecseri, Hajnal Anna, Takáts Gyula). Az Argonauták köre az antik műfajok feltámasztásával igyekezett bizonyítani azt a gondolatot, melyet Honti János így fogalmazott meg *A Sziget kelta mítoszáról* írt tanulmányában: „A horatiusi sziget örök aranykort, örök boldogságot ígér. De mégis – vates hirdeti – kemény, nagy elhatározást követelő szavakkal. Ünnepeyes, nagy esküt is követel, hűségesküt a szigeti gondolatnak, amelynek vonakodást kell leküzdenie, ártalmatlanná tennie. A boldogok szigetének ez a koncepciója a maga prófétai élményének hatalmas aktivitásában, valóban nem menekülés, hanem alkotó, hódító program, mely nem a visszavonulás pontja, hanem a betörésé”.

A lap élén, mintegy programja összegzéseképp Hajnal Anna *Tavaszi himnusza* állt. Az antikok himnusz-költészete iránt megkülönböztetett érdeklődés nyilvánult meg ebben a néhány esztendőben. Nemcsak Hajnal Anna írta a magáét; Devecseri Gábor is 1938-ban kezdte fordítani a *Homéroszi himnuszok* című gyűjteményt. A műfaj feltámasztása maga is paradox életérzést sugall: az antikvitásban minden valószínűség szerint az eposzok előadási alkalmával, bevezetésként hangzottak el, s ha hihetünk Devecseri egy későbbi, nagyon szellemes megfigyelésének, a rhapszódoszok énekmondása előtt azért szóltak nyomatékosan az istenvilág lassan ködbevesző alakjairól, mert a bennük való hit megcsappant már. Hajnal Anna alighanem tudatosan utalt vissza a műfaj legkezdetihez, a kultikus szertartásokhoz, melyeket kardalok és kórusok kísérték, jelenítettek meg. A hangnak és a formának sikerült találkozása a *Tavaszi himnusz*, mely – mint a költő többi ilyen jellegű alkotása – romantikus tradíciót is követ, hisz a hétköznapi létezférából kiszakadva a szépség és a boldogság megtalálásának örömét zengi, s azt a hitet, hogy az eszményített életérzés a földi valóság eszközeivel is kiküzdhető. Módszerét ilyesformán nemcsak a mitológiai elemekkel átszőtt homéroszi himnuszok példája termékenyítette meg, hanem Shelleyé is, aki az értelemhez írott himnuszában mintegy ötvözte a hagyományt és a romantikus élet-szemléletet.

A boldog „szellem” énekei e himnuszok. Erről a földi élet fölé emelkedő, de való-

ságos lénnyé változtatható (álmodható) szellemiségről Kerényi Károly írt abban a levelében, melyet Németh Lászlóhoz intézett a *Válaszban*. Ebben fogalmazza meg azt a nagyon fontos, akkor időszerű felismerését, hogy e tiszta szellemiség jegyében töretlenül kell vállalni az élet vitalitását, „lendületét”. „A Szellem felelőssége a Szellem lényegében bennefoglaltatik – írja a többi között. – Felelős a Szellem azért, hogy önmaga szerint: tisztasága szerint, töretlen lendülete szerint működjek. Ezt vagy megteszi boldogan, az *elem* boldogságával, azzal, ami az elementáris lények tulajdona; vagy feladja önmagát. A boldogtalan Szellem, amely apollóni farkasságát és hatványát kámzsa alá dugta – Szellem-e még?”

A fiatal lírikusokra Kerényinek az a fölismerése gyakorolt elhatározó befolyást, hogy a görög eszményeket nem utánozni, nem szolgai módon másolni kell, s azokat nem lehet mimézissel életelvvé, világkormányzó tudattá tenni. Meg és át kell élni mindazt, amit a kor emberének nyújthat. A görögség kultikus tiszteletvilágában ezért is állt egymás mellett, egymás kiegészítőjeként Apollón és Déméter alakja, összekapcsolva szellemvilágát a földével. Ahol e virtuális szellemiség találkozik a földdel, a valóságos élettel, ott létezik a „sziget”, mely „van, függetlenül az embertől, aki belétalál, ősrégi mithosza feléje forduló vágyaknak, lehetőség, amely vagy megvalósult közöttünk is, vagy nem. De ha megvalósult, akkor erőforrás, és akkor a belőle áradó erők utat keresnek.” Ezt az erőt az ember is felfoghatja és a maga javára hasznosíthatja. Legalábbis erre figyelmeztetett Honti János az Argonauták első számában megjelent tanulmányában. A mítoszt – írja a többi között – nem kell átélni, „csak célpontot ad”. A modern kor embere az izlandi norvég telepések mintájára a mítikus képzetekből „tetterőt és cselekvést meríthet”. Ez az ösképzet ugyancsak megérintette Hajnal Annát, korai verseiben legalábbis fontos, visszatérő motívum a hullámozó tenger és a víz mozgásának látványa. (*Nyári nap, Mint a vágyódó víz, Forrás mellett.*) A csörgedező forrás mellett a békére áhitozó, a világ zajából kiszakadni vágyó ember képe kedvelt témája volt az antikvitásnak is. Hajnal Anna lírájában azonban önmaga ellentétét is hordozza az idilli kép:

Domboru árvizek,
jaj, de messze sodortak,
többé sose hoznak
kerted alá árvizek.

— — — — —
Mi fölöttünk, kedvesem,
kakukok kiáltottak,
szárnyaikkal csapdostak,
könnyű volt a szerelem.

Nem találsz,
Ne is keress, nem találsz,
idegen madarak
szárnyaikkal takarnak!

Fiaik,
jaj, csipogó fiaik,
sírásomat elfedik
sírásukkal elfedik.

(*Strófák*)

Hajnal Anna költészetének különös varázst, érzéki lebegést kölcsönöz a dallamra való hagyatkozás. Radnóti Miklós figyelt fel rá, milyen magától értetődő természetességgel kezeli a formákat: lírájának az az egyik megkülönböztető vonása, hogy nemcsak képeiben idézi vissza az antikvitást, hanem a „hullám”-ot, a vers belső lebegését, a spontán feltörő „képlet”-et is isteni adománynak érzi, s tudatosan hangoztatja is ilyen irányú megihletettségét:

Megfoghatatlan a dal, amely lelkemben ébred,
csoda és égi jel, jön mint a szökő ár, átsap
napjaimon s elborít az
isteni hullám, a dallam.

(Mit áldozzak neked?)

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy teljes mértékben követőjévé vált volna Kerényi-nek, s megvalósította volna a virtuális szigetre való kihajózás ábrándképét. Alapvetően tragikus hangoltságú lírikus, aki mélyen átélte a világ romlottságát és a nemes emberi érzések beszennyeződését. Mi sem állt tőle messzebb, mint a cinikus horatiusi belenyugvás. A „himnuszok” és „énekek” fennsége világába is belopja személyes sorsának, kiszolgáltatottságának látomásos jelzéseit. Bár érdeklődését és költői formálását termékenyen hatotta át az antikvitás megújuló kultusza, sosem válik személytelenné, uralkodó eleme marad a tépelődés és a fájdalom érzése. Az antik költő többnyire szerepet is vállalt, s a tudatosan vallott személyességnek kevés olyan példáját mutatja az ókori líra, mint Horatiusét, aki gőgösen jelentette ki, hogy ő honosította meg római földön a görög formát. A harmincas évek kezdetétől antikizáló magyar költő ellenben szinte sosem jut el az általánosítás fokáig: a najádok és az erdei istenek egy magányos, kiszolgáltatott ember körül kergetőznek, kinek életérzését szomorúan fátyolozza el egzisztenciális bizonytalanságának tragikussá hangolt érzése. A kiválasztottság gőgös és büszke tudata talán nem is annyira az antikvitás példája nyomán szüremkedett verseikbe, mint Stefan George nyomán, kinek alakját Kerényi Károly is, Hamvas Béla is gyakran igyekezett követendővé tenni. Hajnal Anna felszámolná és átfolyatná magán a megtalált antik eszményt, hirdetné a költői kiválasztottság váteszi eszményét, első korszakának verseiben azonban majdnem mindig kitapinthatjuk, amint az adott kor kiábrándult, illúziók nélküli valósága utána nyúl, visszavonja körébe, s „holdtól fehérlő álmaiba belehördül a szörnyű való”.

A *Sziget* köre a tudomány és a művészet találkozásától remélte a magyar kultúra megújulását. Az *Argonauták* köré csoportosult ifjú írók felismerték, hogy orgánuk nem lehet „a tiszta lét kifejezési helye”, azt remélték az antik eszmény újjáélesztésétől, hogy a felidézett humanizmus átjárja majd az emberi lét közegét, és megnemesíti az életet. A humanizmust nem elvont kategóriaként értelmezték, hanem a magyar művészettörténet múltjába visszanyúlva példákkal igazolták, hogy a régi magyar humanisták sorsvállaló gesztussal fordultak az irodalomhoz, s azt akarták megszentelten, érintetlenül hagyományozni utódaikra.

A *fordító naplója* című írásában mondja el Vas István, milyen termékenynek bizonyult az a kapcsolat, mely Radnóti Miklóst és őt Trencsényi-Waldapfel Imréhez fűzte. „A latin fordítás metrikai dilemmáinak még akkor sem ébredtem kellőképpen tudatára – írja –, amikor már latin költőket fordítottam, amit egyébként Trencsényi-Waldapfel Imrének köszönhetek. A *Horatius nosterről* írt cikkem után barátkoztunk össze. Kedvet és önbizalmat a latin fordításhoz ő ébresztett bennem, s mint ismeretes, Radnótiban is. Akkor persze nem láttam annyira fontosnak ezt a szerepét... de ma már jobban tudom, mennyi megértésre volt szükség, mennyire egy híron kellett pendülnie velünk ahhoz, hogy az ő vezetésével teljes gyanútlanossággal bemerészkedtünk ebbe a rezervátumba... A latin nyelv áhítatában léptem be oda: a két első Vergilius-ecloga sikerültebb fordításaim közé tartozott, s már természetesen találtam, hogy ebben a szent ligetben másképpen kell szólnunk... Waldapfel metrikailag sem tanári mértékkel mérte kísérleteinket, elevenen élt benne Fazekas hexameteireinek és Édes Gergely fordításainak lazító hatása.”

A Vas István által fordított *I. ecloga* a pusztítás és az idilli békeesség mesteri szembeállítás. Az otthonából elűzött pásztor alakjában a fordító joggal sejthette a maga előképét. A költő is, mint a hajdani pásztor, csengve várná, remélné a baráti szót, az otthon melegét:

Még csak az este maradj velem, itt nálam lepihenhetsz,
Zöld levelekből, nézd, im itt van az ágy, itt van az alma.
Van puha gesztenye itt, van sajtom is elegendő,
Nézd a közelben hogy gomolyog föl a füst a tanyákról,
És a tanyákra a hegyekből szállnak alá nagyobb árnyak.

Radnóti Miklós Tibullus hatalmas háborúellenes költeményét, a *Detestatio belli*-t tolmácsolta magyarul, éreztetve benne a kor magyar költőjének vallomását is:

Ó, ki találta fel a rettentő fegyvereket rég?
Mily fene vasból vert marcona vad lehetett!
Akkor kezdte a harcot a békés emberiség itt,
Akkor lelt rövidebb útra a szörnyű halál.

Érdemes megjegyeznünk, hogy az *Argonauták* számára József Attila is készült tanulmányt írni Csokonai egyik versének ritmusáról, ennek közléséről azonban Ignotus Pál lebeszélte. Ez a cikk – legalábbis ennek első része – *Ütem és fogalom* címmel jelent meg a *Szép Szóban*. A tanulmányt – amint Trencsényi-Waldapfel Imrétől tudjuk – az *Argonauták* felkérésére írta, pontosabban: kezdte írni. Csokonai *Egy tuli-pánthoz* című versének ritmusáról szól, s vitába száll benne az úgynevezett „dallam-olvasó élv”-vel. Terve az volt, hogy Csokonainál és a kor költészetében felmutatja a ritkábban használt időmértékes formákat, melyekről az Ady-vers hatása alól szabadulni alig tudó verstan képviselői megfélemedtek.

Az *Argonauták* körében merült fel egy költői béke-antológia összeállításának nagyszabású terve. Ennek első állomásaképp állították össze a lap költő-munkatársai Vergilius eclogáinak kétnyelvű gyűjteményét, a *Pásztori magyar Vergiliust*. A szerkesztő ösztönzésére Radnóti Miklós a IX. ecloga fordítását vállalta. Amikor a költő 1943-ban megjelentette *Orpheus nyomában* című kötetét, utószavában – a gyűjteményben szereplő Tibullus- és Vergilius-vers születésének magyarázatául is – a következőket írta: „E kis könyv darabjai közül néhány még alkalmi fordítás is ráadásul, író társak buzdítására készült, egy-egy antológiába vagy előadásra. Az alkalom nagy ihlető, s a társak is tudják, hogy kit mire buzdítanak. Halász Gáborra, Cs. Szabó Lászlóra és Trencsényi-Waldapfel Imrere gondolok elsősorban, s nekik mondok itt köszönetet.” Ugyanitt idézi Vergilius Lycidasának szavait: „Dallama már a fülemben motoz, szavait keresem még”, mintegy a modern Orpheusok egymásra találásának mottójaként. Valójában az ő fülemben is rég ott motoztak a vergiliusi szavak, lelkében visszhangzott a vergiliusi életérzés. A *Járkálj csak, halálraitélt*-ben jócskán feltűnnek idilli életérzésről árulkodó versek, s ha első köteteinek hasonló íhletésű költeményeinek mintája – mint erre Trencsényi-Waldapfel Imre figyelmeztet – inkább Francis Jammes lehetett, ezekben az új versekben már szervesen egyesül idill és tragédia. Amikor hát Vergilius eclogájával találkozott, a fordítás munkája közben a saját költészetének, gondolkodásmódjának eddig jórészt rejtett lehetőségei szabadultak fel: „amivel Radnótit Vergilius IX. eclogája megajándékozta, költői pályájának eleve elrendelt irányába esett, a latin hexameterek lüktetéséből is saját szíverésének az ütemét hallgathatta ki”.

A fordítás elkészülte után Radnóti hamarosan maga is megírja *Első eklogáját*, melyben a Pásztor és a Költő beszélgetnek, s szavaik mögött – mint erre a vers ki-pontozott mottója utal – Vergilius *Georgikon*-jának e sokat mondó sorai sejlenek föl:

Itt, hol bűn az erény, harcok dúlják a világot,
oly sok alakban lép fel a vétek, nem becsülik meg
már az ekét, gaz nő, mert elhajtják a parasztot,
s vincellérkésből gyilkos kardot köszörülnek. (25.)

Az *Első eklogában* felvillan már az a gondolat, mely a *Másodikban* is jelen van, s átszövi utolsó korszakának líráját: a költő nem tehet mást „e szörnyű világ”-ban, mint hogy ír. „Írok, mit is tehetnék?” – mondja a *Második ekloga* költője. Ugyanez az elhatározás – a haláltudat elszánt döbbenetében – így fogalmazódik meg az *Elsőben*:

Írok azért, s úgy élek e kerge világ közepén, mint
ott az a tölgy él; tudja, kívágják, s rajta fejezlik
bár a kereszt, mely jelzi, hogy arra fog irtani holnap
már a favágó, – várja, de addig is új levelet hajt.

A „keret” kétségtelenül vergiliusi, mint ahogy Radnóti kiadatlan *Naplójának* is vannak olyan, már a munkatáborban kelt részletei, melyekben „vergiliusi kép”-ről szól. Az antik keretben és a hexameterben azonban a második világháború tudatosan a halálba néző, sorsát vállaló művész magatartását fogalmazza meg, előképet is teremtve magának Garcia Lorca alakjában. Radnóti költészetének egyik félelmetes újdonsága ahogy az idilli békesség képeire rárétegyi a közlgő halál fenyegető árnyait. Az *Alkonyi elégiában*:

Fodrozó füst az ákácok sora,
a hallgató sötét rájuk hajolt,
előgurul és tétován megáll
föltartott ujjamon a lomha hold.

Esti béke, téged köszöntelek,
az úton nehéz napom pora száll;
lassú szívemben ilyenkor lágyan
szendereg a folyton készülő halál.

Ez a baljós sejtelmesség, az elmúlásra való nyitottság nemcsak az ő költészetét jellemzi. Ugyanezzel a tétova életérzéssel vívódik Vas István is: *Istenek* című versében tudatosan utal vissza az antikvitasztereotip költői fordulataira, ám költeményének félelmetes időszerűséget kölcsönöz az idill elsötétülésének hiteles rajza:

Köröskörül a táj finom
Titkos zenéje elakad.
A pontos indulat keres
Nehéz, sötétlő szavakat.
A nimfa fázik, menekül,
Alkonyi pára, színezüst,
Elrejtí lenge lábnyomát
Fekete ének, őszi füst.

Az antikvitással tudatosan, hivatásszerűen foglalkozó Devecseri Gábor lírájába ekkor hatolnak be a filozófiai elemek. *Barátaimhoz* (1939) című kötetének több költeménye is jelzi, hogy rendszeresen foglalkoztatta Hérakleitosz töredékesen fennmaradt gondolatvilága. Az ókori filozófus egyik alapvető gondolata, hogy a világ dolgában nincsen állandóság, a jelenségek szüntelen harcban állanak egymással. „Háború mindennek atyja – írja egyik töredékében –, és mindennek királya. És egyeseket istenekké tett meg, másokat emberekké, egyeseket rabszolgákká tett, másokat szabadokká. A változás, a harc építő és romboló kettőssége meghatározó gondolata a *Barátaimhoz*-nak. Semmi sem állandó, vallja a költő, az almafa sem tudja megőrizni szépségét (*Sírató*). A télbe forduló természet alig hallható hangon kegyelemért könyörög. Bárhol szemlélődjek is a költő, mindenütt a romlás, a vég keserű képei jelennek föl:

Körülnéztem. Betűk nélkül tudom már:
minden a rosszba torkollik a végén.
a változás a tarka dolgok romján
romjelölteket épít fel serényen.

(Körülnéztem)

A *Tanító-vers*ben ugyancsak antik reminiszcenciák – és formavilág – segítségével ábrázolja a végkor képét:

Hiába szedtem annyi bűvös
szereket,
elszenderedtem, fuvolám is
berekedt.

Csak gyenge húr, ami még bennem
ciripel.
Mennyországért sir, de az ördög
viszi el.

Orpheusz képe aktualizálódik itt, de egy modern dalnoké, aki hisz még valamelyest hangszere és éneke erejében, de azt is tudja, hogy az alvilági hatalmak végül mégis erősebbek és könyörtelenebbek nála. A „sétáló boldog sziget” igézete még él benne, de „... rettegő part közelében – félelmek és szörnyek vizében”.

Az archaikus görög költészet, az antikvitásnak az évszázadokon és évezredekken átsugárzó humánus szelleme, fénylő tisztasága ekkor már az emberi megmaradás jelképévé vált a fiatalok számára. A *Homéroszi himnuszok* második kötetét köszöntve Bóka László fogalmazta meg ezt a gondolatot emelkedett szépséggel: „Válság? Új világ? Régi világ? Korszakváltás? Hogy elvesztik a szavak riasztó érzelmüket, ha kiöblítjük őket szájunkból a homéroszi himnuszok verssoraival! A pusztulás ellen az örökkévalóság fegyvereivel lehet csak küzdeni. Korszakváltás? A nyugati kultúra pusztulása? Új világ születése? Egy év alatt, tíz év alatt, ötven év alatt?”

Szörnyű esztendőt támasztott akkor a mindent
tápláló földön, rettentőt: a gabonának
szép koszorús Demetért, elrejtette vetését;
görbe ekéket hasztalanul vonszoltak az ökrök,
hasztalanul hullt földre az árpavetés, a fehérítő...

Az archaikus görög költészet még él. Nyugodtan várom a nyugat-európai kultúra pusztulását, s bizton tekintek sírom éjjelébe...”

1940-ben a német csapatok elfoglalták Rotterdam városát, a nagy humanista, Erasmus szülőhelyét. Ezen a napon írta szonettjét az *Új Idők* számára Trencsényi-Waldapfel Imre:

Fölverte már a földet a barbár hallali,
És nőtt az ős sötétség, mint ólmos áradat.
Szegény elagott mester mellett más nem maradt,
Csak hű íródeákja, a Boldog Rajnai.

„Császárok és királyok, pápák és püspökök, –
A Sókratest s a Krisztust mutattam föl nekik,
Emberség és igazság, hogy megteremjen itt,
Mint rózsza gyöngye szirma, rontó tövis között.

Hazám, Európa, pusztul e gyilkos harci lázban,
S más senki meg se hallja – Jézus, ki bűne, vétke?! –
Finom latin beszédem, s ez minden fegyverem...”

Még felsóhajt utólszor a rotterdami házban
Mint anyja szokta régen – szegény esett cselédke –
A durva, de tejszagú csendben: „En édes Istenem . . .”

A lap nem merte közölni a verset. Így ez egy évvel később Trencsényi-Waldapfel Imre *Erasmus és magyar barátai* című könyve mottójaként jelent meg Desiderius Desiderii alnéven (jó alkalmat adva néhány filológusnak, hogy a költemény szerzőjét kutassák). Hogy a könyv végül is aktuális tett volt: a barbár Európával igyekeztet szembeszegezni a humánus hajdani példáját, azt legérzékenyebben a Magyar Szemle recenziójának szerzője (Eckhardt Sándor) ismerte föl: „A kis kötet időszerű tett is egyúttal: az Értelme primátusának és az európai békének egyik legfőbb hirdetőjét és magyar tanítványait állítja elénk a mai, szellemtől elfordult korban”.

Az *Erasmus és magyar barátai* az antikvitás- és a humanizmus-kutatás vonatkozásában is jónéhány fontos fölismerést hozott. Szerzője azonban talán ennél is fontosabbnak érezte Erasmus tanításának időszerűségét. Nem véletlenül írja nyomatékosítva előszavában: „A humanitas Erasmiana nemcsak irodalmat teremt, hanem életet alakít”. Bátorság kellett ahhoz, hogy a tanulmány szerzője Erasmus háborúellenességének gondolatát állítsa elemzése középpontjába. Erasmus jogtalanok és erkölcsstelenek bélyegezte a háborút. Nem elvtelen kvietizmusból, hiszen a védekező hadviselést abban az esetben jogosnak nevezte, ha semmiféle erőfeszítés árán nem jöhet létre megegyezés a támadó és a megtámadott között. A racionális és heroikus magatartás összeegyeztetésének kísérletét, amit Erasmus szemlélete képvisel, félelmetesen időszerűnek érezhette az a kor, amely Európa népeinek kétségbeesett, heroikus önvédelmi harcának részese volt.

1940. november 19-én jegyezte fel Naplójába Radnóti a következő sorokat: „A futóárkok, a gépfegyverállások és a harckocsi-csapdák helyét jelöljük meg a térkép-vázlaton . . . Az árkokon, csapdákon már keresztülszántottak a parasztok, az aknák gödreiben tócsa csillog. Körül ökrök vonják az ekét. Vergiliusi kép . . .” Naplója tanúsága szerint 1941. április 27-én fejezte be *Második eklogáját*. „A repülő és a költő beszélgetnek – írja. – Hogy viszonylik az elsőhöz? [Vas] Pistának tetszett, nem tartja gyöngébbnek. A nibelung és az alexandrin párosítása hanghatásban teljességgel a disztichonra emlékeztet, s a végén az alexandrint is nibelungival cseréltem ki, fokozza az ünnepélyességet, a rímek is tragikusan játékosak – ki veszi észre?”

A *Második ekloga* tragikus történelmi háttérét Trencsényi-Waldapfel Imre részletesen elemzi. A költemény csak párbeszédes formájában emlékeztet a vergiliusi előzményekre. Vergiliusi azonban az a mód, ahogy a békét és a háborút szembeállítja egymással, s az antik előzményekre utal a két szereplő komótosan pergő párbeszéde is. A költő kiszolgáltatottságát csak az óvón és védőn köréje rajzolt idő enyhíti valamelyest. Az idő védelmébe húzódó és onnan figyelmező lélek képe archetipusa az emberi tapasztalás történetének. Aki azonban e korban figyelte a történelem alakváltozatait, nemcsak az idillt ábrázolta, hanem a pusztulásról is számot kellett adnia. Ilyen kettős tapasztalás nemcsak Radnótinál tűnik fel gyakran, hanem Hajnal Annánál is például *A csiga, a teknősbéka és én* című versben.

A háború alatti magyar líra jellegzetes jelensége a kérdező forma. A módszer gyökerei a filozófiában rejlenek, hiszen a bölcselő is kérdve-kifejtve halad előre a megismerés folyamatában. Ez a lírai kérdőforma azonban nem vár választ, illetve az állításba belefoglalja a tagadást. „Élek még talán?” – veti fel a kérdést Hajnal Anna, s a választ ott találjuk Radnóti *Második eklogájában*: a Repülő kérdésére, ír-e róla, a Költő ezt feleli: „Ha élek. S ha lesz még majd kinek”. A költők kérdéseit átszövi a halál sejtelve, mely más akusztikát ad szavaiknak, az értelmezésnek, és az olvasatnak több lehetőségét rejtja magában. Amint Radnóti írja az *A la recherche*-ben:

Hol van az éj? az az éj már vissza se jő többé,
mert ami volt, annak más távlatot ad a halál már.

Ez a kérdőforma, illetve a válasz többértelműsége kölcsönöz sajátos feszültséget a *Nyolcadik eklogának*, a költő és a próféta párbeszédének (Őszösvetségi reminiszenciák korábban is felsejlenek Radnótinál, a többi között a *Lapszéli jegyzetek Habakuk prófétához* című versben; érdemes megjegyeznünk, hogy érdeklődését esetleg ugyancsak Trencsényi-Waldapfel Imre fordíthatta ilyen irányba, ő ugyanis ekkortájt fordította le Ezékiel *Kivonulásának* részleteit, melyben látnoki erővel sejlik föl a jövőendő templomának képe, azaz: jövőbe utaló mű ez is, mint ahogy a jövőt sejteti a *Nyolcadik ekloga* prófétájának gesztusa, aki botot metsz, s így indul a hosszú útra. Ez a bot – legalábbis a népmesékben – a földbe ültetve megfog, s virágzó világfává változik.)

Az antik keret és a józan, kietlen realitás az eklogák egyik alaprétege. A „hagymázás szépet álmódó” Hajnal Anna lírájában is feltűnik hasonló jellegzetesség. A verseiben felbukkanó kérdéseket ugyanúgy a halál jelenléte hitelesíti, mint Radnótiét. E kérdések nem a filozófuséi, hanem a közeg nélkül való, értelem nélkül élő ember lelkiállapotának híradásai:

Mi vagyok én? Elzárt edény,
mely szétrobban az ürességtől,
gazdámnak nem kellettem én
és elrakott keze ügyéből.

Mit várok még hasztalan?
lom lettem, megunt már a kamra,
kivet magából majd a rend
mely nem költ már a haszontalanra.
(*A magtalan szől*)

Az „edény” már-már áhítatos metaforája a Mária-himnuszokra utal vissza, illetve az őt idéző litániákra („ájtatosságnak jeles edénye”), amelyek a középkortól feltűnnek a költészet ihletőiként. A litániának az a formája, melyet manapság is mondanak a hívők, a negyedik századtól létezik. Az „ájtatosságnak jeles edénye” szimbólum az úgynevezett *Loretói litániában* található, melyet a 16. században terjesztett el Canisius Péter. Ezzel a régmúltba visszautaló, áhítatos képpel szemben ironikus értelme van az „új rend” kifejezésnek, mely vissza-visszatért a kor politikai szóhasználatában. Az éginek és a profánnak e kettőssége jelzi, hogy Hajnal Anna korábban vallott ideáljait is kikezdte a kor. Ennek bizonyossága *Ithaka* című verse, melyben deheroizálja a hajdani mítoszt, s ad absurdum vive azt próbálja igazolni, hogy nem adhat többé ideálokat. Odüsszeusz, a nagy utas is megért már a tűzhely mellé, lemondott magasztos álmairól. Ugyanezt kell tennie a kései hajósnak is, rá kell ébrednie arra, hogy a vágyott sziget az illúziók között létezik csupán. Hogy Hajnal Anna végképp elszakadóban van az aranykori mítoszoktól és elképzelésektől, magányában született versei közül a *Farkas* bizonyítja leginkább. Az állat képében olyan világirodalmi sztereotípiát léptet a költeménybe, mely a mesék világképe óta az ember magára hagyatottságának, rémületének kifejezője:

Oly elveszetten élek itt,
szobám hatodik emelet,
virággal boldog ablakom
feléd néz szűz kelet.

Ma éjjel álmodt láttam,
istenem, mit jelent?
– azóta nappalomban is
hófúvás kereng. –

Almomban jött a farkas,
– meredek kanyar –
a havas alkonyatban
a farkas mit akar?

Egy farkas jön utánam,
a kanyar meredek,
vöröses barna alkonyatban
állnak a rőt hegyek.

A farkas jön utánam,
jobbra egy havas vártorony,
csak a hó világít
az elhagyott soron.

A farkas jön utánam,
fagy van, fogam vacog,
szívemben s vad szívében
egy-egy csillag sajog.

A fiatal lírikusok verseiben vissza-visszasejlenek még az antik reminiscenciák. A tépett világ ellentétképp egy virtuális világban létező, hajdani boldogság képeit idézik:

A tiszta órák emlékei kéken
vonultak egyre át a messziségen
s a boldogok megittasodva jártak
tágas, örök mezőin a nyárnak.

(Rónay György: *Még egyszer Szárszón*)

Am az antik költészet képei elveszítik egyensúlyukat, zaklatottakká válnak, magához hasonítja őket a megromlott világ:

Folyók is medrükből kikelnek,
kigyóként fákra tekerednek,
szarvuk kinő a fellegeknek,
hegyeket halálig öklelnek,
erdőt szaggat a fuvalom –
hová levél, szép nyugalom?
(Zelk Zoltán: *Miért hallgatsz?*)

Az igézően szép, kiegyensúlyozott képek – és ez is találkozik az antikvitás szellemével – egyre inkább a jövőbe nyílnak. Ahogy nyilvánvalóvá lett, hogy a németek elvesztik a második világháborút, egyre többször sejlik föl ismét az antikvitás világképe, mint a megromlott, de a kibontakozás lehetőségét is magában hordó jelen ellenpárja. „A világot nem fogja megváltani más, csak az, ha visszatér hozzád, megtagadva mindent, ami a barbársághoz köti” – idézte *Irodalomtörténetének* mottójaként Renannak az Akropoliszon elmondott szavait Trencsényi-Waldapfel Imre. Egyre vonzóbban, távlatosabban merül fel az antik eszmény, melyre csak platóni módon emlékeznie kell ismerőjének. Ezt az emlékekben élő, a majdani aranykort sejtető képet villantja fel egyik utolsó versében, a *Razglednicák* második darabjában Radnóti Miklós a vizet fodrozó pásztorleány alakjában, s a felhőt ivó szelíd birkanyáj látványát idézve. Ez a halálból nőtt kép bizonyítja talán legékeesszólóbban az antik eszmény tartós voltát, azt a hitet, hogy minden emberi romlás végpontjában felsejlik a vágyott, s a jobb emberi adottságok világában élő, a földi életben is megvalósítható „boldogok szigete”.

ELMOZDULÁSOK — AVAGY AZ IRODALMI PÖRÖK TERMÉSZETE

Greza Ferenc és Sándor Iván könyve Németh Lászlóról

Gyors egymásutánban, egyetlen héten belül jelent meg újabb két könyv Németh Lászlóról – Greza Ferencé (*Németh László háborús korszaka 1938–1944*) és Sándor Iváné (*A Németh László-pör*). A könyveket nyilvánvalóan a véletlen állította egymás mellé: Greza 1982-ben zárta le kéziratát, s feltételezhető, ha másból nem, akkor a folyóiratbeli közlésekből, hogy Sándor Iván könyve is egy-két éve íródott. Ez a véletlen azonban most mégis lényegi jelenségekre hívja fel a figyelmet, s amennyire ezek a jelenlegi Németh László kutatás helyzetéhez kapcsolódnak, annyiban túl is mutatnak azon.

*

Az írói életművek utóéletének, az emlékezésnek és az aktualizálásnak számos módja van, s a magyar irodalom története alighanem valamennyit elő is tudná sorolni. Irodalmunk gyakorta volt politikai és közéleti csatározások színtere, az abból következő kizárólagosság aztán az írói hagyatékokat is körülvette. Egy-egy írói életút lezárulásakor irodalmi „pártok” és „ellenpártok” alakulnak, s egyből felvetődik az autentikusság kérdése is, harcok kezdődnek az egyedül érvényes szó kimondásának jogáért – legtöbbször aztán az a bizonyos szó nem mondódik ki... A helyzetet csak bonyolítja, hogy nálunk az irodalom története – kezdve az iskolai oktatástól – az erkölcsi példatár szerepét is betölti. Az írói életrajzok a nemzeti mitológia részeivé válnak, az irodalomórának az iskolákból végképp hiányzó etikai képzést is pótolniuk kell...

Az elmondottak talán nyilvánvalóvá teszik, hogy mennyi nehézséggel jár az irodalmi-irodalomtörténeti vitákban a történeti látásmód érvényesítése. Kétségtelen: az elmúlt fél évszázad társadalmi változásainak során számtalan – történelmi magyarázatokkal bíró – ellentmondásos jelenség halmozódott fel az irodalomban. Am az is kétségtelen, hogy a társadalmi kihívásokra adott írói válaszok között aligha akad egy is, amelyik a teljes érvényesség jegyében íródott volna le, s akkor még nem szönlünk az irodalmi és a társadalmi szféra különbözőségéről, az írói eszme társadalomban való érvényesítésének nehézségeiről. Az egyes korszakokban érvényesülő történeti meghatározottságok érthető módon az írói életművek alakulását is befolyásolták, s számunkra a meghatározottságok számbavétele; a *miért alakult úgy* kérdése legalább akkora fontossággal bír, mint a *kinek volt igaza* kérdésének egyébként jogos felvetése – márcsak azért is, mert ez utóbbi kérdés is csupán a teoretikus szinten felvetődő dilemmákat érinti, s legtöbbször figyelmen kívül hagyja az adott társadalmi feltételrendszert...

A folyton újjáélesztett vitákban gyakran találkozunk indokolatlan visszavetítésekkel, ezek aztán a valódi különbségeket is elfedik. Az irodalom mozgása azonban már régóta azt mutatja, hogy az évtizedek óta öröklődő, ám mesterségesen konstruált esztétikai (s nem csak esztétikai) ellentétpárokkal már nem lehet a modern magyar irodalom korszerű irodalmiságra és társadalmi, közösségi érdeklődésre alapozó programját jellemezni. Közben pedig maga az irodalom is az irodalmi örökség felé fordult. Erre következtethetünk az esszé és a tanulmány műfajának felértékelődéséből, s abból, hogy az irodalmi folyóiratokban egyre több irodalomtörténeti kérdésekkel kapcsolatos dokumentum- és vitaanyag lát napvilágot. Ez egyre nyilvánvalóbbá teszi, hogy a továbblépéshez a teljes irodalmi örökség elsajátítása szükséges. Mindez pedig megköveteli a mai irodalmi vitáink kialakulnak tűnő „szabályain” való túlélést: a vitákban ugyanis legtöbbször figyelmen kívül marad a vita valódi tárgya, még a megemlített témák, kérdések is csupán az indulatok megmutatásának ürügyeül

szolgálnak. Vitáink sajátos nyelve s előre sejtethető lefolyása belterjessé s lassanként a vélt vagy valódi táborok számára is érdektelenné formálja a nagy dirrel-durral indított csatározásokat, a tisztábban látásnak (mint a vita valódi céljának) mind kisebb az esélye.

Az említett jelenségek megfigyelhetők a Németh László művei körül zajló vitákban is – annál is inkább, mert ezen a területen is közel fél évszázad halmozódó indulataival, elfogultságaival kell számolnunk. A tisztánlátásra természetesen itt is szükség lenne: végleg le kellene számolni az elmúlt ötven év előítéleteivel, s az ezekből következő (de csak a valóban ezekből következő) igenekkel és nemekkel. S legalább ennyire fontos lenne, ha az unos-untalan emlegetett valamikori ítéletek helyett ennek az életműnek máig aktuális voltáról is szó esne.

Németh László gondolatainak aktualitásával az irodalomtörténeti publikációk növekvő sorát látva már Béládi Miklós is szembenézett. „Ha valóban megélenkülő figyelem vetül Németh László munkásságára, akkor semmiképp sem állíthatjuk, hogy ez az érdeklődés a véletlen műve, és csupán egyéni kutatói elhatározásokban kereshetjük az indítékot, kellett még valaminek lenni, ami az elmúlt esztendőök szellemi tájékozódását műveihez hajtotta” – írta egyik utolsó tanulmányában, s a feltett kérdésre a választ három pontban adta meg. Eszerint a nemzeti létérzés és azonosság, az erkölcsi értékrendszer és az irodalom feladatának, jövőjének kérdései foglalkoztatták Némethet, s ezek egyben „napjaink legidősebbnek vélhető gondjai, megoldásra váró problémái és aggasztó válságtünetei is”.

Béládi Miklós magyarázatához csupán annyit kell hozzátennünk, hogy a tanulmány megírása óta eltelt időben nem csupán irodalomtörténészek, hanem írók és a reform kérdésével foglalkozó gazdasági szakemberek is foglalkoztak Németh László műveivel. „Mi hát a teendő? – kérdi Esterházy Péter a *Kis Magyar Pornográfiában*, majd így folytatja: – először is tudni, amit Németh László következőképp fogalmazott: «A lebecsülés jogos lehet, mint ítélet, de nem lehet az, mint magatartás. Országunk mint hely lehet elmaradott, szánalomraméltó, mint működésünk kijelölt helye minden terek közül a legfontosabb. A hely, amelyen világra jöttünk, éppúgy kötelez, mint a természet, amelyet világra hoztunk.» Ezentúl pedig?” – Esterházy a kötődés, a helykeresés mai szituációját átélve fordult az idézett Németh László-mondatokhoz, tudva, hogy Németh életműve az elmúlt fél évszázad válságjelenségeihez kötődik. A közgazdász Lengyel László viszont arra mutatott rá, hogy Liska Tibor izgalmas és vitákat is kiváltó szocialista vállalkozás-modellje hasonlóságot (s nem azonosságot) mutat Németh minőségiszocializmus felfogásával. „Németh felfogása a világgazdaság haladásáról és egy vállalkozó középosztályról, amely kiszorítja a hagyományos nagyüzemi munkásságot, kétségkívül nem lehetett végigvitt társadalomelmélet. De a mai Közép-Európában, újabb és újabb iparosítási hullámok feltornyosulása és elülte után, ismét aktuális elképzelés” – mondja Lengyel László, és ezután már a Némethéhez hasonló Liska-féle elképzelésekről beszél: „Merre fog tovább menni a világ? Merre mehet tovább térségünk? Liska szerint – kimondva-kimondatlanul – olyan vállalkozások felé, amelyek szétverik és szükségtelessé teszik a galbraithi technostruktúrát. éppúgy, mint annak karikatúra-változatát egy bürokratikus rendszerben...” (*Valóság*, 1985/9.)

A hosszabb-rövidebb idézetekkel – miközben nem érinthettük Csoóri Sándor vagy Mészöly Miklós kérdésfeltevéseit –, annak érzékeltetése volt a célunk, hogy a Németh-életművet faggató kérdések nagyon is maiak, azok a mai magyar társadalom jelenségeiből, kiütéreseiből fakadnak. Ez növeli az irodalomtörténet-írás felelősségét, de azokét is, akik az egyes Németh László-i gondolatok, elképzelések aktualizálására vállalkoznak. Kár lenne, ha a tisztázásra irányuló törekvések a régi sérelmek fölemlítésében, az idézgetésekben és a hivatkozásokban merülnének ki. S legalább ekkora kár lenne, ha a Németh-életmű körüli vitákat elválasztanánk szellemi életünk más vitáitól, így például a Bibó, Illyés, Nagy László körüli vitáktól. Kár lenne, már csak azért is, mert ha számba vesszük a leggyakrabban említett, idézett írók nevét, akkor azt látjuk, hogy manapság főképpen az egyén és a közösség egymásra utaltságát vállaló írók, gondolkodók neve említődik. Következésképpen: leszűkítenénk a vizsgálódást, ha csak Németh Lászlóról szólnánk...

Németh, Bibó, Illyés, Nagy László életműve a legkülönbözőbb szellemi irányok képviselőit készíteti állásfoglalásra. Az érdeklődést természetesen a hiány is magyarázza: Bibó életműve nagyjából még ismeretlen a szélesebb közvélemény előtt, Németh László számos írása hozzáférhetetlen, s ugyanez mondható el Illyés Gyuláról is annak ellenére, hogy az *Egy mondat a zsarnokságról* című verse már az életműsorozat kötetében is olvasható. A hiányok keltette érdeklődés mellett természetesen érzékelhetők a szellemi élet divatjelenségei is: ezek mindig a hiány felfokozását jelentik, ám leggyakrabban újabb hiányokat eredményeznek. Az említettek mellől például nagyon hiányzik Veres Péter, Sinka István, Szabó Pál neve.

Arra, hogy az említett írók, gondolkodók öntörvényű világa közötti kapcsolódásokat s különbségeket számba vegyük, itt nincs helyünk. Az azonban nyilvánvaló, hogy életművük közös sajátossága nem jellemezhető egyszerűen a népi kifejezéssel, sokkalta inkább helyénvalónak tűnik, ha velük kapcsolatban az etnikai sajátosságot és közösségi érdeklődést őrző, ugyanakkor gondolati korszerűsége is törekvő irodalmiságról, vagy – Bibó esetében – társadalmi, történeti érdeklődésről beszélünk. (Ez önmagában is jelzi a népi-urbánus ellentét-pár felelevenítésének tévesztett voltát.)

Németh László kapcsán azért is meg kell említenünk a Bibó, Illyés, Nagy László körüli vitákat, mert ezek az értékelésnek és a megőrzésnek a követendő példáit is megmutatták. Ismeretes, Szücs Jenő Bibó életművéből kiindulva írta meg *Vázlat Európa három történeti régiójáról* című munkáját, ez pedig komoly hatást gyakorolt a magyar szellemi élet történeti gondolkodására s külföldön is nagy elismerést váltott ki. Más példát említve: az 1985-ös debreceni irodalmi napokon Nagy László életművéről rendeztek vitát, a vita anyagát – kiegészítésekkel – az Alföld 1986. februári száma közölte. Ennek a számnak nincs olyan írása, amely ne érintené a Nagy László-i költészet korszerűségének kérdését. A szerzők közül szinte mindenki különválasztotta a mű jellemzésétől annak éppen ma aktuális vonásait. Természetes módon az egyes területeken a különböző felfogások ütköztek egymással, a szinteket azonban senki sem vitatta el, s így a fogalmak sem cserélődtek össze. Ez az összeállítás mutatta meg azt is, hogy a világ megértése iránti igény szembenáll a kizárólagossággal. Ebben az összefüggésben Tornai József öninterjúját érdemes idézni. „Amit nem érthetünk meg önmagunkban, a mindenségben vagy a világban Pilinszky szemléletével, azt fölfoghatjuk Nagy Lászlóéval, és viszont. Nagy Lászlót tisztára csiszolta az erkölcs, hiszen a belső tartás, a maga eszméihez való hűség költője volt, de nem érdekelte a bűn nagy kérdése, főként nem úgy, ahogy a kereszténység, ráadásul Pilinszky azt értelmezte. Neki az ember bűnössége a legfontosabb tény, botrány a földön, ha ugyan nem az egyetlen titok, amiről érdemes gondolkodni.”

A másik érdemes írás, amit ide kell kapcsolnunk, Láng Gusztáv. Az Illyés-életmű megítélésével, a szerep kialakulásával foglalkozik. Illyés életműve is alkalmat adott a mitizálásra. Ahogy felvállalta a közösségi gondokat, a nemzeti sorskérdéseket, a külföldi magyarság ügyét – úgy alakult az utolsó nemzeti költő szobra is. Az Illyés-életrajz – egyebek mellett – az életművel kapcsolatos toposzok tárházát is adja. Láng Gusztáv a reális látásmód, a cselekvő magatartás jegyében írja az őszinte sorokat: „A veszteség valóságos, az űr, melyet maga után hagyott, csakugyan betölthetetlen, mint minden nagy költő hagyta űr – de hát életműve nem szállt sirba vele, szavai újraolvashatók, s főleg megfogadhatók. Mert a már-már kétségbeesett veszteségérzettel a helyettünk szóló, helyettünk gondolkodó, a *helyettünk magyar* elűztét siratjuk ... holott egész életműve arra tanít, mint egyébként mind a legnagyobbaké, hogy végre magunk gondolkodjunk, szóljunk és legyünk magyarok ... A költő igazának és magyarságának egyetlen méltó elismerése az lehet, hogy az olvasói és hívei a szavaihoz (ha úgy tetszik: igéihez) igazodás példájával és gondolatainak hirdetésével csakugyan sokaságot toboroznak könyvekből épített várába, hogy ha már a magyarság sereg nélküli vezérét temettük, legalább sírjára sereg hordja eszmék és tettek virágait.” (Láng Gusztáv: *Tallózás egy emlékkönyvben*. Alföld, 1986/3.) Ha a Németh László-pör valóban létezik – s látjuk, érezzük, hogy létezik –, akkor az életmű pontos megismerése is csak úgy történhet meg, ha a művel szemben az idézetekhez hasonlóan előítéletektől és preconcepcióktól mentes szemléletet tudunk érvényesíteni. Ily módon az irodalomtörténeti kutatást, az újabb tények, de

méginkább az újabb összefüggések bemutatását, s azok interrpétálását, valamint a mai helyzettudatunk kivetítésére irányuló törekvéseket nem lehet elválasztani egymástól. Grezsa Ferenc és Sándor Iván könyve mentes az indokolatlan apologetikától és a jogosulatlan számonkérésektől is. Ennek tudható be, hogy a két könyv a műfaji és tematikai különbségek ellenére is azonos mondandóval bír...

•

Németh életművét már számos kutató vizsgálta, elemezte, ám ezek az elemzések leggyakrabban a beleérzésen alapultak, s nem bírtak szaktudományos háttérrel. Grezsa Ferenc az első, aki a maga számára az elemzés szempontjait és módszereit kidolgozta, s egyre inkább úgy tűnik, hogy első abban is, amiként ezeket a módszereket az életmű egészére rávetíti. 1979-ben jelent meg *Németh László vásárhelyi korszaka* című munkája, ebben meghatározta a legfontosabb fogalmakat (az életmű egysége; az írói korszak fogalma Németh László pályáján; az egyes műfajok szerepe). Az elemzés módszertanát is ekkor alakította ki: az elméleti fogalmak mellett tisztázta a korszak alapvető mozgásait, az idő és az életmű változását egymásra vetítve megmutatta az egyes művek korhoz való kötődését, s azt is, hogy az illető mű miképpen kapcsolódik az életmű egészéhez. Ily módon az egyes műveknek az életművön belüli helyét is láttatta, ugyanakkor azonban lehetőséget teremtett a szépirói alkotások részletes elemzésére is.

Grezsa az előző könyvében kialakított fogalmi apparátust és módszert használja Németh háborús korszakának elemzésekor is. Az elemzés korábban kialakított módszerei mégis mintha egységesebb könyvet eredményeztek volna az első esetben, mint most. Mindez feltehetően az egyes pályaszakaszok különbözőségéből ered. A vásárhelyi korszakban a szépiró Németh művei domináltak, így aztán lehetőség nyílt az önálló műelemzésre, s az egyes művek mondandójának összekapcsolására is, hiszen a szépiró Németh László művei a vásárhelyi korszakban valóban egymásra épültek, s valóban egységes folyamat részeit képezték: azét a folyamatét, amellyel Németh gondolkodása beépült a szocializmusba. Az 1938-tól 1944-ig terjedő korszak azonban nem mutat ennyire egységes képet, erre inkább a töredezettség, mintsem a folyamatosság a jellemző. „A korszak növéstervét – az »új delejje« szemben – az »ellengravitáció« szabja meg. A szembenállás – háborúval, német imperializmussal” – írja Grezsa, s ez is jelzi, hogy a Németh-mű ekkor még kiszolgáltatottabb a történelemnek, mint máskor. A töredezettséget, szétszaggatottságot viszont nehéz az irodalomtörténeésnek nyomon követnie: vagy csak az alapvető irányokat jelzi, vagy pedig vállalja az aprólékosság veszélyeit is. Grezsa munkáját feltehetően nehezítette, hogy Németh pályaszakaszai közül a terjedelmet tekintve ez hozta a leggazdagabb termést, ám szépirói mű alig akad az írások között, Németh ekkor leggyakrabban a közvetlen szólást, s így a publicisztikát választotta.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ez a mostani könyv nem lenne fontos könyv. Fontos, mert Németh háborús pályaszakaszával kapcsolatban rengeteg adalékot vonultat fel. A korszak gazdag vitaanyaga – tele számos történeti, politikai vonatkozással – gyakorlatilag még a szakemberek számára is hozzáférhetetlen. Éppen ezért eléggé nem méltányolható az a filológiai apparátus, amelyet Grezsa mostani könyvében felvonultat. A jegyzetek 100 nyomtatott oldalt tesznek ki, ez a gazdagság a korszak iránt érdeklődőket is segítheti a tájékozódásban, ennél azonban fontosabbnak tűnik az, hogy a számtalan filológiai adalék Grezsa előadásában beépül a kor és életrajzba. Másodszorban fontos ez a könyv azért is, mert a pályaszakasz egészével kapcsolatban is tud újat mondani. Németh ebben az időszakban foglalkozott legtöbbször a történelemmel, a történelemben való visszahúzódását sokan menekülésként fogták fel, mintha a történeti érdeklődés a jelentől való elfordulással járt volna együtt. A történeti tájékozódás valós gyökerei mellett Grezsa azt is megmutatja, hogy Németh irodalomszemlélete éppen ebben az időszakban vált nyitottabbá, az 1945 utáni elmozdulás alapjai már a háborús években kialakultak: „Az irodalomkritikus Németh László ars poeticája a népi irodalom tárgykörének, szemlélet- és ábrázolásmódjának olyasféle tágitása, hogy alkalmasabbá váljék a nemzeti irodalom szerepének betöltésére” – olvashatjuk a könyvben.

Igazán fontossá, az irodalomtörténeti szakmunkán túlmutató könyvvé azonban az által válik ez a munka, hogy Németh gondolkodását eszméletörténeti szempontból is elemzi. Ismeretes, a legtöbb vitát Némethnek éppen a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején kifejtett gondolatai váltották ki – mind a mai napig. Grezsa alaposan dokumentált elemzése ily módon hozzászólásnak is tekinthető ezekben a napjainkig gyűrűző vitákban.

Kiindulópontja most is a pályaszakasz egészének megítéléséhez kapcsolódik: „Németh a német imperializmussal, annak eszmevilágával és magyar követőivel szemben ellenálláspárti. Műve és példája azonban inkább a nyilas-náci jobboldaltól visszatartó, mint ellene mozgósító erő”. Az alaptételen aligha érdemes vitatkoznunk, inkább a tétel olvastán felmerülő *miért*-en érdemes tünődnünk. S ha ezt tesszük, akkor észrevevessük: a válaszok nem csupán Németh pályájával, hanem az akkori magyar irodalom helyzetadatával is kapcsolatosak. A harmincas évek magyar irodalmának megosztottságai, a népi mozgalom kialakulásának körülményei, a mozgalmon belüli különbözőségek és viták, a baloldali gondolkodással kapcsolatos előítéletek, a manipulált tömegtájékoztatás, s az, hogy a hatalom egymással mesterségesen szembeállította a nemzeti és társadalmi problémaköröket, az írók nagyobbik részénél nem is eredményezhetett mást, mint ellentmondásokkal terhes gondolkodást. Előző könyvében Sándor Iván is elemezte a magyar irodalom háború alatti helyzetérzékelését, s ennek kapcsán Némethről is írt. „Észleli, befogadja a körülötte torlódozó eseményeket, de már csak halvány képük jut el hozzá. Az információkból kilúgozódik a valóság ijesztő vaskossága, a színek vérrel kevert sötétsége; minden az éteri minőségében kap formát, a történelmi erőmozgások üzenetét a lélek látói homályos zónákba térítik el...” Németh tehát nem tudott kilépni gondolkodása addigi kereteiből (ez a gondolkodás pedig akkor alakult ki, amikor a történelem még több fejlődési perspektívát mutatott); közben pedig a lezajlódozó eseményekben is csak a fő tendenciákat látta. 1943-ban például már a háború végéről írt, ennek kapcsán pedig a jövőről, noha még jócskán hátra volt a háború súlyos áldozatokat követelő befejezése. Grezsa nem apologetikát ír, hanem a műveket és a magatartást elemzi, így aztán természetesen, hogy ennek a visszatartó, védekező jellegű magatartásnak az ellentmondásos összetevőiről is szól. Elemzése 1943-ban írt valamennyi írását érintik, mi itt csak két kérdéskört emelhetünk ki, s hogy éppen az alább következők kettőt, az azal magyarázható, hogy leginkább a *Kisebbségben* című könyvben, és a szárszói konferencián kifejtett gondolatok foglalkoztatják a mai szellemi életet.

A *Kisebbségben*, Németh nagy vitát kiváltó könyve Grezsa elemzése szerint több ellentmondásos jelenséget foglal magába. A könyv akkor íródott, amikor egy pillanatra Németh számára úgy tűnt, hogy „a széteséssel fenyegetett magyar népet a faji kohézió mentheti meg”. Ez a kiindulási pont kapcsolt egymáshoz olyan ellentmondásos jelenségeket, mint például a szociális felelősségtudat és a forradalmi dezillúzió. A fogalmakat sem pontosan határozta meg: erkölcsi és szellemtörténeti kategóriákat vetített egymásra, ám ezek funkcióját, jelentését nem tisztázta, és nem határolta el egymástól. (Ezeket az ellentmondásokat a könyv körüli rendkívül széles körű vita egyébként a felszínre is hozta, ám éppenséggel a vita áttekintése mutatja meg, hogy a vitázók közül legtöbbször a maguk elképzelését fogalmazták meg, a szellemi közélet képe pedig akkor igencsak összekuszált volt. Ebben az értelemben igaz a Grezsa által Sötér Istvántól idézett mondat: „A forgószelet körülötte inkább az időpont, mint maga a mű indokolja”.)

Az említett ellentmondások az 1943-as szárszói konferencián elmondott, azóta is sokat elemzett és különféleképpen interpretált beszédet is jellemzik. „A beszéd szembeütő aránytalansága: sokkal többet és intenzívebben foglalkozik a jövővel, mint a jelenel” – írja Grezsa. Ezt a beszédet sokan a harmadik út zászlóbontásának tekintették, a szöveg alapos vizsgálata azonban azt mutatja, olvashatjuk a könyvben, hogy a kifejezéssel Németh a saját, tíz évvel ezelőtti álláspontját jellemezte. Ennek kapcsán érdemes a Grezsa által adott interpretációra is figyelni: „A magyar történelem szocialista fordulata az ő számára már megváltoztathatatlan bizonyosság, különben is értelme volna a gondnak és a gyötrődésnek, mellyel a jövőnkön medítál. A »harmadik utat« a másodikon belül akarja megképezni, a belülről való formálás

szándékával... A sokféle teória közül Németh magatartására Erdei Ferencé a legelfogadottabb ítélet: a mozgalom kritikáját nem a politikai opposzició sugallja, hanem az »egészért« felelősséget érző aggodalom.”

A beszédnek ez a beállítása nem fedi el annak legfőbb gyengéjét sem, ti. hogy Németh a jövőről beszélt akkor, amikor a jelenről, az antifasiszta egységszolidaritásáról kellett volna szólni. Ez az ellentmondásosság – ahogyan azt Bibó István megállapította – magát a szászói konferenciát is jellemezte. Bibó szerint a munkáspárt-értelmiségi találkozó azzal vettette el feladatát, hogy nem az antifasiszta népfront megszervezésének időszzerű célkitűzését vette programjába, hanem a marxista és a harmadikutas szocializmusképzés szembesítését...

Grejsa Ferenc munkája jó példa arra, hogy a szakszerű, jó értelemben vett filológusi tevékenység sokszor közvetlen, mához szóló tartalmat is nyerhet. A másik Németh László-könyv szerzője, Sándor Iván sem kerülte meg a filológiát, nem is kerülhette, hiszen Németh ideológiai kérdéseket érintő tanulmányai közül számos írás még mindig megjelenésének helyén várja a kutatót, könyvének mégis az a legfigyelemre méltóbb vonása, hogy az egész Németh László-i életművet együtt akarja látni és láttatni.

Sándor Iván hosszú küzdelmet folytatott a Németh-életművel, míg annak belső összetettségét, gazdagságát pontosan érzékeltetni tudta. Első Némethtel foglalkozó könyve (*Németh László üdvútja*, 1981) megítélésünk szerint ebben a vonatkozásban adása maradt az olvasónak. Az elemzésekből kimaradtak regények, a szerző „rövidre zárta” vizsgálódását, főként az üdvösségösvényen által irányított élet kudarcai foglalkoztatták, így aztán az esszéiről Németh László munkássága sem került könyvében az őt megillető helyre. Mostani könyve ebben a vonatkozásban a Németh-életmű újolagos értékelésének is tekinthető.

A mostani könyv a Németh életművet öt metszetben mutatja be. Előbb az idea-rendszerrel, aztán Németh politikai gondolkodásával, irodalomszemléletével foglalkozik, majd pedig regényeit, drámáit elemzi. Lehet tünődni, vajon ez-e a Németh-mű felosztásának legjobb módja, vagy pedig a korszakokat kellene követni, ahogy Grejsa Ferenc is tette, avagy inkább a harmincas évek elejére kiépülő, az új szellemiséggel kapcsolatos gondolatainak összetevőit kellene megvizsgálni – érzékeltetve a rendszer kialakulásának folyamatát, aztán pedig a kor által kiváltott elmozdulásokat –, az azonban kétségtelen, hogy ezzel a felosztással Sándor Iván képes az egyes részterületek elemzése mellett azok egymáshoz való kapcsolódását is érzékeltetni. Az sem tekinthető véletlennek, hogy a legtöbbet Németh politikai (vagy politikával kapcsolatos) nézeteivel foglalkozik, hiszen éppen eme kérdéskörök igénylik a legtöbb tisztázást. Sándor Iván könyvében mégsem csak arra kell figyelniünk, amit Németh Lászlóról mond, hanem arra is, ahogyan folytatja a Németh László-i gondolatokat, s azokat a változó történelemmel is szembesíti.

Az elmondottak magyarázatát abban látjuk, hogy Sándor Iván Németh Lászlót a korválság írójaként szemléli, aki miközben megélte és kifejezte a válságot, igyekezett is annak fölébe kerülni. Útkeresése – így szól Sándor Iván könyvének legfőbb tétele – a mi, válságokkal ugyancsak terhes korunkban is tanulságos lehet – megfontolandó eredményeivel és tévedéseivel együtt. Ebből a szempontból különösen érdekes az, amit Sándor Iván Németh László minőségiszocializmussal kapcsolatos elképzeléseiről mond. Ez a gondolatkör – köztudottan – a 19. századnak vélt marxi szocializmussal szemben alakult ki, kár lenne azonban, ha csupán politikai teóriaként szemlélnénk – egyszerűen azért, mert nemcsak az volt, hanem annál jóval összetettebb elképzelés. S ha ezt látjuk, akkor azt is észrevehetjük, hogy a minőség és a szocializmus egymáshoz való kapcsolódása a mi életünknek is egyre fontosabbá váló kérdése. „Nos, nem vagyunk-e kénytelenek szembenézni azzal, hogy vannak a szocializmusnak lényegi problémái, amelyekre a század mindez ideig nem tudott választ adni. S amelyekkel még mindig feladatokként kell, kellene szembenézni. Az egyik kétségtelenül a minőség és a szocializmus kapcsolata. Fontos, hogy Németh nem értékviszonyokat hasonlított össze, nem arra utalt, hogy a rossz helyén a közepes, a közepes helyén a jó, a jó helyén a még jobb szükségeltetik... Általánosabb teremtő igény, mélyről fakadó, a szűkebb és tágabb közösséget osztatlanul áthévítő élet-

megoldás lebegett előtte. Olyan elterjedt emberség, amelyiknek forrása a lélekben-biológikumban jut uralomra; antropológiai embermodell, de amelyik előtt tér is nyílik a társadalomban . . .”

A minőségyszocializmus mellett Sándor Iván legtöbbet Németh Lászlónak a történelemmel kapcsolatos nézeteivel foglalkozik. Ezeket a nézeteket is a korhoz köti, hasonlóan ahhoz, ahogyan a harmadik úttal kapcsolatban szögezte le: „a »harmadik út« fogalma az éppen időszerű valóságos helyzet figyelembevétele nélkül önmagában nem vizsgálható”. A történeti realitással számol tehát, oly módon, hogy figyelembe veszi a történetileg lehetségest és a szükségszerűt is. A szárszói beszéd kapcsán ezért írhatta le határozott pontossággal: „... a feltételezett holnapután alternatívái feletti vita legfontosabb kérdése mégiscsak mindig az (az volt 1943-ban is), hogy mi módon látja, képzeli el, kíván állást foglalni egy-egy vitafél a ma és holnap kérdéseiben. Ezért volt Szárszón is kevés minden holnapután feletti meditáció, netán olyan aggodalom, amelyik nélkülözötte az akkori holnap (az 1943 ősze és az 1945 tavasza közötti időszak) feletti aggodalmat”.

A hosszas idézetek ellenére talán érzékelhetővé vált, hogy Sándor Iván könyve nem a megszokott irodalomtörténeti munkák közé tartozik. Igaz, főszereplője Németh László, a szerző pedig pontosan jellemzi Németh gondolatait, ezek azonban csupán kiindulópontként szolgálnak számára ahhoz, hogy 20. századi történelmünk-ről mondjon el lényeges gondolatokat. A könyv nyeresége is abban áll, ahogy Németh László gondolatait a század máig ható gondolatai közé állította . . .

•

A két könyv fenti, hosszúra nyúlt, s mégis töredékes ismertetése jelezheti: mapaság főként a gondolkodó Németh László iránti érdeklődésről beszélhetünk. Feltételezhetően így is lesz ez mindaddig, amíg léthelyzetünk napirenden tartja a Némethet is foglalkoztató kérdéseket. Ebben a vonatkozásban mindkét könyv, a szakszerű irodalomtörténeti és az esszéírói munka is követeli a folytatást: Grezsa Ferenc-től a még hátralévő három pályaszakasz monográfiájának megírását várjuk, Sándor Iván könyve pedig a saját korunkat faggató esszék iránti kíváncsiságot növelte. Könyve feltételezhetően az újabb tanulmányokra, esszékre való felkészülés része volt, legalábbis ezt jelzi a Németh László-könyv lezárása után írt tanulmánya (*Tengerszem a század térképén*, Tiszatáj, 1986. március). Ebben az írásban a korkihívás felől szemléli az irodalmat: „Új érzékenység van születőben, az összegző szellem és felelősség érzékenysége; ezt kell ma segítenie az esszéirodalomnak”. Tisztázza az irodalom közügyekben való illetékességének kérdését, majd így ír: „Irodalmunkban, hosszú időre szólóan, talán most jött el az utolsó alkalom arra, hogy a másféle nemzedéki törekvésekkel, poétikákkal ugyan, ám így vagy úgy mégis jobb irodalmat akarók, a korkérdések megvilágításáért felelősséget érző legjobbak ne egymással, hanem a közös gondokkal forduljanak szembe. A művek érdekében, a sorsunk érdekében gondolom így.”

Sándor Iván itt a mai irodalmi-szellemi életet foglalkoztató viták lényegére tapintott. Irodalomtörténeti kérdések kapcsán ugyanis mai életünk gondjairól szólnak ezek a viták, s ha magát az irodalmat nem viszik előre, akkor ráburjánozhatnak gondolkodásunkra, a lendítő erő helyett a fék szerepét tölthetik be. Németh László életművének a viták középpontjába való kerülése hozzájárult az egyes szellemi irányzatok különbözőségének tudatosításához: a Németh-műhöz való viszonyulás az önmeghatározást is segítette. A különbözőségek számbavétele után azonban eljött az ideje a közös feladatvállalásnak is, természetesen a másság tiszteltbentartásával. Az irodalmi, s általában a szellemi élet megosztottsága ugyanis hosszabb távon már az energiák elpocsékolásával és a szellemi élethez méltatlan áldozatokkal jár. Úgy véljük, a Németh-életmű többszólamúsága az irodalmi egységtudat kialakításában is segíthet, s így hozzájárulhat ahhoz, hogy az irodalom a viták után magához a művekhez is visszajusson. Ha így történik, akkor a Németh-pörnek, s mellette a Bibó-Illyés-Nagy László-életmű körüli vitáknak megvolt az értelme. S a Németh-pör – hasonlóan a többi irodalmi pör természetrajzához – ezzel válik majd hasonlatossá a húszas évek Ady-pöréhez, melyet a harmincas évek többszólamú irodalmi korszaka követett . . .

ÚJRAGONDOLT IRODALOMTÖRTÉNET

Rába György: Csönd-herceg és a nikkell számovár

A kritika már korábban megállapította, hogy Rába György munkásságát a „ gondolati távlatosság” és a „ történeti térhatás” jellemzi. Mindez különösen érvényes legújabb könyvére, hiszen benne Adytól egészen a kortárs irodalomig tekinti át irodalmunk fejlődését.

Az irodalom történetében Rába lényeges meghatározónak tekinti a folyamat jellegét: „Az irodalomban nincs önnemzés. A semmiből előpattanó lánghelme hiedelme tudománytalan gondolat” – állapítja meg. S ez a felismerés gyümölcsözően hasznosodik módszerében. Mert pl. Ady jelentőségét, belső fejlődését is csak akkor érthetjük meg igazán, ha „fölvett és félredobott ruháiból” következtetünk ízlésére, s a hatásformák kiszűrésével ismerhetjük meg eredetének valódi összetevőit: „Az ő költői rangját csak növeli, ha előzményeihez mérjük”. S az előzmények faggatásának jegyében veszi bonckés alá Rába Ady szimbolizmusát. Meggyőződése, hogy a magyar szakirodalomnak még maradt mondanivalója a szimbolizmus „költészettani változatairól, életrajzáról és világirodalmi élettanáról”. Szűkkeblűen értelmeztük ugyanis a szimbolizmust, ezért érezték egyes kutatók ketrecnek Ady számára. A szimbolizmus természetrajzában teljes kibontása mutathatja meg igazán, hogy Ady mennyire a maga testére szabta a szimbolista verset. A *Jó Csönd-herceg előtt*-ben – amelyet Rába Ady szimbolizmusának bemutatására példa-versnek tekint – kimutatható az irodalmi örökség szuverén átvétele és meghaladása. Egyszerre mélyíti el a látomás kollektív érvényességét és önkifejtő személyes vetületét. A „biológiai érzékletet” a normális felsorolás drámaiságával párosítja. Az effajta drámaiság pedig minden bizonnyal a későbbi háborús vagy forradalmi proletárversek dialógushelyzete felé mutat. Tudjuk, hogy Ady szimbólumai 1912 után mindinkább átadják helyüket a drámai, majd később a belső beszédnek. Rába Ady háború előtti irodalomtörténeti jelentőségű stílusváltását mégsem a monológ- és dialógushelyzet megnövekedésében, hanem a költői beszéd és szimbólum együttélésében illetve aránybomlásában látja. Ezzel összefüggésben egy melléktémára is kitér. Minthogy a Csinszka-versekben is elszaporodik a belső beszéd, s elhamvad a szimbolikus látásmód szemléletessége, a kritika, s ezzel összefüggésben az iskolai oktatás mind a múzsáról, mind a kiváltó érzelmekről mély következtetéseket von le. Rába tagadja az efféle következtetések jogosságát. Mert a Csinszka-versek képszegény, jelzőtlen kijelentéseiből, szintaxisának változosságából sem a szerelem bensőségességére, sem élménytélenségére utalni nem lehet. Egyedül Ady „életigénytélenségének” kialakására, a világtól belső körébe fordulására következtethetünk.”

Újító észrevétele szerzőnknek az is, hogy amint egyre uralkodóbb elem lesz Ady lírájában a „szónoki-polemizáló vagy prófétikus-prédikatori dialógus-helyzet”, találkozik vele Babitsnak az a törekvése, hogy az „élettapasztalat folytonos zajlásban találja meg a bergsoni életlendülettel fölerő ihletét”. Mindkét költő szerves fejlődéssel jutott el belső drámájának sallangtalan előadásához.

Más vonatkozásban is van találkozás a két költő között. Rába helyénvalónak látja olyan nézetek perújrafelvételét, miszerint Ady költői szemlélete és az avantgárd között rokon szálak mutathatók ki. Ismeretes, hogy Babits, aki ugyan az izmusoktól szóban elhatárolta magát, több stíluseljárásával az avantgárd új formateremtését

mintegy megelőzte. Már 1912-ben írt képverset, s szívesen élt az expresszionizmusra jellemző kihagyásos beszéddel. Am Rába mégis óva int attól, hogy a két költőt valamely avantgárd stílusirányzatba soroljuk. Költőinket legfeljebb „avantgárd ösnek”, nem pedig megvalósítónak, illetve kiteljesítőnek lehet tekinteni, s efféle hatásuk nem is tűnik el nyom nélkül. Jól mutatja ezt Szabó Lőrinc példája, aki voltaképpen Babitsnak s Adynak egyaránt tanítványa. Egy évtizeddel később egy egész kötete (Fény, fény, fény) a német expresszionizmus hatása alatt született, de a jó tanítványnak azt is tudnia kellett, hogy az expresszionisztikus eszközök kipróbálása mestereinek verseiben már magyarul is megtörtént.

Babits „leckéi” más vonatkozásban is követendő hagyományt jelentenek a harmadik nemzedék számos tagja számára, mintegy biztosítva költészetünk fejlődésében a folytonosságot. Rába például a költő legjelentősebb leckéjének tartja, hogy a „mikrokozmoszként megjelölt költői világ egy filozófiai fölfogásnak a verseket igazgató rendjét föltételezi”. Termékenyítő hatását először leginkább Szabó Lőrinc *Te meg a világ* című kötetében tapasztalja: a kutató értelem élményeit, a megismerésre sóvárgó elme kalandjait verseli itt meg Szabó Lőrinc, s a megismerés folyamatába belehallatszik a „kétségek zenekísérete”. Az összefüggő világrend megjelenítésének művészi illúzióját csak egy mögöttes filozófia biztosíthatja. Babits mikrokozmoszának különös velejáróját Rába még abban is felfedi, hogy csak elvéve ismétli meg a költő ugyan azt a versformát, s még szonettjei közt sincs két teljesen azonos felépítésű. Ebben a megoldásban Weöres is hű tanítványnak bizonyul: az ő költészetét is a verstani ezerarcúság – mint a világ végtelen tarkaságának tükre – jellemzi.

Az irodalmi közvélemény Babitsot mint mesélő lírikust valószínűleg kevésbé ismeri. Pedig a műnemeket, sőt műfajokat nemegyszer megszokott természetükkel elmentetben fogta fel. Noha programot nem csinált a meghökkentésből, a műnemek és műfajok újszerű értelmezése meglepetésekkel telíti művészetét. „Míg irótársai a versben vallottak és a prózában meséltek, Babitsban a regény szabadította fel a magáról beszédés szenvedélyét” – írja Halász Gábor a *Babits Emlékkönyvben*. Rába most ennek a jellemzésnek a másik felét is kimondja: „költőnk verseiben gyakran a mesélő beszédhelyzetében szól”. Több kései Babits-verset ismerhetünk, amely első meggondolásra mesészerű benyomást kelt. A költő mesélő képzelete a tragikustól a tündérihez lendül. Ezzel a műfaji korlátokat feloldó költészet felé nyitogat utat. Babits világirodalmi „messzi rokonaitól” is meríthet ilyesféle ösztönzést: szűnőben vannak a hagyományos lírai műfajok, végig azonos hangfekvésben kifejezhető dalok, ódák, elégiák. Maga az ember is összetettebb, folytonosan alakuló, nemegyszer ellentmondásaiban megjelenő lény.

S mintha bizonyos mértékben Füst Milán is a műfajok határait tágitó ösvényen haladna: „Naiv, azaz vizionárius természetű költő, aki belső realitásként éli át a világot, s akinek a reflexió jelenti a lírát. Ilyen a görög tragédiaíró, de így és ilyennek mutatkozik az Ezeregyéjszaka szemlélete is” – olvashatjuk találó jellemzését Rába könyvében. Am abban is rokonítható Füst Milán Babitscal, hogy költészete a korabeli avantgárdtól független, de többé-kevésbé azonos irodalmi és társzművészeti ösöktől örökölt expresszionizmusához hasonló versmagatartást.

Rába György a Kortársaink sorozatban 1972-ben adta ki monográfiáját Szabó Lőrinc költészetéről. Ezt most kevés változtatással, de telítettebb szövegezéssel új könyvében megismétli. Az újrakiadást indokolhatja, hogy a kitűnő monográfia példányszáma kevésnek bizonyult, másrészt Szabó Lőrinc költészete szorosan beilleszkedik huszadik századi költészetünknek a könyvben megrajzolt fejlődéstörténetébe. Korai kötetei még a különféle hatásformák és stílusirányok széles skáláját mutatják, s bennük erősen hódol az avantgárdnak is. Majd mindezeket megtagadva, művészi elveinek szinte példa nélkül álló átalakításával kelt meglepetést. A gondolkodás folyamatában találja meg ihlető témáit és ehhez illeszkedő stílust és struktúrát alakít ki: a költői téma filozofikus megközelítésével jelenik meg, szókincse puritán, legtöbbször mellőzi a költői képet, s „fogalmi látással, a logika világosságával” elemez szituációkat.

Rába nem osztja azoknak nézetét, akik Kassák kései költészetét gyakran címkézik klasszikusnak. Szerinte Kassák klasszicizmusáról azért is képtelenség beszélni, mert utolsó évtizedében „a korlátlan élet avantgárd-képzetének végletes, kizáró gesztusa éppolyan átfogó és feltétlen, mint amikor a szimultanizmus monumentalitásával fejezte ki magát.” Ha versművészetének végpontjait költői ifjúkora mellé állítjuk, gyakran találkozhattunk hasonló stílusjelenségekkel. Az idős Kassák versbeszéde is célzatosan meg-megszakított, „diszkontinuus”, nem kifejtő és nem következtető vagy magyarázó. Akárcsak avantgárd remekében, *A ló meghal a madarak kirepülnek* című versében, most is felfedezhetünk elharapott kijelentéseket, csonka versmondatokat. Utolsó évtizedének lírájából is az aktivista költő formanyelvének valóságos szótára mutatható ki. S a formateremtésnek ezt az eredeti megkapó eredményét Rába joggal minősíti korszakos költészettörténeti vívmánynak.

Az irodalomtörténet bőségesen feltárta azokat a hazai irodalmi előzményeket, amelyek József Attila költészetének kiteljesedését segítették. A világirodalmi ösztönzések tekintetében azonban van még elég tennivaló. Erre int az a párhuzam is, amit Rába József Attila és Franz Kafka életérzése közt felfed. József Attila bűn-képzetét a Kafka-élmény „bevetítéséből” eredő, immár bizonyított ténynek” tekinti. Ám minden szuverén alkotó birodalma a hatás befogadásmódjánál kezdődik, de világa azon túl rajzolódik ki. Ezért Rába azt is leszögezi, hogy Kafka megjelenítésmódjától szembeötlően különbözik is József Attila tömörítő, színszerű jelenetezésének készsége. Kései verseiben „a komor és bonyolult lelki-etikai kérdések költői terét életrajzi énjének mindennapi érzéleteivel bútorozza be.” A költő személyiség-kifejező animizmusa ezért a karkai ösztönzéstől valóban messze esik.

A *Nyugat új oltványai* című fejezetben Rába három költőről, Rónay Györgyről, Takáts Gyuláról és Csorba Győzőről rajzol szép miniatűr portrét. Mi különösen a Csorba-portrénak örülhetünk, amelyet az *egyszerűség és gazdagság* címkéjével illet, bár tudatos alkotónak tekinti, akinek egyik állandó jellemzője a folytonos önmegismerés. Nyelve a „hígságtól, a szöveg üresjáratától, a pongyolaságtól” irtózó írástudóé. Minden szavával birtokba vesz, s az egymáson át villódzó képzetei a lét gazdagságát sugározzák. Az emberi sorsról poétikai eszközeinek sokhúrú gazdagságával ad számot.

A *Világirodalmi párhuzamok* című fejezetet kettős értelemben latolgathatja az olvasó. Egyrészt mint Rába világirodalmi „elkötelezettségét” (Apollinaire-től és Bonnefoy-tól egyaránt fordított), másrészt olyan párhuzamként, amely alakította irodalmunk fejlődését. Ez utóbbi vonatkozásban a fejezet „hősei” közül kétségtelenül Apollinaire-é a vezetőszerep, hiszen szimultán lírájával, nagyfokú újító mozgalmával erősen hatott Kassákra, s határtalan tudásvágyával, bővérű fantáziájával motiválta a húszas években fellépő költőink indulását. Míg azonban a század elején az új költészet megteremtője lehetett, líráját ma joggal ítéli Rába egy korszak lezárójának.

Rába György kutató módszerére jellemző a ritka tárgyyszerűség. Ez a módszer új könyvében is érvényesül: személyes érzelmeit elrejti, pátosztát visszafogja, tanulmányainak hőseit nem szépíti. Széles körű tárgyismeretének, kivételes magyar- és világirodalmi tájékozottságának birtokában inkább arra keres választ, hogy mit jelentett egykor és mit jelent ma az adott életmű irodalmunk fejlődésében. Könyve igen gazdag felfedező gondolatokban, de vitázó, helyreigazító felismerésekben is. Mindenképpen útjelző jelentőségű huszadik századi irodalmunk kutatásában. (*Szépirodalmi*, 1986)

„ELHERDÁLT, FÉNYES NEMZEDÉKÉRT”

Szécsi Margit: A Betlehem-blues

Nemrégiben középkorú görög asszony járt Magyarországon, miniszterséget is viselt költőnő (boldog ország, amelynek művészek a tisztségviselői!); antológiát szeretne összeállítani hazájában az újabb magyar lírából (a már meglévő ugyanis túlságosa széles spektrumú), s mindenekelőtt tájékozódni kívánt. Minthogy hivatalos segítséget nemigen kapott, nyelvének egyetemi tanára, s egyben magyarországi kézvezetője egybehívott számára néhány irodalmárt, esetleges gyülekezetet, elsősorban személyes barátait. Az alkalmi összejövetel érdekes vitába torkollott: tűztáncos költő feleselt rangos rádiószerkesztővel, elkötelezett, szigorú elvű fordítónő mondott ellent esztéta indíttatású kritikusként, aggályos filológus polemizált a legfiatalabb líra sitergő indulatú képviselőjével. Abban mindenki megegyezett, hogy e nem túl tágra tervezett gyűjteményben tizenöt-húsz költőnél többet felvenni aligha volna célirányos, a bekerülők viszont több verssel szerepeljenek, hogy nyomatékot adjanak jelenlétüknek. *Jelen lenni* viszont annak kell, aki úgy képviseli az országot, a magyarságot, hogy azzal egyben művészetünk európai rangját is. Egy pesti bérház kilencedik emeletén kellett *külső szemmel* rápillantanunk költészetünkre, mintegy szükségképp így tesznek majd a leendő olvasók is. (A „megrendelő” közben csendesesen derült a magyarul zajló vitán, amelynek morzsáit csak olykor-olykor fordította neki valaki hevenyészve angolra vagy görögre. A neveket érti, bólogatott, és a taglejtésekből következtet a véleményre is. A *módszer* tetszett neki; annak tekintette, ami valójában volt: játéknak, komolytalan-komoly esély-latolgatásnak a maradandóságra.)

Magunk is meglepődtünk olykor, mennyi név kiesik. A nomenklatúrában elég elől álló alkotók is olykor, pusztán egy egyszerű kérdés nyomán: indokold meg, miért? S ha a javasló nem tudta a név mögött rejlő munkásság reprezentatív erejét: nemcsak szuverenitását – *másságát* is bizonyítani, s ha nem akadtak szövetségesei, a mégoly csillogó név is leszavaztatott. Volt azután néhány ellen-meglepetés is. Egy-egy induló költő, szerény de karakterisztikus életművű poéta, a háttérbe látszólag belesimuló, de *ebben a megvilágításban* mégis jelentőssé váló név kiugrott. Egy sosemvolt értékrend állt össze, féltréfásan-félkomolyan, egyetlen délután.

Voltak, akik zajos vita után kerültek be, nagy nevek is, kisebbek is. Voltak, akik többé-kevésbé egyhangúan. *Szécsi Margit* említésénél különös helyzet állt elő: mindenki elhallgatott egy percre, és kevés gondolkodás után kivétel nélkül mindenki bólintott. Valaki kíváncsiságból mégis feltette a kérdést: Indok? – Imponáló morális szigora – jött a válasz a szemköztli sarokból. Egy szó ellenvetés nem volt.

Elgondolkoztam az improvizált, korrekcióra mégsem szoruló válaszon. Hiszen kicsit személyes ügyem ez. Azonos generációból származunk, ha annak két végén érkeztünk is a céhbe; némiképp ismerem indulása körülményeit. Ha valaki a fényes szelekkel jött az irodalomba, hát ő volt az. (Már ha a generációt nem szűkítjük le a néptáncosokra.) Ha valaki életszerető volt, illúziókkal teljes, játékosan jókedvű; ő igen. Ha valaki az ifjúság büszke lendületével érkezett, világhódítónak; bizonyára ő volt. Milyen híven tökröződött mindez korai költészetében! Ha valakitől akkoriban távol állt a szó: „szigorúság” – hát tőle.

Mi történt közben?

A kérdés természetesen szónoki: ismerjük a gondokat, amelyekkel a „fényes

nemzedék" később szembetalálta magát, és emlékszünk a költőasszony egyre súlyosodó köteteire. A súlyosat itt nemcsak szakmai igényességre értem, de a konfliktushelyzetekre is, amelyekkel szembesült. Először csak a szárnyalás lendülete hagyott alább az ötvenes évek hűvösödő légkörében; s a ráébredés, hogy az út mégsem lesz olyan zavartalan. (A képnél maradva: a szárnyakra rakódik a zuzmara, s a versekben *valóságosan* is szaporodnak a *hidegség* és a *fagy* szóképei.) De még mindig él a remény, hogy minden nehézség ellenére sikerül a költészet ereje által értékes életté lényegíteni a létezést. És él a hit a *kimondott szó*, a *vers világbiró erejében*. Így tűnik fel ebben az archaikussal ötvözött modern népi jelképvilágban a *mágikus* elemek, de a társadalmi valóság és a költői valóság mégis már egyre inkább távolodik. Ahogy egy tudós kritikusa megfogalmazza: a *vers merő jelkép és látomás-szővevény*, de a *látomások látványmagjuktól* egyre inkább *elszakadva burjánoznak*. (S minthogy metafora-világa eredendően képi ihletésű, ez a szakadék nem is könnyíti azután a racionális befogadói megközelítést.)

Tovább komorul a hang a személyes sors megpróbáltatásaiban. A szakmai társból életárrá lett „angyalfű” távozása igazolni látszik ezt a drámaivá feszülő sorslátást: a valaha életigenlő költőnő látomásos konfliktusaiban is egyre inkább az elmúlás a másik pólus. Mindig is voltak személyes halottjai: a hajdaniak, a tragikus sorsú *Derkovits*, a komor-arcú *Nagy Lajos* mellé azonban most felsorakoznak a jelenben szertefoszló alakok, az elesettek: egy *Czibor János*, egy *Latinovits*, aztán a magán-mitológia központi figurája: *Kondor Béla*, hogy végül maga *Nagy László* zárja a sort, megmaradva aztán folyamatos jelképmotívumnak. Még újabb verseit gyűjtő minapi kötetében (*A Betlehem-blues*) is nagy sirató-vers idézi emlékét (*A Glóriák Ura*).

Mint a modern feszes dalforma e mesterének minden „hosszúversében”, itt is a statikával birkózik – a számára oly fontos, mert megtartó erejű (tehát morális értékű), feszes szerkezetet a látomásos-szép indulatmenetek minduntalan áttörik; vizionárius költő éneke a *motivumokban* meggyőzőbben tettenérhető, mint a vers-egészben. Igen jellemzőek metaforái, amelyekben az a bizonyos egyre táguló ellentét feszül; az egykori, s magát megtagadni nem tudó életigenlő és az elmúlást-sejtő személyiség belső antagonizmusának kivetülése ez. *Ordas glóriát lát, védtelen ringet, illatlövő puskacsövet, szuronyos glóriát, lehunytt nemzeti bojtot*. Erővel egymáshoz kényszerített groteszk szó-összetételei – *mozipuska, kódostrom* – is ennek az ellentétnek fokozására alkalmasak.

Végül is egy folyamat zajlik szemünk előtt Szécsi Margit sorjázó kötetében; egyfajta dezillúzióé: a költő veszni látja ifjúsága tán felfokozott ideálképeit, amint a mindig-másképpen-alakuló történelem hétköznapijait éli. S a csalódások egybeérnek. A fényes nemzedék hamar kapott sebei csak később üszkösödnek el, s a konzolidáció éveire marad a temetés, a gyász. S mikor újra felemeli fejét, egy merkantillá váló világot lát maga körül, s újra csak megtámadottan ifjúsága közösségi értékeit. „*Jönnek az olcsó bohócok – köpönyeglobogtatók – Megrontják magányomat – Meghózzák halálomat...*” A veszendőségérzés erősödését a kozmikus fenyegetettség-tudat is sietteti; úgy látja, hogy a „titkos értelmű bomba” elől csak kétféleképp lehet kitérni: vagy a halálba vagy a hatalomba.

Nos, ebben a helyzetben választja végül is a *harmadik* alternatívát, s ennek a döntésnek dokumentuma ez a legutóbbi kötet (s a bevezetőben aposztrofált társaság minőség-ítélete) – választja az egyetlen költőhöz méltó tettet: a *tiltakozást a morál nevében*. Egy humánus erkölcsiség nevében, amelyben ifjúságának minden lángolása és minden szép eszménye egybeötvöződik az emberiség jobbik részének közös vágyával. A személyes elem egyfelől („*Hamupipőke-végzetemben – gyűjtőlencse a harag*”); és az általános tanács másfelől, amely esendő embertársaknak még adható: „*Ne higgy derék a törpének – Ne higgy szívem a szürkének – Vesd meg aki sorsodba áll! – A szürkével szóba ne állj*” – miközben még egyszer felfénylik a népdal-ütem hetykesége, és a költő-előd tekintélye előtt tisztelgő stílus-nosztalgia. De ez már a végső reménytelenség hetykesége is, a vesztőhely felé menetelő harsány éneke, hiszen

a költő tisztában van lehetőségeinek végességével. Ezért fordul a záró-kód a (a kötetben a ciklusok *elő* vetve) már *külső* erőhöz, sorsunk igazítójához, a – költészetének tán legszebb darabjaként jellemezhető – *Vadak Jegyében* zártformájú könyörgésében:

A színjátészó vadászatot
Urunk, töröld le.
Ne zengjünk a nagy Körmosolyhoz
odagyötörve.

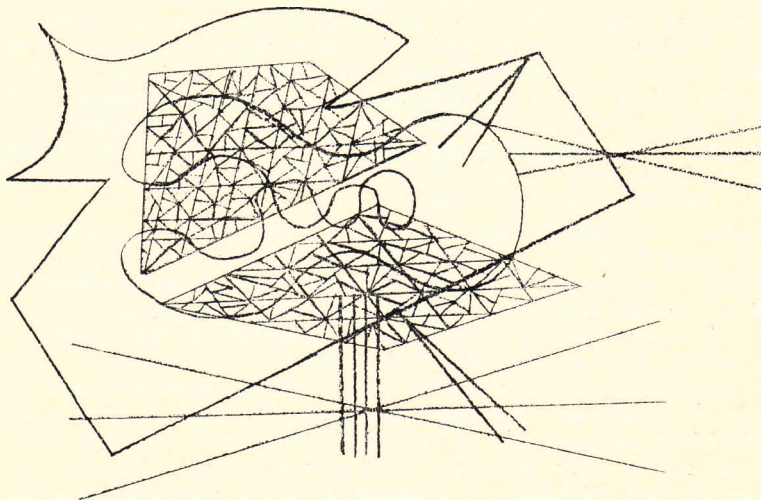
Arany irhánkkal a mohók
vágya beteljen.
Legyen elég a szőr, a vér –
Lelkünk ne kelljen.

Ne becézzék a nagy sikolyt
végső derűvé.
Életünket a halál síkján
tedd érthetővé.

Legyen vadász a vadász,
trakta a trakta.
Legyen a bundás az, ami:
vadonnak vadja.

Szügyben golyó, ebek nyomon –
ez a hű ábra.
Jőjjön el a Misztérium
Világossága.

Lehessen a Vadak Jegyében
rohanni árván.
Őrizz minket a gyalázat
galaktikáján.

„CSAK CSILLAGOK AZ ÉG HELYETT”

Keszthelyi Rezső: Katalekták

Ha röviden kellene jellemeznem Keszthelyi Rezső verseit, kiemelkedő jegyüknek a *fragmentalitást* és az erőteljes *stilizáltságot* mondanám. A töredékesség, amely – a költészetben – gyakran a világ megismerhetőségének, átfoghatóságának nehézségeit, vagy a benne való otthontalanságot és bizonytalanságot fejezi ki, süríti életérzéssé, Keszthelyinél sajátos módon jelentkezik. Nála nem elsősorban a külső formában és terjedelemben nyilvánul ez meg, hanem sokkal inkább a költemények belső erővonalainak szaggatottságában, gondolativeinek meg-megzökkenő megszakítottságában, olykor törmelékességében érezhető. Mindez fokozottan érvényes most megjelent *második* kötetére. A versek, a *Katalekták* (s ezzel saját koordináta-rendszerét körvonalazza), melyek értelmezési lehetőségei közül itt leginkább a szemelvényeségre, a *töredékekre* esik a hangsúly – szemlélődő, befelé forduló világának tükörcserepei. S ez a töredékesség, a költemények tanúsága szerint, felépítésében kétirányú: *montázsszerű* és *elliptikus*.

A gondolati szaggatottságra épülő kihagyásos szerkesztésmód, melyet a tipográfiai megformálás is kiemel, a kötet gyengébb darabjait jellemzi (*Felszállt előle a látás, Kihagyások a levegőből, Hát nem példabeszédekben beszél ez?*). Az „üres helyek” többnyire azonban látszólagosak, inkább a széttördeltség gondolatjelei, amelyek a megélt és a versbe transzponált élmény közötti áttétel hiányát leplezik. S a jelenségeket elvonttá préselő stilizáció erős pántjai fogják össze mindezt: archaizáló hang, biblikus utalások és célzások (mint például *János Jelenésekről* való könyvének válogatott „részletei”), áttűnő, „katalektikus” próféciáknak álcázott kijelentések formájában.

A stilizáltság, mint valami *elképzeltnek*, megvalósuló szerepfélének az átélése és a montázsszerűség együtt van jelen a kötet egyik legjobb, legérzékenyebb darabjában, a *Kézirat Monzába* költeményben. Keszthelyi versvilágának vonzó és jól megformált elemei sűrűsödnek itt össze, a leírás és elmélkedés, az elbeszélés és reflexió szoros összetartozásának irányába mutató vonások. Az epikusság határát súroló, széles ívelésű „hosszúvers” a hétköznapi történet aprólékosan elmondott eseménytelenségét szinte észrevétlenül csúsztatja át egy-egy emlék pontosan körvonalazódó mozaikjába, s e montázsszerűen összeálló képek közé ékelődnek a költő sajátos reflexiói. A köznapi dolgok világába visszavonulva minden tárgynak (fájdalomcsillapító, nyugtató, cigaretta, rádió, képeslapok, *kismackó* csokoládé) megnő a jelentősége a „cselekvéstelenség” erőterében. S ugyanaz az érzés lengi körül őket, mint az előpörgetett, egymásra vetített balatoni emlékkockák megejtően éles kontúrjait. Tétova magányról, sajátosan megörökített, a külső világ ábrázolásába burkolódzó, de valójában az egyhelyben- és az egyedüllét abroncsába szorított vívódásról van szó. Szorongásról, „amikor az élet csupán a belső / állapotaim hasonlatvilágaként ér el hozzám”. Ez a tudatosan „lecsavart”, szemlélődő, tépelődő moccanatlanság, amely a világhoz való viszonyában érzelmileg teljesen *visszafogott*, a saját koordináta-rendszerét és lehetőségeit szűkíti le azáltal, hogy szellemében-érzelmeiben csupasz marad, és mint a gipsz az elkészített formába, megköt a hétköznapi tárgyas valóságba. S így a varázsosan érzékeny balatoni mozaikok is csak éles emlékek egy sűrű esőfüggöny mögött. A bizonytalanságot és tétováságot az éber figyelem ellenpontozza, de a számára törött és fragmentálisan megjelenített létben biztos támpontot nem ad. S ezt a „*miért is értek én a saját eszemhez?*” paradox kérdése is csak éreztetni tudja, amely mint önmagába visszatérő görbe, egyszerre pontos és túlexponált. Része azonban an-

nak a magára kattanó világnak, amely a hétköznapiak és emlékek mellé harmadik „dimenzióként” a reflexió egyik kivételes formáját, az „önidézést” választja, korábbi gondolatörmelekeit szemelvényekként tördelve be saját szövegébe.

Keszthelyi lecsupaszított, szikár versbeli valóságának a *Levegő osztása levegővel* mottószerű kezdése mintha csak bevezetés lenne „az elbeszélés nehézségei”-be. Ezt a költeményt a *Kézirat Monzába* vers-körének képzeletbeli sugarai osztják több „cikkelyre”, az elliptikus töredékesség hangsúlyozott jelenlétével (s valahol a kettő között húzódik verseinek „tovább”-ja). A személyesség itt már kézzelfoghatóbb, de kevésbé megmintázott. Élesebben villan elő az a derengő „életrajziaságú” háttér, amely előtt kirajzolódik az élet nyomasztó voltát és kisszerűségét fokozottan átélő, szorongó ember. A lefojtott szenvedély, érzelmi „jegelés” a megformálhatatlanságba csúszik át, és a *kifogyás*, kiüresedés élménykörét öleli át, „úgy, ahogy kifogy – egyszer, / ... – a kikötőből a tenger”. A szaggatott, meg-meglendülő, spirálszerű gyűrűket vető vers mintha csak egyetlen, többszörösen tördelt, de kristályosan áttetsző, lényeges mondat köré sűrűsödne: „az összpontosított öröm dekoncentrált szorongás”. Öröm és szorongás, e két kifejezés olyannyira összetartozik Keszthelyi verseiben, mint só és víz a tengerben. S azt a keserűséget oldja ki belőle, hogy az öröm a szorongás erőterében vagy értékvonzatában jelenik meg. A félbemaradt gondolatok és a különös hangulatú bevágott szövegek pedig azt a benső ént, szellemileg-érzelmileg *pőrére* vetkőzött embert és világát próbálják kifejezni és egybetartani, amely az „*interior paz*”-ra, a belső békére való törekvésben is végtelenül otthontalan és döbbenet „száműzött”. A kifejezetlenség és „úton-levés” más formában is megnyilvánul: a napló csak emlék, a levél csupán tervezet és a kézirat – minden bizonnyal – elküldetlen (*Egy napló emléke, Levéltervezet Per Bengtssonnak, Kézirat Monzába*).

A tudatosan *lefokozott* életszemléletnek, az „irgalmatlan a hajlandóságunk / a szél-uralta / jegesedésre” állapotnak, ennek a töredékes, zárt világnak érzékletes, már-már ezoterikussá váló *metaforája* a kötet második része, a csiga-ciklus. Meglepő lehet ez a kettéválás, bár inkább csak a képvilág átrendezéséről, a stilizáció más, az eddiginél áttételesebb formájáról van szó, újabb váltásról, „szerepről”. Kissé leszűkítve: a létezés „csiga-perspektívából”. A hasonlóság természetesen csak metafora-jellegű, amennyiben a csiga azt a lefokozottságot, törpe létezőt jelenti, aki magán (a hátán) viseli saját házat-világát, ahova bármikor visszahúzódhat. „A céltalanság elkötelezett turistájaként” a „sehova” tartás kivetettségének üressége, legményebb árka, rejtőzködése is ez. Az élet „alulnézetben”. E költemények egy részének stilizációs foka és a túl nagy asszociációs rés azonban az érthetőséget nehezíti és a kifejezőerőt tompítja. A csiga-versek horizontját az a mozdulatlanság, mélységét az a lecsupaszítottság tölti be, amely a kötet másik ágában is dominál, csupán a ráfordított lencse fókusza és szemszöge más.

A csiga-„univerzum” része s egyben „rejtjeles” formája annak a rejtőzködő, néhol személytelenre hangolt világnak, amely poétikájával, kifejezésrendszerével, motívumaival sajátos kísérletre tör: töredezettségében, lebegő lekerekítetlenségében megragadni a valóságot. Ebben az összefüggésben a *katalekták* sem a régi szerzők műveinek töredékei, szemelvényei, csupán olyanok mintha azok lennének, mert a költő saját létének, szemlélődésének leírható és megfogalmazott fragmentumai. „Csak csillagok az ég helyett” – írja Pilinszky egyik versében, s talán ez a sor fejezhetné ki tömören Keszthelyi költeményeinek azt a csillagrendszerét, amely mögül hiányzik a megtartó boltozat. Sőt: az előbb kiemelt néhány vers erősebb sugárzása mellett a többiek fénye elmosódottabb, alig felvillanó. S a kötet egészét így a gyenge versek megzavarják, egyenetlenné teszik. Ez a költészet a világ megközelítésében töredékes és visszafogott, gondosan megmunkált stilizáltsága – a létezés és érzelmi megnyilvánulás szűkre húzott sugarában – sokszor csupán a telítettség hiánya: mert rész az egész helyett, *zsugorodás*, *morzsolódás* a mozdulatlanság irányába. Annak a létélménynek szétáradó és személyessé formált átélése, hogy a nyomasztó és széttördelt világban az ember *esendő* és kiszolgáltatott. És a „rész” egyelőre kitartóan „zsugorodik”.

NE HIÁNYOZZÉK A MEGSZÁLLOTTSÁG

Sumonyi Zoltán: *A trójaiaknak*

Amikor Sumonyi Zoltán első verseit írta, még javában folyt a vita arról, lehet-e inspiráló ereje a másodlagos, a művészeti, kulturális élménynek. A líra fejlődése akadémiussá merevítette az elutasítók álláspontját. Egyre több az olvasmányra, látványra, kép megtekintésére épülő költemény. Sumonyi válogatott kötetében is meghatározók a kulturálmények, a közvetlenül át nem élt, azaz történelmi múlt eseményei és alakjai. Velük együttgondolkodva szól a nemzeti nagy sorskérdésekről, töpreng a jelenről és a jövőről. Ezzel önmaga arcképét változásában mutatja meg.

Aligha lehet tagadni fiatal költők indulásában a választott (vagy a tudattalanon át ható) mesterek jelenlétét. A mester szót a kétszáz év előtti tartalmában kell itt értenünk: vagyis *tanító*ként, aki nemcsak távoli irányt mutat, hanem közvetlenül is segít feladatok megoldásában. Sumonyi Zoltán esetében a huszadik századi magyar líra néhány kiemelkedő egyéniségének nevéhez jutunk el, ha azt vizsgáljuk, milyen inspirációkat kapott, milyen mintákat igyekezett követni. Első, *Spártai suhanc* című kötetét nem véletlenül ajánlotta úgy a kiadó, hogy pátosz nélkül beszél az emberiség bajairól és a hétköznapi csendes szenzációiról. Ebben – ha áttételeken is – felismerhető volt a haza és a nagyvilág összekapcsolódásának Illyés Gyula-i programja. S ha ezekután a versanyagra térünk, akkor a *Születésnap*i *elégia* ars poetica értékű soraiban az illyési építkezés módszerét ugyancsak észrevesszük. A pályakezdés a közösségben élő, azért és a jövőért felelős költő arcélét mutatta meg, aki a legegyszerűbben kívánt megmutatni mindent önmagából. Nem riadva meg az epikusságtól, racionális hatásoktól sem. Jellemző, hogy mindig valami konkrétumból haladt előre (nem véletlenek az ilyen címek: *A sumonyi bolt előtt*, *Esett tegnap*, *Egy sumonyi kertből*, *Balatonszárszó*). A megfoghatóságon túl még valamire megtanították az iskolaévek; az igazi líraiság nem nélkülözheti az érzelmek, néha az idill jelenlétét sem. Nem külsőségekben persze, hanem átélő újjáteremtéssel. E vonás, akárhogyan is forgassuk, elvezet Radnóti Miklós költészetéhez (példaként olvassuk el *Béke*, *Már szürkület növeszt*, *Egy éjszakai kirándulás* *Ju emlékével* című darabjait). Mindebből az is kiviláglik, hogy Sumonyi tudatosan fordult az elődökhöz. Így szinte az első pillanattól látható nála Vas István inspiráló ereje (*Vas Istvánhoz*).

Ugyanakkor az sem hallgatható el, hogy az őskeresése nem egy esetben pusztán példálódzás maradt (*Zrínyi Velencében*), s az is előfordult, hogy az önismerés fontossá vált a követendő elemnél. *Petőfi búcsúja* ürügyén a már-már kispolgári lét vonzása kapott hangsúlyt, azt találja érdekesnek:

s nem ezt a kínos hősködést
a kapkodó seregben,
nem ezt a porfelhős futást,
nem ezt a szabadságot,
nem ezt a lucskos mellsebet,
nem ezt a szomjúságot!

Mindebből az fogalmazódhatott meg, hogy Sumonyi – olykor nemzedéktársaival ellentétben – elégedett ember. Az előbbi mondat feltételeessége nem véletlen. Nem csupán azért, mert *Szorongásaim éve* címmel maga vallott arról, hogy bár alapjában szerencsésnek mondhatja magát, belül mégiscsak volt egy kis hiányérzet, inge-

rúltság. Sőt bizonytalanság. Legalábbis az 1970-es datálású *Két szeptember* tanúsága szerint. Ebből egy mély önvizsgálat indult el, hogy választ találjon a kérdésre: mi változott meg? Az előbbi évszám azt is jelezte, hogy a Dante óta oly gyakran emlegetett „nel mezzo” készítette a visszatekintő összefoglalásra. A válasz megadása persze nem egyszerű. Néha az az érzése a olvasónak, hogy Sumonyi csupán meditatív hajlamának kielégítésére írt le kérdő mondatokat. Hogy a felelet helyett az önfegyelmezés kapjon nagyobb szerepet. Az, amelyik a lírai ént szinte teljesen ki akarta iktatni, s csupán az objektivitásra épített. Nyilvánvaló, hogy a töprengésnek is határt szabott, amikor csak valóságelemeket rakott egymásra. Ebből a realitások elfogadásának álláspontjára következtethetünk, a fegyelmezettségre, amelyik már nem lázadhat, mert családi kötöttségek akadályozzák (*Héttorony*). S ezen a ponton a mai negyvenesek nemzedékének egyik dilemmáját mutatta meg. A generáció tagjai még olvashatták az elődök jelszavait a falakon, szüleiktől hallották a tettek idejének dicséretét (vagy szidását), de nekik mi adatott meg? Az évfordulók ünneplése? Az emlékezés? A nagy tettekre áhitozóknak Sumonyi két erőteljes kompozícióval bizonyította, hogy *a történelmi folytonosság megőrzése nem csekély feladat*. Ehhez azonban az is kell, hogy belülről, a szubjektumon át azonosulva őrződjek meg a múlt (*A repülőtér betonja, Plakátok*). Itt újabb kérdés bukkan elő: szembesülhet-e a veszteség érzete nélkül a köznapi ember a históriával? Legyünk pontosak, elsősorban a magyar történelemmel. Veszélyek leselkednek, s a költő feladata épp az, hogy figyelmeztessen azok elkerülésére:

73. FEGYVERBE! FEGYVERBE!

Egy roppant üvöltés a testem,
állkapcsom kiugrik a helyéből!
Még állok, kimerevedve az iszonyatból,
a csuklóm még lobogónk rúdja!

A szenvedés elősorolásának csak akkor van értelme, ha abból tettek sarjadhathatnak, ha a remény szavaival serkent a cselekvésre:

Még minden lehet, még győzhetünk is,
még utunk lehet a forradalom útja!
De ez az utolsó lehetőség!
Vagy egész nemzet sülyed a sírba!
Egész nemzet sülyed a sírba!

A vörösmartys, a véget előrevetítő látomás – bármennyire meglepő – realista történet szemlélet eredményeként került a versbe. Mert Sumonyi nem hisz és nem elképzel dolgokat, hanem fegyelmezetten számbavesz, annak megfelelően, ahogyan történtek. Rimay János képében arról beszélt, hogy a jelenségek nagyon összezavarodtak, ami világos célzás a bonyolultságra, miben racionális megközelítéssel ismerhető csak fel a rend (*Rimay köszönti az 1615-ös újesztendőt, Rákóczi Zsigmond levele apjához, I. Rákóczi Györgyhez*). A históriai eseményekkel és személyiségekkel foglalkozó műveiben a közlésig egyszerűsített leírásokkal áttekintést és értelmezést kívánt adni. Szó van ugyan történelmi állóképről is (*A téren*), de inkább jellemző, hogy mindent mozgásában, dinamizmusában tár az olvasó elé. Hogy a régmúlt és a jelen összefüggéseire irányítsa a gondolkodó figyelmet.

Az irodalomtörténet tájain is hasonló a célja. Néha az az érzésünk, hogy lírai irodalomtörténet összeállítására vagy legalábbis a határvonalak kijelölésére vállalkozik. A költészet mellett Berzsényi Dániel szavaival tette le a voksát. Mondataiból az derül ki, hogy semmilyen időben, semmiféle divatok hatására nem hajlandó elfeledni a „szent poézis örök ideáit”. A Berzsényi-téma persze csak ürügy, hiszen ezáltal is az önmagával való elégedetlenség szólalt meg (*A poézis hajdan és most*). Aligha mondhatjuk, hogy Sumonyi a múltban öngazolást keres. Inkább bizonyosságot, szilárd pontot, amelyik megfelelhet a hajdani „spártai suhanc” fegyelmezettségeinek, és ami eloszlathatja az időközben felhalmozódott kétségeket. Ha így idéz meg olyan

költőket, akik beteljesítették (vagy csaknem elérték) ideáljaikat, akkor abból – a kétségen túl – kiderül, hogy a példa ereje fogta meg. A példa, ami időn és téren túl diadalmaskodhat. *Egy magyar jakobinus költő 1845 elején* Batsányi János tragikumá mögé rejtve a „valahogy” meggyökeresedő eszmékről beszél. A folytonosságról, ami nagy áldozatok nélkül is győzelmeskedhet: „egy nyiszlett suhanc tündérkirályt csínál / egy juhászból, és éljent kiált a Reszublikára...” E két sor már azt is jelzi, hogy Sumonyi az elődök világát, humanizmusát mindig egy sajátos pillanat fényében ragadja meg. Nem a hősi tettek érdeklik, inkább a meghatározó apróságok. Az élő ember, ki mentes a pózoktól, s így lehet racionális, célratörő egyéniség. Az első pillantásra csekélységnek ható dolgok közelivé és szinte megfoghatókká teszik az őseket. S ha ezt még lehet fokozni, akkor azt eredeti sorok versbeemelésével éri el. A montázstechnika nem öncélú, mindig új értelmezés szolgálatában áll. Kecskeméti Vég Mihályt, Csokonait, Petőfit, Kossuthot, Adyt, Radnótit és másokat azért emlegette többször, mert a sorsukban a forradalmi cselekvés tüze mellett jónéhány esetben ott volt a keserű, a megfontolt számvetés. *Az idősebb Szendrey-lány* arcképe húsz évvel Petőfi utáni. *A Veres Pálné utcai lakásban* azért rögzített pillanatképet, mert azon a fáradt, beteg, a halálra készülő Ady Endre látszik. Így fel sem merülhet, hogy Sumonyit nosztalgia vonzotta a hajdanvoltakhoz. Inkább az a történet szemlélet, amelyik nagy tettekre kevesebb teret engedő időszakban is a meghatározó, hősi eszmék szerinti életvitelt tartja elfogadhatónak. Az már tőle és a versektől független, hogy ez mennyire valószínűsíthető meg.

Mindenesetre az alkotó művészet lehetőségei és határai állandóan foglalkoztatják. A *Két szamarkandi mesterben* erre nézve alternatívát ábrázolt. A „Gurr-i Emir” kupoláját építő művész elfogadja a megbízást, csupán belül, azaz passzívan és csak a produktum érdekében helyezkedik szembe a hatalommal. A másik, ki a Serdor medressét nézi, kritikus és szókimondó, mert tudja, silány, ami készül. Aligha marad így az olvasónak kétsége Sumonyi álláspontját illetően. Leírták már róla, hogy formateremtő költő, és jó érzékkel tudja a létező kereteket sajátos tartalommal megtölteni. A csaknem prózaian tárgyi közlés mód nem zárja ki a rejtőzködő pátoszt, az elkötelezettséget sem. Verseinek értelmezéséhez is kulcs ekként az *Olvasmánynapló*:

És olyannyira nem titkoljuk el,
vagyis: nem kérkedünk vele, de
nem is szégyenkezünk miatta, –
hogy átvesszük, (átemeljük, besoroljuk)
vagyis: szinte „egy az egyben” átemeljük
s besoroljuk őket a dolgok közé

A merités, az újrendezés alkotásmódjának alapja. Ezzel akar a tapasztalati tényekre hagyatkozva az ismételten jelentkező bizonytalanságon úrrá lenni. Művei formailag töredékesek, olykor túlságosan megterheltek utalásokkal, az építkezése körülményes (zavaróan sok az írásjel, a kötőszó). Ugyanakkor mondataiban pontosságra törekvő, noha elsősorban a köznapi szókincset használja. A válogatott kötet bizonyítja, hogy különösen nagy hatással volt rá Kavafisz tördelt szabadverse (*Az 1976-os év farsangján, A portré kiegészül, önarcképét is dedikálja, Nagy Lajos szülőháza helyén összecsap a napraforgó-tenger, Széljegyzetek egy versfordításhoz*).

A fegyelmezettség melletti karaktervonásai Sumonyinak a nyíltság és a nyitottság. Nem titkolja el, kik voltak mesterei. Érdekes módon egyre erősebb szálakkal kötődik hozzájuk. *Vé I portréja 1959-től 80-ig* című verse így lehet több, mint valóság: sorsvázlattá nem esedik. Mert van benne távolságtartó, ironikus felhang is. Ahogy Nagy László halálára írt soraiból sem csak a fájdalom, a vád is kicsendült: „tagonként kisajátul Mindenki Volt-barátja”. A sort, az idézeteket még folytathatnók, hogy ki mindenkit érez (tud) közel magához, a portré kiegészülne vele, de a lényegen nem változtatna. Amit megalkotott, jó, tartalmas, eszméket és eszményeket sugárzó elkötelezettséggel készült, de kevésbé ad katartikus élményt. A további úton ettől nem tekinthet el. Hogy ne hiányozzék a sugallt ideák közül a megszálottság sem.

BEFEJEZETLEN SZÁMVETÉS

Haraszi Sándor emlékiratáról

Haraszi Sándor személyével – pontosabban: nevének kezdőbetűjével – Kodolányi János önéletrajzában, a *Sülyedő világ*-ban találkoztam először. Kodolányi részletesen elmondja, hogy kamaszkori nagy világnézeti válsága idején, a pécsi reálgimnáziumban ismerkedett meg az egy osztállyal fölötte járó Harasztival, s beszámol arról, hogy szellemi fejlődésében, a társadalmi kérdésekről vallott fölfogásában mit köszönhet barátjának. Ugyanakkor azt a távolságot is megéreztetni, ami őt, az írói pályára készülő fiatalembert elválasztja a politikus-közeleti ember alkatú, s őt némileg kívülről szemlélő, „lükének” nevező Harasztitól. Amikor Kodolányiról szóló könyvemhez 1972 táján anyagot gyűjtöttem, Haraszi Sándort is megkerestem levélben, de elzárkózott a részletes válasz, a már halott íróval kapcsolatos emlékeinek fölidézése elől. Haraszi Sándor neve akkor került ismét szemem elé, amikor az 1915 és 1925 közé eső pécsi gyökerű avantgárd történetével foglalkoztam, és a mozgalomról, valamint a Krónika című folyóiratról hosszabb tanulmányt írtam. A pécsi avantgárd egyik jellegzetes szellemi termékét, az 1920 című aktivista röpiratot, melynek mindössze egyetlen száma jelent meg, a fiatal Haraszi Sándor szerkesztette. A pécsi avantgárdról szólva már Haraszi Sándor emlékezéseire is hivatkozhattam, mert azokból akkor már a Valóság című folyóiratban néhány részletet publikált. Vagyis Haraszi a hetvenes évek végén mégiscsak hozzákezdett emlékiratainak megírásához, munkáját azonban nem tudta tető alá hozni, abban 1982-ben, nyolcvanöt éves korában bekövetkezett halála megakadályozta. Most a töredékben maradt munkát, a Tények és tanúk sorozatban, a szerző halála után négy évre megjelent emlékiratot, a *Befejezetlen számvetés*-t tartjuk a kezünkben.

Ki volt Haraszi Sándor? Életrajzát még adatszerűen sem könnyű elmondani. Ezt az életet ilyen fogalmak és események szövik át: elrabolták – kiszabadult; háromhavi fogházbüntetés – kitöltötte; letartóztatták, koholt vádak, halálra ítélték, életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták – rehabilitálták; kényszernyugdíjazták, kizárták – helyreállították; letartóztatták, hatévi börtönbüntetésre ítélték – amnesztiával szabadult, érdemrenddel tüntették ki. S mindez történt 1919 és 1977 közötti hatvan évben... Harasztit bebörtönözték a Horthy-korszakban, halálra ítélték a Rákosi-időkből, és börtönben ült 1956 után... Ki volt ez az ember? Ne gondoljuk, hogy valamiféle veszedelmes politikai nagyság, jelentős államférfi, magas tisztséget betöltő közeleti ember. 1920-ban Pécsen újságíró és lapot szerkeszt, a két háború közti időben „agit-prop munkát” végez, cikkeket ír a 100%-ba, a Korunk-ba, a Forrás-ba. A legmagasabb állásba alighanem akkor jutott, amikor a Rákosi-érában rövid ideig az MDP Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője volt. 1956-ban is csupán a Magyar Újságírók Országos Szövetsége tisztújító közgyűlése előkészítése során az elnöki teendőik ideiglenes ellátásával bízzák meg... Még azt se lehet rá mondani, hogy valamiféle izgága, bajkeverő és bajkereső természettel megvert ember lenne. Nem robbantott vasutat, nem szervezett fegyveres akciókat. Inkább szelíd, békevágyó ember volt. Már pályája elején egyszerű újságíró akart lenni, s a fölsimert igazságért, eszméi győzelméért csupán tollal kívánt harcolni. Nem ő kereste a bajt, őt keresték meg a veszedelmek. Villámhárító sorsú ember volt: nem szitotta, hanem vonzotta a kritikus pillanatok. Élete ezért nemcsak és nem elsősorban egy személyes életpálya története, sokkal inkább nyolc évtized, csaknem a teljes huszadik század magyar történelmének a „lenyomata”, a közelmúlt magyar historikumának bizonyossága.

Vagyis könyve nem annyira személyes konfesszió, egyéni számvetés, inkább történelmi tanúságtétel, egy közösség, egy nép sorsa fölötti meditációra alkalom.

Megértjük, ha Haraszti Sándor sokáig ódzkodott a feladattól, s nem könnyen szánta rá magát az emlékiratírásra. Jól tudta, hogy az emlékezet torzít, megszépít, téved, „kihagy”, módosít. Hiába törekszik a könyörtelen igazmondásra, aligha tudja elkerülni a személyes elfogultság látszatát, az önigazoló szándék csapdáját. Hosszas habozás után tudta azt is eldönteni, hogy melyik módszert válassza. Végül a politikai emlékirat mellett döntött. Személyes sorsáról, egyéni érzéseiről és gondolatairól igen keveset mond el, elsősorban közéleti pályafutásáról tájékoztat. Megközelítése nem intellektuális, elemző, az események mozgatórugóit feltáró, analizáló, esetleg hipotéziseket megkockáztató, inkább közlő, a történeteket egyszerűen leíró, az eseményeket elbeszélő. Általában kerül a irodalmias megoldásokat, szívesebben sző idézeteket, dokumentumokat a szövegbe. Ha egy-egy különös találkozás, meghökkentő pillanat fölforrósítja hangját, párbeszédet rekonstruál, jelenetet fest le, irodalmias megoldásba téved. Valljuk be, az emlékiratnak ezek a bizonytalanabb, az ingoványosabb részletei: párbeszédei mögül hiányzik a ténybeli és (a megformálás bizonytalansága, erőtlensége miatt) a művészi hitelesség. A tényszerű, adatszerűen pontos, dokumentumokkal alátámasztott közlések, vagy a személyes benyomásokon alapuló jellemzések, a kortársakról készített rövid portrék az emlékirat legértékesebb részletei, s az irodalmias jelene-teknél „megfoghatóbb”, érvényesebb fejezetei.

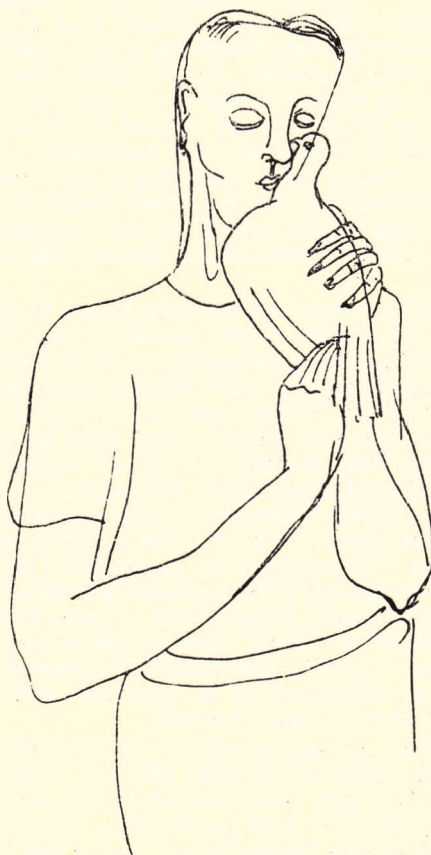
Az emlékirat sajnos csak a harmincas évek elejéig jut el; utolsó mondata az 1935-ös III. Internacionáléra céloz, amelynek „szószékéről Dimitrov meghirdette az antifasiszta népfrontpolitikát”. Személyes eseményekről, magánemberi dolgokról, például házasságáról, családjáról igen keveset tudunk meg. Az önarckép is csupán néhány vonással megrajzolt: az önkritikus számvetés, a saját „balos” tévedéseivel való szembefordulás éppúgy nem hiányzik belőle, mint a józan elégtétel elkönyvelése, az az érzés, hogy számos esetben őt igazolta az idő. A huszas évek végi, a „dogmatizmus bűvkörébe” került önmagát így jellemzi: „mint makacs politikai elfogultság túlzásaira könnyen kapható” ember. Tévedéseit azonban nem mentegeti, mint ahogy nem ül tort mások bukása fölött sem. A sokat megélt, nagy tapasztalatú ember nyugalomával és keserűségével néz végig rögös pályáján, és nem titkolt fájdalommal és beletörődéssel búcsúzik az élettől. Egy 1981-ben készült interjú végén a kérdező hosszú életet remélő jókívánságára így válaszol: „Hát sok kedvem már nincs hozzá. Ettől a világtól, ettől elbúcsúzni nem nagy gond.”

Haraszti Sándor nem hiába érezte élete és munkássága legadekvátabb kifejezési formájának a publicisztikát, nem hiába csinálta legszívesebben mozgalmi munkaként az újságírást, az emlékirat alighanem legértékesebb, történeti forrásként fölhasználható részletei a magyar sajtó múltjával foglalkoznak. Helytörténeti fontosságú a kép, amelyet a szerb megszállás alatt virágzó, 1919-es, 1920-as pécsi hírlapírásról rajzol. Egyéni nézőpontból ad képet a más kútfőkből is jól ismert, 1919 utáni bécsi emigrációról. Értékes adalékokat szolgáltat a Trianon utáni jugoszláviai kisebbségi magyar szellemi-irodalmi életéről. Új megállapításokkal gazdagítja a Kassák Lajos körül szerveződő magyar avantgárd irodalmi mozgalom történetét. Legrészletesebben talán a hazai féllegális és illegális sajtó tevékenységét, például a Tamás Aladár szerkesztette 100⁰/₀ és Kassák lapja, a Munka közti vitát ismerteti. Az újságokról, lapokról, folyóiratokról szólva nem mulasztja el, hogy egy-egy jellemző vonás kiemelésével tömör portrét ne készítsen jól ismert és kevésbé ismert személyekről: Tamás Aladáról, Gergely Sándorról, Antal Jánosról, Schönstein Sándorról, Molnár Erikről, Sándor Pálról, Lefkovich Ernőről, Hajdu Gyuláról, Faust Imréről, Kassákról, Kodolányiról, József Attiláról... Ezek az arcképek mentesek az elfogultságtól, az indulattól; szókimondóak, de inkább megértést, mint megítélést és elmarasztalást keresők.

Az emlékiratot függelékkel, Haraszti Sándor rövid életrajzával, egy 1981-ben készített interjúval, Haraszti különféle börtönökből 1954-ben, 1958-ban és 1960-ban írt, családjának küldött hét levelével, egy 1956. október 15-én készült jegyzőkönyv részletével, valamint jegyzetekkel Tóth Pál Péter egészítette ki. Haraszti önéletrajza egyike azoknak a forrásoknak, amelyekből a korábbinál részletesebben és hitelesebben ismer-

hetjük meg a közelmúlt magyar történelmét. Minden részletet természetesen nem tárhat föl, minden kíváncsiságot nem elégíthet ki, már csak azért sem, mert szerzője első sorban önmagával kívánt elszámolni, és alig sejthette, hogy az utókort majd mi érdekli. Nyilván, az olyan fogalmak és események, mint például „a párt utasítására”, vagy Haraszi Sándor családját 1956 novemberében „Romániába szállították”, vagy leánya, dr. Haraszi Mária férje, L. G. „1957. december 21-én meghalt”, még további magyarázatra és elemzésre szorul. Végtelenül sajnáljuk, hogy Haraszi későn kezdte el írni számvetését, hogy nem volt ideje befejezni az emlékiratot. Mérföldkőként örülnünk kell, hogy Haraszi Sándor végül is rászánta magát emlékei írásba foglalására, hogy tanúságot tett ifjúsága és a megélt események mellett. Haraszi az emlékirat egyik helyén költői képpel él, s a római mitológiára, az igazságosság istenasszonyára hivatkozva azt írja, hogy „tanúvallomását . . . egyszer talán mérlegre veti Justitia istenasszony, amikor az utókor nevében a mi magyar századunknak osztja ki a végső igazságot”. Mi azt hisszük, hogy ez a sok bűnbajt látott nép éppen olyan fiai miatt, mint amilyen Haraszi Sándor volt, nemcsak az istenasszony kegyéből, hanem a történelmi szükségszerűség okán is méltó az életre, a jövőre, a józan – és nem balga – reményre. (Magvető Könyvkiadó, 1986)

949 750007-0202

ARCHAIKUS TÖRTÉNELEMKRITIKA

Kalász Márton: Téli bárány

A *Jelenkorban* folytatásokban megjelent regény könyvalakban is arról győzi meg az olvasót, hogy igen jó mű. Elemzése helyett most inkább értelmére, fontosságára figyelnék. Kalász valódi, esztétikailag értékes egészzé formálta saját élményvilágát, amely huszonöt év magyarországi sváb-történelmének közegében bontakozott ki. Mindenekelőtt a témáról és a cselekményről: ez a negyedszázad az 1933 és 1958 közötti időszak, a baranyai sváb falvak terében. Három stádiuma ez a szenvedésnek, tévelygésnek, megaláztatásnak, igazságnak és igazságtalanságnak: a náciizmus térhódítása, és az ennek nyomán támadó megosztottság a közösségekben, a 45 utáni jóvátétel és elnagyolt, igazságtalan döntések sora (ki- és be-telepítés, „népcsere”, indokolatlan elhurcolások az indokolt helyrehozatal közé ékelődve), végül az 1956 körüli és utáni válság és váltás. A „stádium” szó helyett szívesen használhatom a stáció kifejezést is, mert Kalász könyve azáltal válik regénnyé, vagyis történetté, hogy igazi szenvedéstörténetét mutatja be két családnak, rajtuk keresztül pedig egy nemzetiségnek és közösségnek. Semmi köze tehát a dokumentarizmushoz, annak ellenére, hogy vélhetően konkrét tényeken, sőt saját tapasztalatokon alapul a cselekmény. A Probst- és Mess-család párhuzamos története mintegy leképezi, példázza a magyar történelemnek egyik, eddig kevésbé ismert aspektusát. Mindebből semmiféle tételszerűség nem következik. Kalász éppen azzal viszi magával az olvasóját, hogy kitűnő történetmondó. Már elszoktunk ettől a „hagyományosnak” tekintett, sokszálú, lassított elbeszéléstől. Már elszoktunk a közvetlen elbeszélői erényektől: élvezetes leírásoktól és látható képek, metaforák alkalmazásától, egy-egy arc érzéletes megjelenítésétől, terebélyes alakrajzoktól, amelyek azonban mindig funkcionálisak, mindig cselekmény-helyűkön vannak. Kalásznak, említett erényei mellett, kiemelkedőnek mondható a tempó- és az arányérzéke. Egész elbeszélő hangját a tempó tartottsága, bizonyos nyugodt, de nem szenvtelen, nem hideg középfekvés járja át. Arányérzékét pedig a fejezetekre osztott egy-egy jelenet ívének felfuttatása és legombolyítása dicséri. A jelenetek, fejezetek egymás közötti viszonyatai adják ki a nagyobb struktúrát, a regény formai értelmességét, kontrasztok, párhuzamok és megfelelések útján. Mindez azonban nem „csinált”, nem kijelzett, alig érzékelhető, mondhatni inkább: klasszikus formaeszményekből következik. Van valami rendkívüli nyugodtság, epikai távolságtartás ebben a könyvben, ami annál meglepőbb, minél ritkább irodalmunkban. Egyáltalán nem konzervatív ettől a *Téli bárány*, elbeszélő magatartása nem hivatkozott, nem polémikus, nem normatív, mindössze tud még valamit, ami szükségképpen eltűnt: a közösségi kultúra világának szavakba alig foglalható tárgylagossága, tárgyiassága és bensőségessége. Az említett epikai távolságtartás is ennek az archaikus kultúrának a késői visszfénye, hiszen az elbeszélés, a mesélés ősi szerepe jobbra elenyészni látszik Európában. Innen nézve érdemes hangsúlyozni, hogy a *Téli bárány* – parasztregény, a szó legtermékenyebb értelmében; nem a népi irodalom terméke ugyan, de népeletet mutat be, és az elveszett források, a világ archaikus tudása, megismerése nélkül nem jöhetett volna létre. Ebből is következik, hogy jelen recenzió nem arra törekszik, hogy „elmondja”, mi van Kalász művében, hanem a könyv össz-jelentésére igyekszik koncentrálni. Úgy tűnik, hogy abban a civilizációban, amelyben élünk adatok, és amely önnön túltechnicizált lerombolásának a veszélyével néz szembe (ha szembenéz . . .), újrafogalmazhatók azok a fogalmak és eszmék, amelyek a későfelvilágosodás és a romantika idején voltak utoljára érvényesek, és még élő jelensé-

gekre vonatkoztak. Így ember és táj, ember és természet, civilizáció és kozmosz *organikus* kapcsolata; a kultúra nem-individuális, izolált jellege, a kézművesség, a szelíd technika éthosza stb. Különös módon a *Téli bárány*, amely nem ezekről a kérdésekről „szól”, hanem nagyonyis a túldúsított, technikai-militáris civilizáció romboló hatásáról az eredeti közösségekre, mégis a *helyreállítandó egyensúly* organikus gondolatához utalja az olvasót. „Politikatörténete”, „dokumentárisnak” tűnő, azt megszüntető átírozott tényyszerűsége, történelemszemlélete egyben csendes kritika (*van az egész műben valami fura, józan csöndesség...*) a csakis politikai-mesterséges-technikai koordináták között mozgó modern gondolkodással és termékeivel szemben. Ilyen értelemben nem egyszerűen hatalmas és megérdemelt elégtétel Kalász regény-tette azoknak a sváboknak, akik nem voltak náci, de meghurcolták őket, nemcsak rejtett, szemérmes tiszteletadás családnak, felemelkedést biztosító anyának, környezetnek, hanem a magyar történelem beteg alakulásán keresztül egy egész civilizációnak is önkéntelen (?) látleletét adja. Már csak az archaikussá vált epikai distancia fenntartása, a távolságtartó elbeszélés révén is, noha igazán nehéz lehetett *ilyen* tény- és történés-környezetben, ilyen adottságok között fenntartani bármiféle józanságot. Fojtott düh, elkeseredés van benne, gyűlölködés nincs. Kalász regényének mélyebb organikus értelemben világszemlélete, közösségi világa a szegények ábrázolásának sajátos lehetőségét mutatja. *Velük* szinte mindent meg lehet csinálni. A *Téli bárány* *ilyen értelemben* parasztregény, amely tehát többé-kevésbé szegény, vagy szűkösen élő embereket mutat be. A szegénység-ábrázolás epikai józansággal párosulva olyan szemléletről ad hírt, amelyben az emberi ítélőképesség még nem veszett el teljesen, és nem fordult ki önmagából tökéletesen, és amelyben az emberi lét mindig is nehéz fenntartása a közvetlen feladat. Ez a fajta szegénység, minden eltorzító vonásával egyetemben lehetővé teszi ugyanakkor a számunkra így már elveszett tisztánlátást, az igazságérzet természetességét, a tagolt közösségekben kimunkálódó spontán szolidaritást és egyenlőségtudatot. Ezzel szemben működik a „minden lehet” mesterséges rombolása. Mindezek művészi ábrázolása az újabb művészetben, a legmagasabb példáktól kezdve, mintha újra aktuálissá elevenedne, mintha esztétikai megújulás forrása lehetne. Ebből adódik a könyv legtöbb alakjából felfénylő méltóság (és nem rátartiság), beleértve az elbeszélő nyugodt, olykor még a szárazságtól sem visszariadó hangját, azt a tulajdonságot és erőt tehát, amelyben szűkölködünk. Lehet, hogy nincs sok csillogás, nincs sok „találmány” és külszíni bravúr Kalász művében, értékei mégis mélyen fénylenek, és ismét elgondolkodtatnak, nemcsak történelmünk, hanem civilizációnk válságos állapotáról, és megújulás-lehetőségeiről. Ez az a fajta „szerény”, valójában mélyen átgondolt, világos irodalom, amiből nem lehet elég irodalmunkban, s jól tudjuk: nincs belőle elég. Csak tiszteleghetünk hát, hogy írója szinte „mindentől” függetlenül tudta magát és létrehozta ezt a télvégéről átmentett, annál szívósabb művet, az ő téli bárányát, ami most már a miénk is.